

68.3 (D)
N 94

**NURIDDINOV E. Z., MULLADJANOVA R.A.,
ISMATULLAEV F. O.**

JAHON TARIXI

(QADIMGI DUNYO DAVRI)

II-QISM

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA VA O'RNA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIK UNIVERSITETI**

JAHON TARIXI

(QADIMGI DUNYO DAVRI)

(Metodik qo'llanma)

II-QISM

924551

TOSHKENT - 2014

Tuzuvchi - mualliflar:

**T.f.d. professor Nuriddinov E. Z.
P.f.n., dotsent Mulladjanova R.A.
T.f.n., Ismatullaev F. O.**

Ma'sul muharrir:

**Tarix fanlar doktori, professor
E.Z.Nuriddinov**

Taqrizchilar:

**O'zMU Jahon tarixi kafedrasida dotsenti
tarix fanlari nomzodi R. Tursunov**

**Nizomiy nomidagi Toshkent
davlat pedagogika universiteti "Tarix"
kafedrasida dotsenti t.f.n. E.Qosimov**

**Metodik qo'llanma Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
universiteti Ilmiy-metodik kengashining 2013 yil "20" iyun dagi
№11 - sonli majlis bayonnomasi bilan nashrga tavsiya etilgan.**

Kirish

Mustaqillika erishganimizdan so'ng ta'lim tizimida tubdan isloh qilish arix fanini o'qitishni yuqori sifat darajasiga ko'tarish vazifasini qo'ydi. Ushbu metodik qo'llanmada Jahon tarixining qadimgi davrini o'rganishda urxeologiya, etnografiya, geografiyaga oid yangi manbalar bilan tanishasiz. Jnda Yunon-Eron urushlari, miloddan avvalgi V-IV asrlarda Yunonistonning qtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi, Afina quldorlik demokratiyasi, Peloponnes urushi, 'olis tizimining inqirozi, Shimoliy Qora dengiz bo'ylaridagi Yunon shahar-davlatlari, Klassik davrdagi Yunon madaniyati, Makedoniyalik Aleksandr davlatining vujudga elishi va parchalanishi, Ellin davlatlari, Qadimgi Rim tarixi, Tarixiy manbalar, filoddan avvalgi VIII-III asrlarda Rim va Italiya, Miloddan avvalgi IV-III asrlarda imning davlat tuzumi, Puni urushlari, Miloddan avvalgi II-I asrlarda Rimning qtisodiy va ijtimoiy tuzumi, Miloddan avvalgi II asrning ikkinchi yarmida Rimning hki siyosati, Miloddan avvalgi II-I asrlar bo'sag'asida Rimdagi ijtimoiy-siyosiy urash, Respublika tuzumining inqirozi va ilk Rim imperiyasi davri, I- II asrlarda im saltanati, III-IV asrlarda Rim davlati Xristianlik inqirozi, Dominat davri, Farbiy Rim saltanatining qulashi, Qadimgi Rim madaniyati haqida muhim a'lumotlar berilgan.

Metodik qo'llanma oliy o'quv yurtlari bakalavr bosqichi talabalari, kasb - anar kolleji va akademik litsey o'quvchilari hamda jahon xalqlarining qdimgi davri bilan qiziquvchi kitobxonlar ormmasiga mo'ljallangan. Ushbu metodik qo'llanma Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogik universiteti "arix" kafedrasida tayyorlangan o'quv, uslubiy materiallar asosida yaratildi.

Mavzu: Yunon-Eron urushlari

Reja:

1. Yunon-Eron urushlarining sabablari.
2. Eronliklarning birinchi va ikkinchi yurishlari.
3. Uchinchi yurish. Fermopol va Salamin janglari.
4. Yunonlarning g'alabasi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixida Yunon-Eron urushlarining sabablari, eronliklarning birinchi va ikkinchi yurishlari, Marafon jangi, Yunon-Eronning ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy jarayonlar to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish.

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Qadimgi dunyo tarixida Yunon-Eron urushlarining sabablari, davlatlar tarixini organishda tarixiy manba ekanligi haqidagi fanning rivojlanish tarixi ekanligi izohlab beriladi

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Mardoniy, Doro I, Sparta, Marafon, Miltiad, Kserks, Leonid, Salamin, Triyerlar, Afina dengiz ittifoqi, Kaliy sulhi.

Yunon Eron urushlarining sabablari. Er. av. VI asming ikkinchi yarmida Eron sharqning eng qudratli davlatiga aylanadi. U qisqa vaqt ichida Qora dengizdan

Hind okeanigacha, O'rta yer dengizining sharqiy sohillaridan Hindistongacha bo'lgan yerlarni bosib oladi. Endi eronliklar Yunonistonga ham ko'z olaytira boshlaydilar. Eron qo'shinlari Yunonistonning Qora, Marmar va Egey dengizlari sohillaridagi mustamlakalarini, ular orasidagi yo'llarni va undagi bo'g'ozlarni ham egallaganlar. Bu bilan eronliklar Yunonistonning Qora dengiz sohillaridagi xalqlar bilan aloqasini uzib qo'yganlar. Eron qo'shinlari ilgariroq Misrni ham zabt etgan edi. Natijada, Qora dengiz va Misr tomondan Yunonistonga kelib turadigan g'alla va boshqa mahsulotlar kelmay qo'ygan. Eron qo'shinlari Egey dengizidagi orollarning ko'pchiligini, shuningdek, uning shimolidagi yerlarni ham istilo qilganlar. Yunoniston sharq va shimoli-sharq tomondan dushman bosqini xavfi ostida qolgan.

Bu vaqtda Yunoniston polislari o'rtasida birlik yo'q bo'lib, ko'pgina polislar Eron xukmronligini tan olishga tarafdor edi. Ammo ikki polis - Afina va Sparta Eronga itoat etishni xohlamagan. Yunonistondagi bu vaziyat Eron shohi uchun nuhim ahamiyatga ega edi.

Er. av. 492 yilda Eron shohi Doro I o'z kuyovi Mardoniy qo'mondonligi ostida quruqlikda, ham dengizda Yunonistonga katta qo'shin yuborgan. Quruqlikdagi qo'shin Gellespont bo'g'ozidan o'tib, yo'l-yo'lakay shahar va qishloqlarni vayron qilib, Egey dengizining Frakiya sohili bo'ylab harakat qilgan. Eronliklarning harbiy lengiz kuchlari sohil bo'ylab suzib, Fasos orolini bosib olganlar.

Frakiyalik jangovar qabilalar o'zlarini mudofaa qilib, Xalkidika yarim oroliga aqinlashib qolgan dushman qo'shinlarini bir muncha kuchsizlantirganlar. Buning stiga dengizda dahshatli bo'ron ko'tarilib, Eron harbiy kemalarining ko'p qismi aksin bo'lgan. Eron qo'shinlari Yunonistonga yetolmay, dengiz falokatidan omon olgan kuchlari bilan orqaga chekinishga majbur bo'lgan. Eron qo'shinlari orqaga hekingach, Doro I Yunoniston polislariга elchi yuborib, ularning Eronga tobe o'lishlarini talab qilgan. Ko'pchilik yunon shahar-davlatlari Eron shohining talabiga xizmatkorlik ekanliklarini bildirganlar. Fessaliya va Beotiyadagi ayrim polislardagi xoinlikkorlikkorlar o'z hukmronliklarini saqlab qolish uchun Eron yordamiga umid qo'yganlar. Ammo Afina va Sparta Doro I ning taklifini rad etgan. Afinada Eron elchilari qoyadan uloqtirilgan. Spartada esa elchilarni yerni ham, suvni ham shu

yerdan olsinlar, deb quduqqa tashlaganlar. Shu tariqa Doro I ning butun Yunonistonni o'ziga tobe etish yo'lidagi birinchi urinishi natijasiz tugagan.

Eron shohi Doro I katta tayyorgarlikdan so'ng er. av. 490 yilda Yunonistonga qarshi ikkinchi yurishini boshlagan. Eronning harbiy dengiz floti Kilikiya qirg'oqlaridan suzib, Egey dengizini kesib o'tgan. Eron harbiy dengiz flotiga tajribali qo'mondon Datis va shohning jiyani Artafenilar boshchilik qilganlar. Eronliklar Evbiya oroliga qo'shin tushirib, tezda Eretriyani bosib olganlar. Datis o'z qo'shinlarini Attikaning shimoli-sharqidagi Marafon qishlog'i yaqiniga tushirgan. Marafon Afinadan 42 km masofada joylashgan manzil edi. Eron qo'shinlarining Marafonga tushganliklari haqidagi xabar Yunoniston bo'ylab tez tarqaladi. Yunonistonning ko'pgina polislaridagi aslzodalar dushmanga qarshi hech qanday chora ko'rmaydilar. Ammo Afina demosining ko'pchilik qismi vatan uchun hayot-mamot kurashiga otlanganlar. Attikada safarbarlik e'lon qilingan. Og'ir qurollangan jangchi-goplitlar lashkari va yengil qurollangan barcha yordamchi qo'shinlar jangovar holatga keltirilgan.

Xalq yig'ini eronliklarning Afinaga hujum qilishini kutib turmasdan jang boshlashga qaror qilgan. Qo'shni Betsiyadagi kichkina Plateya shahrining mingta jangchidan iborat askarlari ham Afina qo'shinlariga kelib qo'shiladilar. Afina qo'shiniga 10 sarkarda va bir arxontpolemark navbat bilan qo'mondonlik qilgan. Afina yordam so'rab, Spartaga chopar yuborgan. Ammo spartaliklar to'lin oy chiqmasdan turib, yordamga kela olmasliklarini bildirganlar. Afinaning jangovar qo'shiniga Miltiad qo'mondonlik qilgan kun u butun lashkarni jangovar tartibda saflagan va eronliklarga qarshi hujumga o'tgan. Marafon yonida hayot-mamot jangi bo'lgan. Yunon qo'shinlari Eron qo'shinlariga qaraganda kam bo'lishlariga qaramay, bu jangda g'olib chiqqanlar. Yunonlar Eron qo'shinlarini Egey dengizining sayozligida batamom yakson etganlar. Yunon qo'shinlari eronliklarning yetti kemasini qo'lga tushirganlar, boshqa kemalar qochib qolgan.

Marafon yonida g'alabani Afinaga yetkazish uchun bir chopar 42 km masofani chopib o'tgan. Chopar Afina ostonalariga yugurib kelib, "Quvoning, biz yengdik!",

deb shu zahoti yuragi yorilib, jon bergan. Rivoyatlarga ko'ra, marafoncha yugurish ana shundan qolgan ekan.

Marafon mag'lubiyatidan keyin eronliklar Afinaga yana hujum qilishga harakat qilgan bo'lsa-da, afinaliklarning kuchli mudofaasini ko'rib bunga jur'at qilmaganlar.

Er. av. 486 yili Eron shohi Doro I vafot etadi. Shundan keyin Eron taxtiga uning o'g'li Kserks o'tiradi. Kserks mamlakatdagi qo'zg'olonlarni bostirib, Yunonistonni xosib olishga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Bu davrda Yunonistondagi polislar va iyyosiy guruhlar orasida parokandalik davom etardi. Lekin Afina urushga ayyorgarlik ko'rib, quruqlikdagi qo'shinni va dengiz flotini jangovar holatga keltirib jo'yan edi. Eron bilan urush xavfi yaqinlashgach, yunon polislari o'zaro janjallarni rig'ishtirib, birlashishga ahd qilganlar. Er. av. 481 yilda Afina bilan Sparta o'rtasida tifoq tuzilib, unga boshqa polislar ham qo'shiladilar.

Er. av. 480 yilning ko'klamida eronliklarning Yunonistonga qarshi uchinchi urishi boshlanadi. Qo'shinga Kserksning o'zi boshchilik qiladi. Uning qo'shini ronliklardan tashqari, turonliklar, ossuriyaliklar, bobilliklar, misrliklar, Kichik Osiyo unonlari va boshqa xalqlardan olingan jangchilardan iborat edi. Finikiyaliklar esa ronliklarga harbiy kemalar yasab berganlar.

Er. av. 480 yilda Eron qo'shini va floti ham quruqlikdan, ham dengizdan Yunoniston ustiga bostirib kiradi. Kserks qo'shini jang qilmay Shimoliy Yunonistonni ishg'ol qiladi. Chunki Fessaliya bilan Makedoniya Kserksga jangsiz o'at etadi. Yunonlar bilan Eron qo'shinlari Fermopol yonida bir-birlariga to'qnashadilar, Fermopol mudofaasiga Sparta podshosi Leonid boshchilik qiladi va ronliklarning O'rta Yunonistonga o'tadigan yo'lini to'sib turadi.

Eron qo'shinlari Shimoliy Yunonistondan o'tib, Shimoliy va O'rta Yunonistonni og'lab turuvchi Fermopol yo'lagiga yetib keladi. Leonid o'z qo'shinlari bilan ikki in davomida eronliklarning son jihatdan ortiq bo'lgan qo'shinining hujumlarini hramonona qaytarib turgan. Lekin katta boylikka sotilgan fessaliyalik bir xoin ronliklarni aylanma tog' so'qmoqlari orqali yunon qo'shinlarining orqa tomoniga ishlab borgan. Leonid dushmanlarning orqa tomondan o'rab olayotganini sezib, 300 artalikdan boshqa hamma yunon jangchilariga chekinishni buyurgan. U 300

spartalik va serg'ayrat yunon jangchilari bilan birga eronliklarga qarshi boomon jangga otlangan. Jang ikki kechayu ikki kunduz to'xtovsiz davom etgan. Ayovsiz jangda Leonid va u bilan qolgan askarlar qahramonlarcha halok bo'lganlar. Shundan keyin eronliklar O'rta Yunonistonga bostirib kirganlar va Afinani ishg'ol qilganlar. Shaharga o't qo'yilib, vayron qilingan. Afinaliklar shaharni tashlab ketishga majbur bo'lganlar. Afinaliklardan jang qilishga qurbi yetadigan erkaklar qo'shin va harbiy kemalarga boradilar. Ayollar, qariyalar, bolalar va qullarni afinaliklar flot himoyasida Peloponnesga va Salamin oroliga o'tkazib qo'yadilar. Afinaliklar Kserks buyrug'i bilan o't qo'yilgan jonajon shaharlari alanga ichida qanday yonayotganligini kemalardan va oroldan kuzatib turadilar.

Yunonlar oldida eronliklarga zarba berishdek ulug' vazifa turardi. Ular Attika bilan Salamin oroli oralig'idagi bo'g'ozga 200 dan ortiq harbiy kemalarini joylashtirganlar. Yunonlar xuddi shu Salamin bo'g'ozida dushmanga zarba berish rejasini tuzganlar. Bu jang er. av. 480 yilning ko'klamida boshlanib, jangga har ikki tomondan juda ko'p qo'shin qatnashgan. Bo'g'ozda turgan yunon harbiy kemalarining har bir tomonida uch qatordan eshkaklar bo'lgan, shuning uchun ular trieralar deb atalgan. Ularning har birida 180 tadan eshkakchi va 20-30 tadan jangchi bo'lgan. Eronliklarning ochiq dengizda yurishga moslashgan kattakon, og'ir kemalariga qaraganda, trieralar bo'g'ozda ancha tez harakat qila olardi.

Yunon dengizchilari tor Salamin bo'g'ozining qayeri sayoz, qayerida qoya toshlar borligini yaxshi bilishardi. O'zining ko'p sonli flotining g'alaba qilishiga ishongan Kserks unga bo'g'ozga kirib, yunonlar bilan jang qilishni buyuradi. Kserks o'z a'yonlari bilan Attikaning baland qirg'og'idan o'z kemalari yunonlar kemalariga yaqinlashib borayotganini kuzatib turadi. Oroidan esa afinalik qariyalar va ayollar jangning borishini kuzatib turadilar.

Afinaliklar va boshqa polislardan kelgan yunonlar yo g'alaba, yoki qahramonlarcha halok bo'lish shiori ostida jangga kirganlar. Chunki ular uchun chekinadigan joyning o'zi yo'q edi, chekinsalar oilalari qullikka tushardi. Eron floti bo'g'ozga kirishi bilan yunon eshkakchilari eshkaklarini ishga solib, kemalarini shitob bilan dushman ustiga haydab boradilar. Yunonlarning trieralari dushman

kemalarining eshkaklarini sindirib, bumi bilan urib kemalarning yonlarini tesha boshlaydilar. Natijada Eron kemalarining saflari buziladi. Ayni paytda Eron kemalari qo'ltiqning sayoz joylarida o'tirib qumlab qoladi. Ba'zilari suv osti toshlariga, ba'zilari bir-birlariga urilib, tilka-pora bo'ladi. Jangda yunon floti g'olib chiqib, eronliklarning 200 dan ortiq kemasi suvga g'arq bo'ladi. Mag'lubiyatdan omon qolgan eronliklar flotining qolgan qismi chekinishga majbur bo'lgan. Eron flotining Salamindagi mag'lubiyati Kserksni o'z qo'shinining bir qismi bilan Yunonistonni shosha-pisha tashlab qochishga majbur qilgan.

Er. av. 479 yilda Mardoniy qo'mondonligidagi Eron qo'shinlari Attikaga bostirib kirib, Afinani vaqtincha ishg'ol qilganlar. Sparta, Afina, Megara, Plateya va boshqa polislarning birlashgan kuchlari eronliklarga qarshi kurashga otlangan. Mardoniy qo'shinlari Beotiyaga chekingan. Shu yili Plateya yonida yunonlar g'alaba qozongan. Eron qo'shini qo'mondoni Mardoniy ham jangda halok bo'lgan. Forslar Yunonistonni tashlab chiqishga majbur bo'lganlar. Shu tariqa yunonlar qahramonona kurashib o'z vatanlarini dushmandan tozalaganlar.

Er. av. 478 yilda Afina eronliklar ustidan uzil-kesil g'alaba qilish uchun eronliklarga qarshi kurashda ishtirok etgan barcha polislar, Kichik Osiyodagi yunon shaharlari va Egey dengizi orollari bilan harbiy ittifoq tuzgan. Bu Delos yoki I-Afina dengiz ittifoqi deb nom olgan. Bu ittifoqda Afina rahbarlik qilgan. Uning Delos ittifoqi deb atalishining sababi shunda edi, ittifoq xazinasi yunonlar muqaddas deb hisoblangan Delos orolida saqlangan. Ittifoqchilar qo'shinni harbiy kemalar, askarlar va pul nablag'i bilan ta'minlab turishlari kerak edi.

I-Afina ittifoqi yunon qo'shinlarini harbiy jihatdan kuchaytirgan. Shundan keyin Eron shohi qo'l ostida qolgan yunonlarni ozod qilish uchun olib borilgan urush ana 43 yil davom etgan. Kichik Osiyoning g'arbiy sohilida joylashgan yunon shahar-davlatlari ham o'zaro ittifoq tuzganlar. Ittifoqchilardan eng kuchlisi Afina edi. Afinaliklar boshchiligida yunonlar eronliklarning flotini bir necha bor mag'lubiyatga uchratib, Kichik Osiyo sohillariga bir qancha hujumlar qilganlar. Kichik Osiyodagi yunonlar va Egey dengizi sohilidagi aholi eronliklar zulmidan ozod qilingan. Forslar bilan urush er. av. 449 yilga qadar davom etgan.

O'sha yili yunonlar bilan sulh tuzganlar. Bu sulh yunonlar tomonining vakili afinalik Kalliy nomi bilan "Kalliy sulhi" deb ataladi. Sulh ahdlariga ko'ra, eronliklar Kichik Osiyodagi yunon shaharlari va Egey dengizidagi barcha orollar mustaqilligini tan olgan. Eron harbiy flotiga Egey dengizida suzish taqiqlangan.

1-Afina dengiz ittifoqidan foydalanib, Afina yunon dunyosida eng qudratli davlat bo'lib qoladi (13-rasm). Yunoniston-Eron urushlari o'z vatanining mustaqilligini va ozodligini Eron asoratidan saqlab qolgan yunonlarning g'alabasi bilan yakunlangan. Bu urush ular uchun adolatli, ozodlik urushi edi.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Insert usuli" dan foydalanish mumkin

Insert usulidan foydalanib ishlash qoidasi

1. Ma'ruza matnini o'qib, matnning chetiga quyidagi belgilarni qo'yib chiqing:

V – bilaman

+ - men uchun yangi ma'lumot

- men bilgan ma'lumotni inkor qiladi

? – noaniq (aniqlashtirish talab qiladigan) qo'shimcha ma'lumot.

2. Olingan natijalarni jadval shaklida rasmiylashtiring.

Mavzu savollari	V	-	+	?
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				

Jonlantirish uchun savollar:

1. Qadimgi Yunoniston geografik joylashuvi xususida nimalarni bilasiz?
2. Qadimgi Yunoniston tabiiy sharoiti xaqida nimalarni bilasiz?
3. Attikaning siyosiy ahvoli qanday bo'lgan?
4. Attikaning iqtisodiy ahvoli qanday bo'lgan?
5. Attika.....bu?
6. Qadimgi Yunoniston..... bu?

Mavzu: Miloddan avvalgi V-IV asrlarda Yunonistonning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi

Reja:

1. Yunon-Eron urushlaridan keyingi xo'jalik taraqqiyoti. Qishloq xo'jaligi.
2. Hunarmandchilik va savdo qulchilikning kuchayishi.
3. Qulchilikning kuchayishi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixida Yunon-Eron urushlaridan keyingi xo'jalik taraqqiyoti, qishloq xo'jaligi Yunon-Eronning ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy jarayonlar to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish.

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Qadimgi dunyo tarixida hunarmandchilik va savdo, qulchilikning kuchayishi tarixi izohlab beriladi

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Afina dengiz ittifoqi. Qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, ergasteriya, Pirey, vdo, qullarni jazolash.

Yunon Eron urushlarida yetakchilik qilib, butun mamlakat shahar-davlatlarini usqinchilarga qarshi kurashga otlantirgan, hamda g'alabalarga salmoqli hissa o'shgan Afina davlati katta obro'-e'tiborga sazovor bo'ldi. Urushdan so'ng u butun rta yer dengizi havzasidagi eng kuchli davlatga aylandi.

Yunon shahar davlatlarining Afina boshchiligidagi ittifoqi Kalliy sulhidan keyin ham saqlanib qoladi. Bu ittifoqning a'zolari 200 dan oshgan edi. Ittifoqning umumiy harbiy floti va qo'shini yanada kuchaytiriladi. Uning pul xazinasini ham boyib boradi.

Afina harbiylari ittifoq floti va qo'shiniga qo'mondonlik qiladilar. Afinaliklar ittifoq xazinasini Delosdan o'z shaharlariga ko'chirib, unga xo'jayinlik qila boshlaydilar. Xazinaga to'lanadigan a'zolik badali miqdorini ham afinaliklarning o'zlari belgilaydigan bo'ladilar. Afina butun Egey dengizida hukmronlikni o'z qo'lga oladi. Shuning uchun afinaliklarni "dengiz egalari" deb atashadigan bo'ladilar. Shu davrda Afina o'z qudratining eng yuqori cho'qqisiga ko'tarilgan.

Er. av. V-IV asrlarda Yunoniston polislarida dehqonlar uzumchilik bilan shug'ullanib, zaytun, piyoz, sarimsoq, meva, sabzavot ham ekanlar. Yunonistonda bug'doy, arpa va boshqa don ekinlari kam ekilgan. Yunonlar Lakoniya, Messeniya, Beotiya va Fessasiya kabi sug'oriladigan yerlarda bug'doy, arpa va suli ekanlar. Bu joylar Yunonistonni g'alla bilan ta'minlay olmas edi. Shuning uchun g'alla Sitsiliya va Shimoliy Qora dengiz bo'ylaridan keltirilgan. Dehqonlar g'allakorlikda omoah, toklarga ishlov berishda motiga, tok qaychi va daraxtlarning tagini yumshatishda belkurakdan foydalanganlar. Yunonistonda er. av. V asrdan boshlab uzumdan musallas, zaytundan moy olish ancha rivoj topgan edi. Chunki uzum va zaytun qishloq xo'jaligidagi asosiy maxsulotlar edi. Uzum musallasi va zaytun moyi Yunonistondan tashqarida ham yuqori baholangan.

Yunonistonda katta yer egalari ham bo'lgan, ammo oz yerli dehqonlar ko'pchilikni tashkil qilgan. Chorvachilik qishloq xo'jaligida katta o'rin tutmagan, chunki keng yaylovlarning kamligi chorvachilikning rivojlanishiga imkon bermagan. Go'sht va sut qadimgi yunonlarning asosiy ozuqasi emas edi. Yunonlar jun olish maqsadida qo'y boqqanlar. Jundan har xil kiyim-bosh tayyorlaganlar. Ular yirik shoxli qoramol, eshak va xachir boqqanlar. Ulardan qishloq xo'jaligida va aravalarga qo'shishda foydalanganlar. Yunonistonda ot kam boqilgan. Undan xo'jalikda ham, harbiy maqsadlarda ham kam foydalanilgan.

Er. av. V-IV asrlarda butun Yunonistonda hunarmandchilik rivojlanadi. Afina va boshqa shaharlarda to'qimachilik, zargarlik, kulolchilik, tikuvchilik, qurolsozlik va

me'morchilik avj oldi (14 rasm). Har xil hunarmandchilik ustaxonalari va ishxonalar ergatseriyalar deb atalgan. Ularda 20-30 kishi ishlagan ularning asosiy qismini yollanma ishchilar hamda qullar tashkil etgan edi.

Er. av. IV asrda yashagan mashhur notiq Demosfenning yozishicha, otasining qurolsozlik ustaxonasida 33 ta qul ishlagan. Hunarmandchilikning rivojlanishi natijasida Yunoniston shaharlari, xususan Afina juda boyib ketgan.

Yunonistonda hunarmandchilikning rivojlanishi ichki va tashqi savdoning ravnaq topishiga olib kelgan. Qo'ltiqlarga yaqin shaharlar, xususan Afina savdo-sotiqning muhim markaziga aylangan. Afinadan 5-6 km masofada joylashgan Pirey Attikaning asosiy savdo-sotiq porti hisoblangan. Bu portda mol saqlanadigan omborxonalar, kema quradigan va ta'mirlaydigan ustaxonalar bor edi. Portga o'zga mamlakatlarning savdo kemalari tez-tez kelib turgan. Afinaliklarning dengizda hukmronlik qilishlari tufayli ularning savdo-sotiq ishlari ham tez rivojlanib ketgan. Afinaning savdo kemalari harbiy flot himoyasida O'rta yer va Qora dengizlarda suzib yurar edi (13-rasmga qarang).

Yunoniston savdogarlari O'rta yer dengizi havzasidagi Sitsiliya, Italiya, Misr, Kichik Osiyo, Finikiya, Frakiya, Sparta mamlakatlari Qora va Marmar dengizlari sohilidagi shaharlar bilan savdo-sotiq ishlarini olib borganlar.

Yunonistonga asosan g'alla, asal, mum, mo'yna va boshqa mahsulotlar, shuningdek, qullar ham keltirib turilgan. Bu yerdan chetga esa kulolchilik buyumlari, zaytun moyi, xar xil matolar, qurollar, tayyor kiyimlar chiqarilgan. Yunonistonning ichki va tashqi bozorlar bilan bo'lgan savdosi quruqlik va dengiz yo'llari orqali amalga oshirilgan.

Yunoniston-Eron urushi qulchilik munosabatlarining kuchayishini tezlashtiradi. Yunonlar urushda asir tushgan jangchilarnigina emas, balki boshqa mamlakatlarda qo'lga olingan ayollar va bolalarni ham cho'ri va qullarga aylantirganlar. Kichik Osiyo sohillariga qilingan hujumlardan birida afinaliklar 20 mingdan ortiq kishini asir olganlar va ularni qul qilib bozorlarda sotganlar. Frakiya, Kichik Osiyo va Qora dengiz sohillarida yashagan mahalliy qabilalar o'z qo'shnilariga hujum qilib, asirga tushganlarni yunonlarga qul qilib sotar edilar.

Yunonistondagi qullarning ko'pchiligi o'zga yurtlardan bo'lib, ular orasida kam miqdorda yunon qullari bo'lgan. Barcha orollar va shaharlarda qul bozorlari bor edi. Ularning eng kattasi Xios orolida edi. Qul bozorlarida ayollar, erkaklar va yosh bolalar qul qilib sotilgan va sotib olingan. Ularning ko'kraklariga taxtachalar osib qo'yilib, unga qulning qaeerlik ekanligi, yoshi va kasb-kori yozib qo'yilgan. Xaridorlar qullarni har tomonlama ko'rib, sinab olganlar.

Yunonistonning tosh va ma'danlarini qazib chiqaradigan shuningdek, hunarmandchilik rivoj topgan viloyatlarida qullar juda ko'p edi. Chunki ma'dan va marmartosh konlarida faqat qullar ishlaganlar. Hatto eng kambag'al erkin yunonlar bunday joylarda ishlamas edilar.

Savdo va harbiy kemalarning eshkakchilari qullar bo'lganlar. Qullar kulolchilik ustaxonalarida suv va o'tin tashir, loy qorar, kulolchilik chaxdalarini aylantirar edilar. Kulolchilik buyumlarini yasash va ularga naqsh solish, bezash ishlarini erkin kishilar bajarganlar. Garchi kichik yerli dehqonlar yerlarida o'zlari ishlasalarda, katta-katta yerlari bo'lgan dehqonlar qul mehnatidan foydalanganlar. Qullar yorg'uchoqlarda ishlab, arpa-bug'doyni yanchib un qilar, uzum va zaytun mevalarini oyoqlari bilan bosib, suvini chiqarganlar. Ular qishloq xo'jalik mahsulotlari to'ldirilgan katta-kichik savatlarni bozorlarga olib borganlar. Yunonlar qullardan uy xizmatkorlari sifatida ham foydalanganlar. O'zlariga to'q kishilar va boylarning uylarida 3-4 dan 50 tagacha qullar va cho'rilar xizmat qilgan.

Qadimgi Yunonistonda qullarga barcha insoniy huquqlardan mahrum bo'lgan mavjudot deb qaralgan. Qullar o'z mehnatining samaralaridan ko'p manfaatdor emasdilar. Shuning uchun qulni qo'rqitish va jazolash yo'li bilan mehnat qilishga majbur qilish mumkin edi. "Odisseya" dostonida qullar haqida shunday deyilgan: "Qul ishyoqmas bo'ladi: xo'jayin qattiq turib uni ishlashga majbur etmasa, uning o'z hohishi bilan ishga qo'l urgisi kelmaydi..."

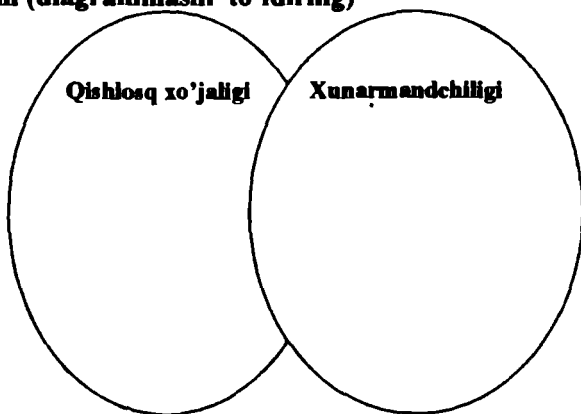
Qullarga o'tkazilgan jabr-zulm ularni o'z xo'jayinlariga qarshi kurashga undagan. Quldorlarning jabr-zulmidan norozi bo'lgan qullar ularga zarar keltirishga harakat qilganlar. Chunonchi, ular asbob-uskunalarni sindirganlar, mollarni mayib

qilganlar, quldorlarga suiqasd kilib, hatto ularning uy-joylariga o't qo'yganlar. Ba'zan qullarning quldorlarga qarshi qo'zg'olonlari ham bo'lib turgan.

Er. av. V asr o'rtalarida yuz bergan qattiq zilzila natijasida Sparta shahri vayron bo'lgan. Qullik girdobiga tashlangan mahalliy aholi-ilotlar quldorlarga qarshi kurashga otlanganlar (18-xarita). Ular Spartaga yopirilib, hujum boshlaganlar. Spartaliklar ilotlar hujumlarini qaytara olgan bo'lsalar-da, ammo qo'zg'olonni o'z kuchlari bilan bostira olmaganlar. Ular boshqa shahar davlatlarning quldorlaridan yordam so'rashga majbur bo'lganlar. Ba'zi shahar-davlatlar spartaliklarga yordam berganlar. Ammo shunga qaramay ilotlarning hujumini sindirish mumkin bo'lmagan. Bu kurash natijasida ilotlarning bir qismi spartaliklar zulmidan xalos bo'lib, ozodlikka erishganlar va Spartadan chiqib ketganlar.

Shunday qilib, Yunon-Eron urushlaridan keyin Yunoniston qulchilik davlati o'z taraqqiyotining eng yuqori darajasi - klassik qulchilikka yetdi. Arzon va mo'l-ko'l qul mehnati natijasida iqtisodiy hayotda katta yutuqlarga erishildi, ko'plab moddiy ne'matlar yaratilib, erkin fuqarolarning turmushi yaxshilandi. Biroq qullar huquqsiz va eng ayanchli ahvolda qolaverganlar.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Venna diagrammasidan" foydalanish mumkin (diagrammasni to'ldiring)

Jonlantirish uchun savollar:

1. Yunon-Eron urushlaridan keyingi xo'jalik taraqqiyoti qanday edi?
2. Qishloq xo'jaligi haqida so'zlang.
3. Hunarmandchilik va savdo qanday edi?
4. Qulchilikning kuchayishi sabablarini ayting.

Mavzu: Afina quldorlik demokratiyasi

Reja:

1. Afinada quldorlik demokratiyasining rivojlanishi.
2. Perikl faoliyati.
3. Quldorlik demokratiyasining cheklanganligi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixida Afinada quldorlik demokratiyasining rivojlanishi, Perikl faoliyat to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish.

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Qadimgi dunyo tarixidan Quldorlik demokratiyasining cheklanganligi haqidagi voqealar izohlab beriladi

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball
				.
				.

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar: Mardoniy, Doro I, Sparta, Marafon, Miltiad, Kserks, Leonid, Salamin, Triyerlar, Afina dengiz ittifoqi, Kaliy sulhi, Qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, ergatseriya, Pirey, savdo, qullarni jazolash, Xalq yig'ini, demos, Perikl, strateg, shahar-davlatlar ittifoqi, Quldorlik demokratiyasi, gelieya, eklessiya, fetlar, areopag, agora.

Afina quldorlik demokratiyasi quldorlarning qullar ustidan hukmronligini ta'minlaydigan idora usuli edi. Yunonistondagi boshqa shahar-davlatlarning aksariyatida Afina demokratiyasi singari demokratiya o'rnatilgan.

Er. av. V asrda quldorlik demokratiyasi o'zining eng yuqori pog'onasiga ko'tariladi. Hamma yerda bu demokratiya erkin kishilarning qullar ustidan bo'lgan hokimiyatini ta'minlaydi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu xokimiyatdan Attikadagi aholining ozgina qismi foydalangan, xolos. Otasi ham onasi ham tub afinalik bo'lgan erkak kishilargina Afina quldorlik davlatining to'la huquqli fuqarosi hisoblangan. Ular xalq yig'inida faol qatnashib, saylash va saylanish huquqiga ega edilar.

Ammo boshqa viloyatlardan Attikaga ko'chib kelgan kishilar va ularning avlod-ajdodlari Afina fuqarolari ega bo'lgan huquqlardan mahrum bo'lgan. Ular Attikada yashayotganliklari uchun alohida soliq to'lashlari kerak edi. Odamlarni va ma'muriyatni aldab o'zini Attika fuqarosi qilib ko'rsatgan yoki ko'rsatishga harakat qilgan kishilar qul qilingan. Afinalik ayollar xalq yig'inlarida qatnashtirilmagan, ularning asosiy vazifasi - "uy-ro'zg'orni yaxshi tutish va eriga itoatda bo'lish" dan iborat edi.

Afina fuqarolari qatoriga kirish juda qattiq cheklab qo'yilgan. Ammo qadimgi dunyoning hech bir joyida davlatni idora etish ishlarida va ijtimoiy hayotda kishilar Afinadagidek, faol qatnashmaganlar. Erkin afinaliklar eng og'ir ishlarini qullar zimmasiga yuklab, ko'p vaqtlarini shaharning jamoat joylarida madaniy, ma'rifiy va maishiy ishlar bilan o'tkazganlar (15-rasm).

Afinada odamlar eng ko'p to'planadigan va eng gavjum joy - bu agora edi. Ertalab bu yerga savdo-sotiq qilinadigan peshtaxtalar qo'yilgan va kechgacha savdo-sotiq ishlari olib borilgan. Kechgacha borib savdo-sotiq tugagach, peshtaxtalar yig'ib olingan.

Agoraning bir tomonida Afina davlatining qonunlari o'yib yozilgan tosh taxtalar turgan. Unda xalq yeg'ini bo'ladigan kun va sudda qanday ishlar ko'rinishi to'g'risidagi bildirishlar osib qo'yilgan. Xalq yig'ini bo'ladigan kuni boylar ham, hunarmandlar ham, bozorda buyumlarni sotib bo'lgan savdogaru, dehqonlar ham, xullas hamma agorada to'planishgan.

Afinaliklar agorada turli yangiliklardan xabardor bo'lishgan. Qadimgi yunonlar uchun agoraga borish, bizning zamondagi odamlar uchun gazeta, radio va televideniya qanday ahamiyatga ega bo'lsa, xuddi shunday ahamiyatga ega edi.

O'spirinlar, yigitlar va katta yoshdagi erkaklar gimnaziylarda to'planishar edi. Bu yerda mashhur olimlar ma'ruzalar o'qigan, suhbatlar o'tkazib turilgan. Shu yerning o'zida yunonlar tajribali muallim rahbarligida kurash, har xil o'yin va mashqlar bilan shug'ullanganlar.

Kontsertlar quyiladigan katta binoda Yunonistondagi eng yaxshi sozanda va xonandalar musobaqalari o'tkazilgan. Musobaqalarda ko'plab musiqa ishqibozlari ham to'plangan, kim yutib chiqqanligini ham shular belgilagan. Yiliga bir necha marta teatr tomoshalari qo'yilib turilgan va bu tomoshalarda o'ng minglab tomoshabinlar hozir bo'lishgan.

Yunon-Eron urushlaridan keyin Afinaning dengizchilik qudrati yanada o'sadi. Er. av. VI asrda Solon islohotlari natijasida mulkiy mavqeiga ko'ra siyosiy huquqlarga ega bo'lgan fuqarolar orasida Afina dengiz ittifoqining tayanchiga aylangan fetlar - Afinaning kambag'al fuqarolari mavqei yanada oshdi. Urushlar vaqtida ko'pchilik demokratik qatlamlar Afinada yo'qligi paytida aslzodalar hokimiyati va ularning tayanchi areopag kuchaygan bo'lsa, urushlardan so'ng demokratik qatlamlar kuchayib, siyosiy kurashlar avj oldi. Er. av. 462 yilda demokratik guruhlar yo'lboashchisi Efialt o'tkazgan islohotlar natijasida areopag - Afina Oliy sudi faoliyatini chekladi. Buning uchun aslzodalar Efialtni o'ldirganlar. Shunga qaramay Afinada demokratik qatlamni siyosiy mavqei mustahkamlanib borgan. Perikli davrida esa aslzodalar guruhi rahbari Fukidid (tarixchi emas) mamlakatdan badarg'a qilingach demokratik jarayonlarni yanada takomillashtirish imkoniyatlari paydo bo'lgan.

Qadim zamonlardan boshlab Afinada, shuningdek Attikaning boshqa joylarda ham xalq yig'inining ta'siri kuchli edi. Xalq yig'ini bir oyda 4 marta chaqirilgan. Oliy hokimiyat xalq yig'ini ixtiyorida edi. Xalq yig'inida qonunlar qabul qilingan, urush, sulh va davlat ahamiyatiga molik masalalar hal etilgan. Ayni paytda xalq yig'ini davlatni boshqaradigan strateglarni va har xil mansabdor shaxslarni saylagan va o'midan olib tashlagan.

Er. av. 443 yilda xalq yig'ini Perikli davlatning oliy lavozimi bo'lgan birinchi strateg qilib sayladi. U aslzoda va badavlat oiladan chiqqan bo'lib, unga qarashli

yerlarda va ustaxonalarda o'nlab qullar, yollangan ishchilar ishlaganlar. Perikl iste'dodli va bilimli kishi bo'lib, ajoyib notiq ham edi. U minbarga chiqqanda o'zini vazmin va ulug'vor tutgan, dona-dona qilib so'zlagan. Lekin u ba'zan g'azab bilan so'zlaganda yunonlar uni xuddi dushmanlarga yashin va chaqmoq otayotgan Zevsga o'xshab ketadi deyishgan.

Perikl ko'p hollarda Attika demosi manfaatlarini ko'zlab ish tutgan. Shuning uchun ham demos va xalq yig'ini 15 yil surunkasiga uni birinchi strateg lavozimiga saylagan. Bu lavozimda u umrining oxirigacha ishlagan. U o'z faoliyati davomida butun Yunonistonni Afina qo'l ostida birlashtirishga harakat qilgan. U butun choralar bilan dengiz ittifoqini mustahkamlaydi. Unga yangi-yangi ittifoqchilarni jalb qiladi. Ittifoqda afinaliklarning hukmronlik qilishidan norozi bo'lgan ba'zi shahar-davlatlar ittifoqdan chiqishga uringankar. Perikl bunday urinishlarga qarshi kurashib, turli yo'llar bilan ularni ittifoqda qolishga undagan. Ittifoqdan chiqib ketishga astoydil harakat qilganlarni esa qurol kuchi bilan ayovsiz bostirib turgan.

Perikl ittifoqchilarni itoatda tutish maqsadida ularning yerlarida afinaliklarning mustamlakalarini tashkil qilgan. U Afina davlatini mustahkamlash uchun harbiy dengiz kuchlari va quruqlikdagi qo'shinlarni kuchaytirishga ham alohida e'tibor bergan. Perikl qishloq xo'jaligi, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishiga ham katta ahamiyat bergan. Afinada jamoat binolari qurish borasida xalq yig'iniga qator takliflar kiritgan. U yunon madaniyatining rivojlanishiga o'zining katta hissasini qo'shgan davlat arbobi edi.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Rezyume pedtexnologiesi" dan foydalanish mumkin (jadvalni to'ldiring).

Attika		Afina	
Yutug'I	Kamchiligi	Yutug'I	Kamchiligi

Jonlantirish uchun savollar:

1. Afinada quldorlik demokratiyasining rivojlanishi haqida so'zlang.
2. Perikl faoliyati qanday edi?
3. Quldorlik demokratiyasining cheklanganligini nimada

Mavzu: Peloponnes urushi.

Reja:

1. Peloponnes urushining sabablari va boshlanishi.
2. Urushning borishi va oqibatlari.
3. Polis tizimining inqirozi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixida Peloponnes urushining sabablari va boshlanishi, urushning borishi va oqibatlari, Megara, Korinf, Agros, Tirinfning ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy jarayonlar to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish.

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Qadimgi dunyo tarixidan Polis tizimining inqirozi tarixi izohlab beriladi

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

- 15 - 13 ball - «a'lo».
12 - 10 ball - «yaxshi».
9 - 6 ball - «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Yunoniston, Peloponnes urushi, Fukidid, Tarix, Ksenofont, Gretsiya tarixi, Diodor, Tarixiy kutubxona asarlari, Plutarx, Aristofan, 1-Afina dengiz ittifoqi, Peloponnes ittifoqi, Megara, Korinf, Agros, Tirinf, Sparta, Epidami koloniyasi, Kerkira, Sitsiliya, Lesbos oroli, Mitilena, Beotiya, Attika, Nikiy sulhi, Alkviad, Nikiy, Lamax, Kritiy, Feramen, Frasibul.

Yunoniston shahar-davlatlari o'rtasida miloddan avvalgi 431-404 yillarda bo'lib, o'tgan urushlarni Peloponnes urushlari deyilib, uni Fukidid "Tarix"idan, Ksenofontning "Gresiya tarixi", Diodorning "Tarixiy kutubxona asarlari", Plutarx va Aristofan ma'lumotlari orqali bilib olamiz.

Urushlar qadimgi Yunoniston quldorlik jamiyatida ichki ziddiyatlarning jamlanishi va keskinlanishi natijasida kelib chiqqan ediki, biz ziddiyatlarga viloyatlarning notekis rivojlanishi asos bo'lgan.

Yunonistonda 1-Afina dengiz ittifoqi bilan bir qatorda Peloponnes ittifoqi bilan bir qatorda ham bor edi. U miloddan avvalgi VI asming ikkinchi yarmida tuzilgan bo'lib, unga Megara, Korinf, Agros, Tirinf kabi shahar-davlatlar a'zo edilar. Bu ittifoqqa Sparta boshchilik qilgan. O'tmishda 1-Afina ittifoqi bilan Peloponnes ittifoqi o'rtasida sulh shartnomasi ham tuzilgan edi. Sulh shartnomalarida ittifoqchilarning bir-birlariga qo'shin tortmasliklari, tinch-totuv yashashliklari ta'kidlangan.

Ammo keyingi voqealar 1-Afina ittifoqi bilan Peloponnes ittifoqi o'rtasida qator ziddiyatlar va kelishmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu ziddiyatlarning tagida u yoki bu ittifoqning butun Yunonistonda hukmronlikni qo'lga kiritish masalasi yotardi. Bu masala urushni keltirib chiqaradigan bosh omil edi. Urushning boshlanishini tezlashtirgan birinchi mojaro, bahona qadimgi yunon dunyosining g'arbiy chekkasidagi Epidami koloniyasi va Kerkira orolida yuz bergan edi. Bu joylar Yunonistondan Janubiy Italiya va Sisiliya oroliga boriladigan dengiz yo'lidagi ikki muhim bekat edi. Shu ikki joydagi mojarolar tufayli Peloponnes ittifoqiga a'zo bo'lgan Korinf bilan Afina o'rtasida ham nizo chiqqan. Urushni tezlashtirishga sabab bo'lgan ikkinchi bahona Xalkidika yarim orolidagi Korinf koloniyasi Potideyada ham

yuz bergan. Bu yerda ham 1-Afina ittifoqi bilan Korinf o'rtasida mojaro chiqqan. Megara shahar davlati Korinf tomonini olgan. Megara va Korinf Peloponnes ittifoqining boshlig'i Spartani Afinaga qarshi urushga undagan. Shundan keyin uchinchi mojaro ham yuz bergan. Afina xalq yig'ini 1-Afina ittifoqi a'zolarining Afinaga qarashli barcha buxtalarida Megara savdo-sotiq kemalarining to'xtashlarini taqiqlagan. Shu tariqa Afina bilan Megara o'rtasida keskinlik kuchaygan. Endi urushning boshlanishi muqarrar edi.

Miloddan avvalgi 431 yilda Korinf va Megaraning tezlashi bilan Sparta Afinaga qarshi urush harakatlarini boshlab yuborgan. Urushga Sparta podshosi Arxidam II boshchilik qilgan. Shuning uchun bu urush Arxidam urushi ham deyiladi. Bu Peloponnes urushining birinchi bosqich bo'lib, urush miloddan avvalgi 431 yildan 421 yilgacha davom etgan.

431 yilda Sparta qo'shinlari Attikaga bostirib kirganlar va dehqon xo'jaliklarini vayron qilib, dehqonlarni talaganlar. Natijada ularning o'zlari oziq-ovqat masalasida og'ir ahvolga tushib qolganlar. Afinaliklarni qat'iy jangga tarta olmagan spartaliklar Peloponnesga qaytishga majbur bo'lganlar. Miloddan avvalgi 430 yilda spartaliklar Attikaga yana hujum qilganlar. Shu yili Afinada vabo tarqalib, ko'p odam qirilib ketgan. Urushda har ikki tomon ham jiddiy g'alabaga erisha olmagan. Xalq va aksariyat dehqonlar Afina boshiga tushgan kulfatlarning aybdori Perikl deb hisoblangan. Xalq yig'ini miloddan avvalgi 430 yili uni hokimiyatdan chetlashtirgan. Ammo bir yildan keyin uni oqlab, qaytadan birinchi strateg qilib saylaganlar. Qartayib qolgan Perikl ko'p o'tmay yuqumli kasallikdan vafot etgan. Uning vafotidan keyin hokimiyat tepasiga Kleon saylangan. Shu davrda 1-Afina ittifoqi a'zolari orasida Afinaga qarshi guruhlarining harakati kuchaygan. Bu guruhlarga Sparta yordam berib turgan.

Miloddan avvalgi 429 yilni hisobga olmaganda, spartaliklar har yili Attikaga hujum qilib turganlar. Ular bog'-rog'larni, uzumzorlarni va boshqa ekinzorlarni kesib, qirqib, vayron qilib tashlaganlar.

Miloddan avvalgi 428 yilda Lesbos orolidagi Mitilena shahrida Afinaga qarshi qo'zg'olon ko'tarilgan. Afinaliklar Mitilenadagi qo'zg'olonni shavqatsizlik bilan

bostirganlar. Ayni paytda 100 triyerdan iborat Afina kemalari Peloponnes sohillariga yuborilgan. Ular Spartadan Lesbosga yordam uchun yuborilishi mumkin bo'lgan harbiy kemalarning yo'lini to'sib turishlari kerak edi. Spartaliklarning Beotiya, Attika va boshqa joylarda olib borgan janglari yaxshi natija bermagan.

Miloddan avvalgi 430-426 yillar orasida Afina Peloponnesning g'arbiy sohillarida g'olibona urushlar olib boradi. Afinaliklarning harbiy-dengiz kuchlari Kefalleniya va Zakinf orollarini qo'lga kiritganlar. Yunonlar Akamaniyadagi Solliy shahrini ham bosib olganlar. Korinfni dengiz tomondan himoya qilib turadigan Navpakt shahrini ham afinaliklar qo'lga kiritganlar va uni mustahkamlaganlar. Afinaliklar Messeniya sohillarida ham spartaliklarga qattiq zarba berishgan.

Miloddan avvalgi 424 yili afinaliklar Kifera orolini ham bosib olganlar. Shundan keyin Sparta va uning ittifoqchilari og'ir ahvolga tushib qoladi. Demosfen va Kleon boshchiligidagi Afina floti Sfakteriya orolida ham spartaliklarni tor-mor qilganlar. Mag'lubiyatga uchragan spartaliklar sulh so'raganlar. Kleon Sparta qabul qila olmaydigan shartlarni taklif qilgan. Natijada urush yana davom etgan.

Afinaliklar dengiz urushida qo'lga kiritgan g'alabalaridan mag'rurlanib, ittifoqchilarning imkoniyatlarini to'g'ri baholay olmaganlar. Afinaliklarning miloddan avvalgi 425 yil Korinfga qarshi uyushtirgan navbatdagi yurishi muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Bir yildan keyin Delinda bo'lgan jang ham afinaliklarning butun Peloponnes urushi davridagi eng katta mag'lubiyati edi.

Miloddan avvalgi 427-424 yillarda afinaliklar Sisiliyaga ham bir necha bor muvaffaqiyatli yurish qilganlar. Ammo sisiliyaliklar afinaliklarga bu yerdan ketishni taklif qilganlar. Afina qo'mondonligi o'z imkoniyatlarini hisobga olib, Afina qo'shinlarini Sisiliyadan olib ketishga majbur bo'lgan.

Spartaliklarning tajribali sarkardasi Brasid rahbarligidagi qo'shini Egey dengizining shimolida joylashgan Xalkidika orolidagi bir qancha shaharlarni, shuningdek, Amfiopol shahrini ham ishg'ol qilgan. Bu shahar ilgari afinaliklar qo'lida edi. Amfiopolning qamal qilinishi afinaliklarni ancha tashvishga solib, qo'yg'an va yerga Kleon boshliq Afina qo'shinlari yetib kelgan. Ammo Brasid qo'shinlari afinaliklarga qo'qqisdan hujum qilib, ularni tor-mor qilganlar.

Amfiopol yaqinidagi jangda Kleon ham, Brasid ham halok bo'lgan. Miloddan avvalgi 422 yilda Amfiopol afinaliklarning qo'lidan butunlay ketgan.

Amfiopol yonidagi mag'lubiyatdan keyin Afinada sulh tuzish tarafdorlarining ta'siri kuchaygan. Har ikki tomon urushdan charchagan. Afinada sulh tuzish tarafdorlariga Nikiy boshchilik qilgan. Nikiy Afina davlatining rahbari bo'lib qolgach, Afina bilan Peloponnes ittifoqlari o'rtasidagi sulh muzokaralari boshlangan.

Miloddan avvalgi 421-yilda Afina bilan Sparta o'rtasida 50 yilga mo'ljallangan sulh tuzilgan. Bu sulhning tashabbuskori Nikiy bo'lganligi uchun u Nikiy sulhi nomini olgan. Sulh shartlariga ko'ra, tomonlarning qo'shinlari ishg'ol qilgan yerlarini bir vaqtda bo'shatib chiqishlari lozim edi. Agar Spartalik ilotlar qo'zg'olon ko'tarsalar, afinaliklar spartaliklarga yordamga borishlari kerak edi. Ammo sulh shartlari to'la bajarilmagan. Afinaliklar Meseniya pilosida, spartaliklar esa, Frakiyadagi Amfiopolda qolganlar. Spartaning ittifoqchilari Korinf, Megara va Fiva Nikiy sulhini tan olmagan. Nikiy sulhi bilan Peloponnes urushining birinchi bosqichi tugagan.

Miloddan avvalgi 415-404 yillar Peloponnes urushining ikkinchi bosqichi hisoblanadi. Urushning bu bosqichi afinaliklarning Sisiliyada muvaffaqiyat qozonsalar, bu Spartani mag'lubiyatga olib kelishi va Afinani ulug' Yunonistonning yetakchisi qilib qo'yishi mumkin edi.

Miloddan avvalgi 415 yilda afinaliklar 260 ga yaqin harbiy va yuk kemasini, 32 ming kishidan iborat qo'shinlarini Sisiliyaga jo'natishga tayyorlab qo'yg'ganlar. Afina floti Alkiviad, Nikiy va Lamaxlar rahbarligida Sisiliyaga jo'nab ketgan.

Afina qo'shinining qo'mondonlaridan biri Alkiviad xoinlik qilib, spartaliklar tomoniga qochib o'tgan. U spartaliklarga afinaliklarning barcha sirlarini aytib, Attikaga muntazam qo'shin yuborib, uni vayron qilish kerak degan taklif kiritgan. Alkiviad qochganidan keyin afina flotiga Nikiy, Demosfen va Lamaxlar boshchilik qilganlar. Nikiy urushining to'xtashiga umid boqlab, urush harakatlarini paysalga solgan. Bu bilan sisiliyaliklarga mudofaaga tayyorgarlik ko'rishlari uchun katta imkoniyat yaratib bergan. Ayni paytda Sisiliyadagi yunonlar ham afinaliklarga dushmanlik munosabatda bo'lganlar.

Afinaliklarning Sirakuzani qamal qilishdagi harakatlari muvaffaqiyatsiz chiqqan. Miloddan avvalgi 413 yili Demosfen boshliq Afina floti Sparta va uning ittifoqchilari tomonidan tor-mor etilgan. Nikiy va Demosfenlar qatl etilgan. Ko'p o'tmay Lamax ham halok bo'lgan. Asir qilib olingan afinaliklar qul qilib sotilgan. Sisiliyadagi mag'lubiyat Afinaning obro'sini tushirib yuborgan.

Sisiliya fojeasidan keyin omad Sparta qo'shinlari Afinadan 22 km narida joylashgan Dekeleya qishlog'ini bosib oladi. Ular shu yerdan turib afinaga xavf solib turganlar. Spartaliklar Afina qullariga murojaat qilib, Dekeleyaga qochishga da'vat etganlar va ularga ozodlik berishni va'da qilganlar. Ko'p o'tmay 20 mingdan ortiq qul Dekeleyaga qochib o'tgan. Afinaliklar shaharni himoya qilish uchun barcha choralarini ko'rganlar.

Afina dengizida kuchli bo'lib, uni Sparta Afina flotiga qarshi kurashish uchun Eronga murojaat qilgan. Eron shohi Doro II bu taklifni qabul qilgan. Jangda spartaliklar g'alaba qilgan taqdirlarida Yunonistonning Kichik Osiyodagi yerlarining hammasini Eronga berishga va'da qilingan. Ammo bu davrda Afina butun kuchini flotni qayta tiklashga va o'z ittifoqchilari bilan aloqani mustahkamlashga sarf qilgan.

Sparta bilan Afina floti Egey dengizining turli joylarida to'qnashib, goh unisi, goh bunisi yengib turgan. Bu davrda Alkiviad yana Afina tomonga o'tib, Spartaqa qarshi kurashda qatnashgan. Ammo spartaliklar forslar yordamida yangi flot tashkil qilganlar. Bu flot 405 yili qobiliyatli sarkarda Lisandr rahbarligida Gelespondni egallab, u yerdagi afina flotini tor-mor etgan. Bu bilan Afinaga Qora dengiz sohillaridan keladigan g'alla yo'li bilan to'silgan. Afinani quruqlikdan Dekeleyadan kelgan qo'shinlar, dengizdan esa Lisandr qo'shinlari qurshab olgan. Afinada ocharchilik boshlangan. Afina oligarxlarining rahbari Feramening Sparta bilan olib borgan sulh muzokaralari natija bermagan. Feramen boshliq oligarxlar Spartaqa taslim bo'lish tarafdorlari edilar.

Miloddan avvalgi 404 yili ochlikdan madori quirigan afinaliklar spartaliklarga taslim bo'lganlar. Afinani Sparta qo'shinlari egallaganlar, uni Pirey bilan bog'lagan devorlar qulatilgan. Afina arxesi tarqatilgan, u Spartaqa qaram davlatga aylantirilgan. Oligarxlar Kritiy va Feramen boshchiligida o'ttizlar tiraniyasini tuzib, hokimiyatdan

o'z qo'llariga olganlar. Kritiy va boshqalar o'zlariga yoqmagan kishilarni jazolab, quvg'in ostiga olganlar, aholini talaganlar. Feramen unga norozilik bildirganida uni qatl etganlar.

Sobiq demokrat Frasibul Beotiyaga qochib bekingan. U afinalik qochoqlardan otryad tuzib, chegaradagi Filani egallagan. Frasibul Pireyga yaqinlashar ekan, uning tarafdorlari ko'payib boradi. Bir necha janglardan so'ng oligarxlar va spartaliklar mag'lubiyatga uchraganlar. Kritiy ham o'ldirilgan.

Miloddan avvalgi 403 yili Afinada demokratiya qayta tiklangan. Ammo Afina Peloponnes ittifoqiga a'zo bo'lib qolgan. Shunday qilib, to'xtab-to'xtab 27 yil davom etgan Peloponnes urushi Spartaning g'alabasi bilan tugagan. Bu urush butun nomi olamiga, xususan Afinaning iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayotiga va harbiy qudratiga juda katta salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bu hol Yunonistonning butunlay zaiflashishiga olib kelgan.

Peloponnes urushi miloddan avvalgi V asrdayoq yuzaga kela boshlagan jarayonni tezlashtirib, xo'jalik tarmoqlarida ishlatilayotgan qullar sonini ko'payishiga olib keldi. Ularning mehnatidan foydalanish hunarmandlar, yuk tashuvchilar va batrklarning ahvoriga halokatli ta'sir ko'rsatib, ularni lyupen-proletariatga aylantirib qo'ydi, o'zining doimiy ishidan mahrum qildi. Ishlab chiqarish ishiga qullarning ishi deb qarash ana shu davrdan keng rasm bo'ldi, buning natijasida esa halol mehnat qilib pul topishga bo'lgan rag'bat susaydi.

Ko'p dehqonlar va hunarmandlar urush harakatlarida uzoq vaqt ishtirok qilishi oqibatida, yer-maydonlar qarovsiz, tashlandiq bo'lib qoldi. Buni quldorlar arzon-garovga sotib olganlar. Boy quldor-plutokratlar ("o'z boyligi bilan kuchlilar") ayni vaqtda ham sudxo'r, ham savdogar, ham yer egasi bo'lganlar.

Miloddan avvalgi IV asrlarda polislarda eski xalq lashkari ham o'z ahamiyatini yo'qotgan. Buning sababi fuqarolar o'rta tabaqasining barham topganligida edi. Chunki ular xalq lashkarlarini asosini tashkil qilar edi. Yollanma askarlar harbiy kuchlarning asosiy turi bo'lib qoldi.

Demak, miloddan avvalgi IV asr davomida polislarning ham iqtisodiy, ham sosial ham harbiy sohalaridagi inqiroz chuqurlashib borgan ekan.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Tushunchalar tahlili" texnologiyasidan foydalanish mumkin (jadvalni to'ldiring).

TUSHUNCHALAR	MAZMUNI
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	

Jonlantirish uchun savollar:

1. Peloponnes urushining sabablari va boshlanishini ayting.
2. Urushning borishi va oqibatlari haqida nimalar bilasiz?
3. Polis tizimining inqirozi.

Mavzu: Makedoniyalik Aleksandr davlatining vujudga kelishi

Reja:

1. Makedoniyaning Yunoniston ustidan hukmronligini o'ratilishi.
2. Iskandarning sharqqa yurishi.
3. Turon va Hindistonga yurish. Iskandar davlatining parchalanishi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanidan Makedoniyalik Aleksandr davlatining vujudga kelishi xaqida bilimlarni shakllantirish.

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Makedoniyalik Aleksandar davlatining vujudga kelishi va parchalanishi tarixi izohlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

- 15 – 13 ball – «a'lo».
- 12 – 10 ball – «yaxshi».
- 9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch iboralar: Filipp II, Yunoniston, Fessaliya, Afina, Fiva, Korinf, Megara, Demosfen, Makedoniya, Xeroniya, Eron, Gelleopond bo'g'ozlari, Granik daryosi, Doro III, Milet, Tars, Suriya, Iss, Kilikiya, Bess, So'g'diyona, Navtaka, Marokand, Kiropol, Hindikush Sind vohasi, Panjob, Gidasp, Bobil.

Makedoniya shohi Filipp II Yunonistonni butunlay o'ziga qaratib olish niyatida edi. Shuning uchun u dastlab Fessaliyani ishg'ol qiladi. U shu yerdan turib, O'rta Yunonistonni bosib olishni ko'zda tutadi. Fiva va Afina xavf ostida qoladi. Makedoniyaga qarshi Afinada, Fiva, Korinf Megara va boshqa shahar-davlatlardan iborat harbiy ittifoq tuziladi. Uning g'oyaviy rahbari ajoyib notiq Demosfen edi. U o'zining otashin nutqlarida Filipp II ning bosqinchilik siyosatini fosh qilib, yunonlarni o'z ozodligini qattiq turib himoya qilishga chaqiradi. Er. av. 338-yili Makedoniya qo'shinlari Beotiyaga bostirib kiradi. Shu yili Filipp II qo'shinlari yunon shaharlarining birlashgan qo'shini bilan Xeroniya shahri yonida uchrashadilar. Bu jangda Demosfen afinaliklar qatorida oddiy jangchi bo'lib jangga kiradi. Bu jang shiddatli bo'lib, ancha vaqt davom etadi. Avval boshda ittifoqchilar Makedoniya qo'shinlarini siqib borishga muvaffaq bo'ladilar, hatto chekintiradilar. Jangga Filipp II ning 18 yoshli o'g'li Iskandar rahbarligidagi otliq qo'shinning kirishi urush oqibatini makedoniyaliklar foydasiga hal qiladi. Jang Makedoniya qo'shinlarining

porloq g'alabasi bilan yakunlanadi. Xeroniya yonidagi jangdan keyin butun Yunoniston Makedoniyaga itoat etishga majbur bo'ladi. Zamondoshlardan birining iborasi bilan aytganda: "Xeroniya yonida xalok bo'lganlarning jasadlari bilan birga yunonlarning ozodligi ham ko'miladi"

Filipp II Xeroniya jangidan keyin yunon shahar-davlatlarini xonavayron qilmay, ularni erkin deb e'lon qiladi. U er. av. 337-yili Korinfda yunon shaharlarining kongressini chaqiradi. Bu kongressda Spartadan boshqa barcha shahar davlatlar ishtirok etadilar. Ular kongressda tinch-totuv yashash, bir-birlarining ichki ishlariga aralashmaslik va o'zaro urush olib bormaslik to'g'risida bir qarorga kelganlar. Ayni paytda barcha yunon shaharlari Eronga qarshi urushga tayyorgarlik ko'rishlari lozim edi. Korinfda Filipp II Makedoniya va shahar, davlatlar qo'shinlarining bosh sarkardasi qilib tayinlangan. Shu tariqa u Eronga qarshi harbiy yurish qilishga jiddiy tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Biroq u ko'p o'tmay o'ldiriladi. Taxtga uning og'li Aleksandr o'tiradi.

Aleksandr Makedonskiy Yunonistonni o'ziga qaytadan itoat ettirgandan so'ng sharqqa yurishga katta tayyorgarlik ko'radi. U er. av. 334-yilda 30 ming piyoda, 5 ming otliq askar va harbiy dengiz kuchlaridan iborat katta qo'shin bilan Gelleopond bo'g'ozidan kechib o'tadi. Tog'li Granik daryosi bo'yida Iskandar qo'shinlarini Eronliklarning otliq va piyoda askarlari kutib turardi.

Kech kirishiga qaramay, boshlangan qattiq jangda Iskandar qo'shinlari g'alaba qiladilar, ularning Kichik Osiyo ichkarisiga yurishi uchun yo'llar ochiladi.

Bu g'alaba Iskandarga Kichik Osiyoning ichkarisini bosib olish uchun imkoniyat yaratadi. Uning qo'shinlari Kichik Osiyo sohili bo'ylab janub tomon yuradilar. Eron shohi Doro III yunonlardan bo'lgan Memnonni qo'shiniga bosh qo'mondon qilib tayinlaydi. U Miletni mustahkamlashga kirishadi. Lekin u to'satdan vafot etadi. Milet sabot-matonat bilan mudofaa qilinadi. Biroq u ham quruqlikdan, ham dengizdan qamal qilinib, ishg'ol qilinadi.

Er. av. 333-yilda Iskandar Kichik Osiyo markazidagi Kappadokiyaning ishg'ol qilib, qishni o'sha yerda o'tkazadi. Shu vaqtda Eron qo'shinlari Iskandar tomon yo'l

oladilar. Iskandar o'z qo'shinlarini Kilikiyaga olib o'tib, Tars shahrini ishg'ol qiladi va Suriyaga qo'shin tortadi.

Iss Kilikiya shaharlaridan biri bo'lib, dengiz bo'yida joylashgan edi. Er. av. 333 yilda Eron va Makedoniya qo'shinlari shu shahar yonida uchrashadilar. Eron sarkardalari Doro III ga Iskandar qo'shinlari tor daradan chiqib olgandan keyin hujum boshlaylik, deb maslahat beradilar. Shoh esa buning aksini qilib, Eron otiqlari va jang aravalari uchun qulay bo'lgan tog' darasida jang qilishni buyuradi. Har ikki o'rtada qattiq jang boshlanadi. Jang Iskandar qo'shinlarining g'alabasi bilan tugaydi. Eronliklar chekinishga majbur bo'ladilar.

Iskandar Bessni ta'qib qilib, So'g'diyonadagi Navtaka degan joyda uni qo'lga tushiradi va qatl ettiradi. Shu bilan ulkan Eron davlati tugatiladi. Iskandar Turonga bostirib kirib, uni egallashga kirishadi. Turonliklar dushmanga qarshi ayovsiz jang qiladilar. Iskandar qattiq janglardan so'ng Navtaka, Marokand va Kiropol kabi shaharlarni bosib oladi.

Iskandar uzoq vaqt mobaynida erksevar so'g'dliklar, baqtriyaliklar va saklarga qarshi kurash olib boradi. So'g'd xalqining erksevar farzandi Spitamen makedoniyaliklarga qarshi ayovsiz va tinimsiz kurash olib boradi. Ammo vatan xoinlari Spitamenga xiyonat qilib, uni o'ldiradilar. Iskandar So'g'ddagi yuzlab qishloq, o'nlab shaharlarni vayron qiladi. Necha yuz ming tinch aholi qirib tashlanadi. Uch yillik jangu-jadaldan so'ng bir guruh sotqinlarning xiyonati tufayli Baqtriya va So'g'diyona Iskandarga bo'ysundiriladi.

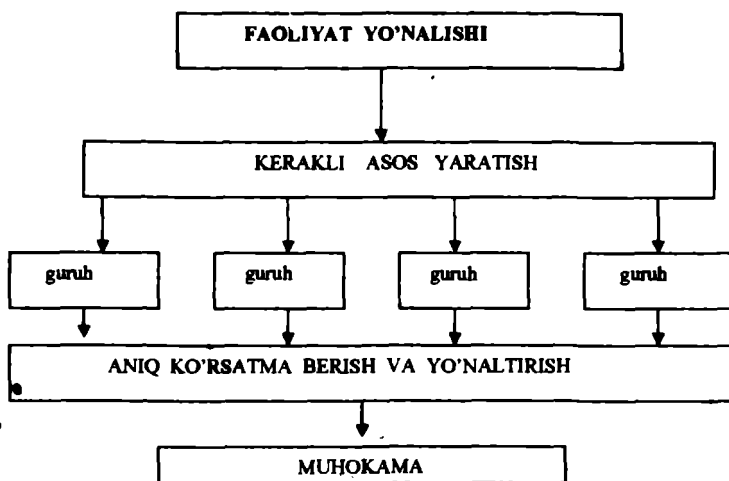
Iskandar Baqtriya bilan So'g'diyonani itoat ettirgach, er. av. 227 yilda Hindikush tog'laridan oshib Hindistonga bostirib kiradi. Bu davrda Sind vohasi va Panjob viloyatida bir necha mayda davlatlar bor edi. Iskandar Panjobdagi mayda podsholarning bir qismini o'ziga og'dirib oladi. Ammo podsho Por Iskandar bilan qattiq kurash olib boradi. Sind vohasida ko'p qonli janglar bo'ladi. Nihoyat Gidaspyonidagi jangda Iskandar qo'shinlari hindlar ustidan g'olib chiqadi. Sind vohasi va Panjob yunonlarga bo'ysundiriladi.

Er. av. 325 yildan boshlab yunon-makedonlar Hindistonni tark etib orqaga qayta boshlaydilar. Markazi Bobil bo'lgan Iskandar saltanati er. av. 323 yilda Jahongirming

o'limidan so'ng uning harbiy sarkardalari o'rtasidagi toj-taxt talashlari natijasida bo'linib ketadi.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Ta'limning interaktiv" metodlaridan foydalanish mumkin. Bunday metodga "Kichik guruhlarda ishlash" metodi kiradi.

"Kichik guruhlarda ishlash"

O'quvchi kichik guruhlarda ishlaganda, darsda faol ishtirok etish huquqiga, boshlovchi ro'lida bo'lishga, bir-biridan o'rganishga va turli nuqtai nazarlarni sadrlash imkoniga ega bo'ladi.

Mavzu: Ellinizm va uning tarqalish geografiyasi

Reja:

1. Salavkiylar davlati.
2. Yunon-Baqtriya podsholigi.
3. Parfiya davlati.
4. Ellin davri madaniyati

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fani Salavkiylar davlati, Parfiya davlati, Yunon-Baqtriya podsholigi, Ellin davri madaniyati xaqida bilimlarni shakllantirish

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Salavkiylar davlati, Yunon-Baqtriya podsholigi, Ellin davri madaniyati tarixi izohlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Yunon-Baqtriya, Deodod I, Zariasp, Arshak, Yevtidem I, Antiox III, Demetriy, Yevkradit, Geleokl, Koynе, Kosmopolitizm, Individualizm, Arximed parragi, gelepol, museyon, stoiklar va Epikurchilar Ellin davri, I. Drayzen, Salavka I, satrapliklar, xo'jalik taraqqiyoti,.

Iskandar boshliq yunon-makedoniyaliklar istilosidan keyingi 300 yillik davr Ellin davlatlari tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Ellin davlatlari tarkibiga Yunoniston, Makedoniya, Misr, Eron, Turonning janubiy viloyatlari va O'rta yer dengizining sharqidagi mamlakatlar kirgan. Bu davlatlar Iskandar vafotidan boshlab miloddan avvalgi 30-yillarga qadar umr ko'rgan.

«Ellinizm» atamasini bundan 130 yilcha oldin nemis tarixchisi I. Drayzen ishlatgan edi. Bu davr qadimgi yunon va qadimgi sharq iqtisodiy, siyosiy va madaniy munosabatlarning qo'shilib isitishi va bir-biriga ta'sir ko'rsatishi davridir.

Turon o'lkasidagi janubiy viloyatlarga ham ellin madaniyati kuchli ta'sir etgan. Ayni paytda o'lkamizning qadimgi madaniyati ham ellin madaniyatiga barakali ta'sir ko'rsatgan.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, Iskandar vafotidan keyin u istilo etgan o'lkalarda Ptolemeylar, Salavkiylar, yunon-Baqtriya, Pergam podsholiklari, Makedoniya va Yunoniston kabi davlatlar qaror topadi.

Iskandar vafotidan so'ng Misrda Ptolemey va ptolemeylar boshqargan kuchli ellin davlati qaror topadi. Ptolemey Iskandarning mashhur lashkarboshlaridan biri edi. Shuning uchun davlatning nomi ham Ptolemeylar podsholigi deyilgan. Bu podsholikka Afrika shimolidagi Kirenaika, Kipr oroli, Janubiy Suriya, Finikiya, Kichik Osiyoning janubiy va g'arbiy sohilidagi joylar, yunon shaharlari va Egey dengizidagi ayrim orollar ham kirgan. Bu o'lkalar o'z mahalliy boshqarmasini saqlab qolgan bo'lsalar ham ptolemey tayin etgan noiblarning nazorati ostida ish olib borganlar. Ptolemeylar quruqlikda hamda dengizda kuchli qo'shinga ega bo'lib, quruqlik va dengizdagi yo'llarni nazorat qilib turganlar.

Ptolemeylar podsholigi salavkiylar bilan olib borilgan tinimsiz urushlar natijasida kuchsizlanib qolgan. Miloddan avvalgi 30 yilda ptolemeylar mulki hisoblangan Misr Rimga qo'shib olingach, podsholik o'z mustaqilligini yo'qotgan.

Salavkiylar davlati Yaqin va O'rta Sharqdagi eng yirik ellin davlati edi. Unga Iskandar tuzgan davlat inqirozga uchragach, Bobur satrapligining hukmdori Salavka I Nikator (350-280) tomonidan asos solingan. U ham Iskandarning do'sti va sarkardalaridan biri edi. Salavka va Salavkiylar davlati kuchaygan vaqtda Persida, Midiya, Suriya va Kichik Osiyoning katta qismi podsholik tarkibiga kirgan. Saltanat boshida podsho turib, joylardagi satrapliklarni strateglar boshqarganlar. Salavkiylar podsholigi o'sha davrdagi eng kuchli quldorlik davlati edi.

So'nggi salavkiylar davrida bu davlat kuchsizlanib, miloddan avvalgi 190 yilda rimliklar bilan bo'lgan urushda yengilib, ko'p viloyatlaridan ajraladi. Rim imperiyasi kuchaygach, miloddan avvalgi 64 yilda Salavkiylar podsholigining g'arbiy qismini o'z viloyatiga aylantiradi.

Salavkiylar podsholigi kuchaygan vaqtda uning xo'jaligi ancha rivojlanadi. Daryo va soy bo'ylaridagi yerlarda dehqonchilik, bog'dorchilik, dasht va tog' yaylovlarida esa chorvachilik ancha taraqqiy etgan. Salavkiylar podsholigining kuchaygan davrida sharqdan g'arbga va shimoldan janubga o'tadigan savdo-tijorat

yo'llari podsholikka qarar edi. Shuning uchun bu yerda savdo rivoj topib, shahar va qishloqlarda hunarmandchilik ravnaq topadi.

Miloddan avvalgi III asrning birinchi yarmida Salavkiylar podsholigining sharqiy viloyatlari podsholikka itoat etishni istamay, unga qarshi qo'zg'olon ko'taradilar. Bundan foydalangan ayrim yunon noiblari mahalliy oqsuyak zodagonlarga tayanib, o'zlarini mustaqil podsho deb e'lon qiladilar. Xususan, salavkiylarning Baqtriyadagi noibi Deodod I miloddan avvalgi 250 yilda o'zini Baqtriya podshosi deb e'lon qiladi. Davlat ishlariga mahalliy kishilar ham jalb qilinadi. Shuning uchun bu davlat bu davlat Yunon-Baqtriya nomi bilan atalgan. Yunon-Baqtriya podsholigi tarkibiga Baqtriya, So'g'diyona, Marg'iyona, Choch, Davon, Sharqiy Eron ham kirgan edi. Podsholikning bosh shahri va poytaxti Zariasp edi.

Yunon-Baqtriya podshosi Deodod I Parfiyani o'z podsholigiga qo'shib olish maqsadida Salavka podshosi bilan ittifoq ham tuzgan. Ammo bu ittifoq kutilgan natijani bermagan. Keyinchalik Parfiyaning kuch-qudrati oshib ketgach, Deodod I ning o'g'li Deodod II Parfiya shohi Arshak II bilan ittifoq tuzib salavkiylarga qarshi kurash olib borgan.

Deodod I va Deodod II lar davrida Yunon-Baqtriya davlati ancha kuchayadi. Ilgari Baqtriyaga tobe bo'lgan So'g'diyona noibi Yevtidem I ham Yunon-Baqtriya podsholigini qo'lga kiritish niyatida edi. Miloddan avvalgi 230 yilda Yevtidem I Deodod II ni Yunon-Baqtriya taxtidan ag'darib, taxtni o'zi egallaydi.

Miloddan avvalgi 208-206 yillarda Salavka podshosi Antiox III Turon va Sharqiy Erondagi satrapliklarni qaytarib olish uchun shiddatli kurash olib boradi. Miloddan avvalgi 208 yili Antiox III qo'shinlari Tajan (Oh) daryosining quyi oqimidagi joyda Yevtidem I ning o'n ming kishidan ortiq qo'shinini mag'lubiyatga uchratadi. Yevtidem I chekinib Zariasp qal'asiga yashirinadi va uni qattiq himoya qiladi. Antiox III qo'shinlari qal'ani 2 yil qamal qiladilar. Miloddan avvalgi 206 yilda Antiox III bilan Yevtidem I o'rtasida sulh shartnomasi tuziladi. Antiox III Yevtidem I ning shohligini tan olishga majbur bo'ladi.

Yevtidem I va uning o'g'li Demetriy davrida Yunon-Baqtriya podsholigi kuchayadi. Yunon-Baqtriya podsholari o'z tasvirlari tushirilgan oltin va kumush tangalar zarb etganlar. Miloddan avvalgi 190-180 yillarda Seyistondan Sind daryosigacha bo'lgan joylar Yunon-Baqtriya podsholigiga qo'shib olinadi.

Miloddan avvalgi 175 yilda Demetriy Hindistonda jang olib borayotgan vaqtda uning sarkardasi Yevkradit qo'zg'olon ko'tarib, Yunon-Baqtriya taxtini egallaydi. Demetriy hokimiyatini qaytarib olish uchun bo'lgan janglarning birida halok bo'ladi. Shundan keyin bir butun Yunon-Baqtriya podsholigi ikkiga bo'linib ketadi. Birinchisi g'arbiy viloyatlarni o'z ichiga olgan Yunon-Baqtriya davlati bo'lib, uni Yevkraditning vorislari boshqaradilar. Ikkinchisi poytaxti Sakala bo'lgan Yunon-Hind davlati bo'lib, u Panjob viloyatini o'z ichiga olgan. Uni Demetriy va uning vorislari boshqarganlar. Miloddan avvalgi 162 yilda Yevkradit qo'shinlari Panjobni bosib oladilar. Ammo ko'p o'tmay Yunon-Hind shohi Menandr Yevkradit qo'shinlarining hujumini qaytaradi.

Shu davrda Parfiya podshosi Mitridat I Yunon-Baqtriyaning g'arbiy viloyatlarini bosib oladi.

Miloddan avvalgi 160 yilda Yevkradit bilan o'g'li Geleokl o'rtasida nizo chiqib, Yevkradit o'z o'g'li tomonidan o'ldiriladi. Geleokl davrida Yunon-Baqtriya podsholigi kuchsizlanib, uning ixtiyorida faqat Baqtriya qoladi. Miloddan avvalgi 140-130 yillarda Sharqiy Turkiston va Turondan bostirib kirgan sak qabilalari va yuz-chjilarning shiddatli hujumlari natijasida Yunon-Baqtriya davlati ag'darib tashlanadi. Keyinchalik bu yerda Kushon podsholigi tashkil topadi.

Shu tariqa 200 yilcha davom etgan Yunon-Makedoniya hukmronligiga barham beriladi. Yunon-Baqtriya davlati Turon va Eron xalqlarining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida katta ahamiyatga egadir. Yunon-Baqtriya podsholigi davrida quldorlik rivoj topib, shahar va qishloqlar ancha yuksaladi.

Bu yerda qishloq xo'jaligi va chorvachilik ham ancha ravnaq topadi. Hunarmandchilik, zargarlik, haykaltaroshlik, tasviriy san'at, me'morchilik, to'qimachilik ham juda yaxshi rivojlanadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Yunon-Baqriya podsholigi Turon, Xitoy, Hindiston, Eron va boshqa mamlakatlar bilan qizg'in savdo-sotiq ishlarini olib boradi. Bu davrda mahalliy xalqlar bilan yunonlar madaniyatining o'zaro ta'siri natijasida o'lkada ellin madaniyati qaror topib rivojlanadi.

Ellinizm davri madaniyati murakkab va xilma-xil edi. Bu davrda ayrim mamlakatlar o'rtasida o'zaro aloqalar kuchaydi, ko'plab harbiy yurishlar natijasida Sharq bilan tanishish yunonlar va makedonlarning bilim doirasini kengaytirdi.

Ellin madaniyati uchun harakterli narsa uni yunoncha tus olganligida edi. Hukmron sinf va aslzodalar orasida umumyunon tili koyne («umumiy» demakdir) keng tarqaldi. Koyne bilan birga mahalliy tillardan ham foydalanish davom etgan.

Miloddan avvalgi IV asrda yunonlar orasida «Kosmopolitizm» («dunyo fuqaroligi») dunyo qarashi shakllandi. O'zi tug'ilib o'sgan yurtidan o'zga joylarda yurgan kishilar uchun boshqa kishilar madadiga ishonmay faqat o'zigagina ishonish kayfiyati asosida individualizm, istiqbolga umidsizlik bilan qarash psixologiyasi asosida esa fatalizm dunyo qarashlari shakllandi.

Bu zamonda texnika ancha rivojlandi. Sharq va yunon tajribasining o'zaro ta'siri natijasida texnika sohasidagi yutuqlar yanada boyidi. Arximed Misr charxpalagini takomillashtirib, «Arximed parragi» ni yaratdi. Harbiy sohada ham tosh otar to'plar yaratilgan. Qal'alarni qamal qilish uchun esa maxsus g'ildiraklar ustida o'rnatilgan harakatlanuvchi minoralar gelepolalar – «shahar olarlar» ixtiro qilingan. Dengizchilikda musson shamollaridan foydalanib, uzoq safarlarga chiqish boshlangan.

Miloddan avvalgi II asrda Yunon Gippal Hindistonga borish uchun kema safariga chiqib, musson shamollaridan foydalandi. Portlarda mayoqlar, omborlar va boshqa binolar qurildi.

Arxitekturada ham muayyan o'zgarishlar bo'ldi. Klassik davrda yunon arxitekturasida asosiy bino **Peripter** –ibodatxona bo'lsa, endilikda asosiy bino **Peristel** – xususiy uy bo'lgan. Shaharlar odatda reja asosida quriladigan bo'lgan.

Quldorlik jamiyati sharoitida arzon mushak kuchlarining mavjudligi ishlab chiqarishda mexanik vositalarni, mexanik dvigatellarni ishlatish yo'llarini qidirishni susaytirib qo'yar edi.

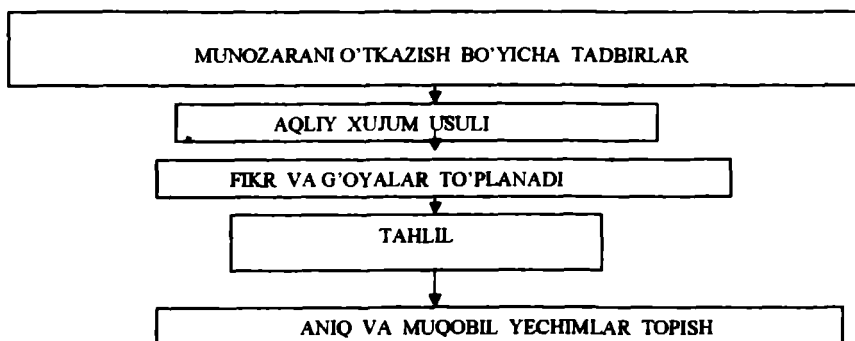
Miloddan avvalgi I asrda Pont podsholigida ixtiro qilingan suv tegirmoni butun ellinizm davrining eng katta texnik yutug'i edi. Fan sohasida ham bu zamonda ajoyib yutuqlar qo'lga kiritildi. Poytaxtlarda ilmiy markazlar va kutubxonalar vujudga keldi. Iskandariya, Pergam, Antioxiya, Afina eng yirik ilmiy markazlar edi. Iskandariya kutubxonasida 700 ming popirus o'ramidan iborat boy kitoblar fondi bor edi. Saroy qoshida kutubxonadan tashqari Museyon – ilmiy muassasa ham tashkil qilinib, unda olimlar uchun yotoqxonaga ham bor edi.

Falsafada stoiklar va epikurchilar oqimlari yuzaga keldi. Stoiklarning asoschisi Zenon (miloddan avvalgi IV-III a.) Afina agorasida naqshin peshayvon stoya ostida va'z aytib ta'lim berganligi uchun shunday nomlangan. Ularning fikricha hamma narsa – fikr, so'z, olov hammasi jismdir. Butun olam uzluksiz yonib, turadigan olovdur, deydi ular.

Epikur (miloddan avvalgi IV-III a.) ta'limoti asosida uning izdoshlari epikurchilar deyilgan. Ular Zenoncha qarama-qarshi o'laroq olamning tuzilishini Demokritning atom nazariyasiga asosan izohlaydilar.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Munozara" o'tkazish metodidan foydalanish mumkin.

"Munozara"

“Mumjzarani o‘tkazish metodi”

1. Yetakchi munozara temasini tanlaydi va qatnashuvchilarni taklif ‘tadi.
2. Yetakchi qatnashuvchilarga muammo bo‘yicha “Aqliy xujum” masalasini beradi va uni o‘tkazish tartibini belgilaydi.
3. Yetakchi “Aqliy xujum” vaqtda bildirilgan g‘oya va fikrlarni yozib borish uchun kotib tayinlaydi. Bu etapda yetakchi guruh qatnashuvchilarni xar bir a‘zosi o‘z fikrini bildirishga sharoit yaratib beradi.
4. Yetakchi 2 – etapga o‘tishdan avval qisqa tanaffus e‘lon qiladi. 2 – etapda “Aqliy xujum” qatnashuvchilarni bildirgan g‘oya va fikrlarni grupalashtirib ularni tahlil qilishg o‘tiladi/ Tahlil orqali qo‘yilgan vazifani eng maqbul echimini topishga harakat qilinadi.

Mavzu: Qadimgi Rim tarixiga muqaddima. Tarixiy manbalar

Reja:

1. Qadimgi Rim tarixiga kirish. Rim tarixini davrlashtirish.
2. Qadimgi Italiyaning geografik o‘mi va aholisi.
3. Qadimgi Rim tarixining asosiy manbalari.

O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fani xaqida Qadimgi Italiyaning geografik o‘mi va aholisi, Qadimgi Rim tarixining asosiy manbalari xaqida bilimlarni shakllantirish.

O‘quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Qadimgi Italiyaning geografik o‘mi va aholisi, Qadimgi Rim tarixining asosiy manbalari Qadimgi Italiyaning geografik o‘mi va aholisi, Qadimgi Rim tarixining asosiy manbalari tarixi izohlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to‘liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga ychim topishi 0-5 ball	Guruh a‘zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar: Antik davr, klassik qulchilik, Italiya atamasi. Etrusk, ligur, lotin, venet, osk, samnit. Yilnomachilar, Fastlar. Publiy, Piktora, Katon, Polibiy, Tsitseron, Salyustiy, Tsezar, Tit Liviy, Diodor asarlari, Tatsit, Svetoniy, Trankvill, Strabon. qadimgi yozuvlar, numizmatik ashyolar.

Qadimgi Rimning joylashishi, tabiati va aholisi. Yevropa janubida Apennin yarim oroli joylashgan. Yarim orolning uch tomoni Adriatik, Tirren va Ioniya dengizlari, shimoli esa qorli Alp tog'lari bilan o'ralgan. Yarim orolning katta qismi yassi tog'liklardan iborat bo'lib, yam-yashil o'rmon va o'tloqlar bilan qoplangan. Qadimgi yunonlar bu yerda oziqbop o't, o'simlik va chorva mollarining ko'pligini ko'rib hayratga tushganlar. Shuning uchun bu joyni «buzoqlar mamlakati», ya'ni Italiya deb ataganlar. Keyinchalik yarim orolning hammasi Italiya deb nomlangan.

Yarim orol hayvonot va yer osti qazilmalariga ham boy. Iqlimi yumshoq, yoqimli va seryomg'ir. Yarim orolning qulay geografik muhiti qadim zamondan boshlab ibtidoiy odamlar e'tiborini o'ziga tortgan. Arxeolog olimlar yarim orolning ko'p joylaridan qadimgi tosh asriga mansub odamlarning makonlarini, qurollarini, suyaklarini va g'or devorlariga chizilgan rasmlarini topishgan. Bu ashyolar Apennin yarim orolida odamlar qadim zamonlardan boshlab yashay boshlaganini bildiradi. Quldorlik davlatlari orasida Italiyada tarkib topib er. av. II asr o'rtalaridan boshlab butun O'rta dengiz atroflarida hukmronlikni qo'lga kiritgan davlat Rim davlati nomi bilan ataladi. Bu davlat birorta shahar - Rim polisi asosida paydo bo'lib, keyin butun Italiyani O'rta yer dengizi atrofidagi o'lkalarni, Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Afrika Yevropaning katta qismini o'ziga bo'ysundirdi. Er. av. II va er. av. I asrlar davomida uning chegaralari g'arbda Piriney yarim orolidan Sharqda Kaspiy bo'ylarigacha, Shimolda Britan orollaridan Janubda Fors qo'ltig'igacha bo'lgan joylarni o'z ichiga olardi. Bu davlat ulkan quldorlik saltanatiga aylanib, qariyb 500 yil umr ko'rgan.

Rim davlatida qulchilik munosabatlari beqiyos darajada taraqqiy qilib, o'zining klassik darajasigacha yetgan. Dunyoning biror mamlakatida qullarni qattiq ezish va ularga shafqatsizlarcha munosabat Rimdagidek bo'lmagan.

Zamon o'tishi bilan quldorlik xo'jaligi va qulchilik tizimiga asoslangan ijtimoiy munosabatlar ham o'z umrini yashab bo'lgan, natijada qudratli saltanat quladi.

Boshqa quldorlik davlatlaridan farqli tarzda Rim quldorlik davlati tarixini o'rganish natijasida bu munosabatlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va halokatga uchrash jarayonlarini bir davlat qiyofasida kuzatish mumkin.

Yana Rim tarixini o'rganish natijasida qullar mehnati va erkin kishilar mehnati samaralaridan bahramand bo'lib o'ziga xos madaniyat yaratilganligi, bu madaniyatdan keyingi zamonlarda butun dunyo xalqlari ham bahramand bo'lganliklarini bilib olamiz.

Qadimgi Italiya Apennin yarim oroli, Sitsiliya, Korsika, Sardiniya va boshqa mayda orollarni o'z ichiga olgan mamlakatdir. Umi shimol tomondan Alp tog'lari o'rab turadi. Yarim orolni sharqdan Adriatika, Janubdan Ioniya, g'arbdan Tiñren dengizlari yuvib turadi. Dengiz qirg'oqlarida kemalar to'xtashi uchun qulay buxtalar bor. Italiya hududida inson xo'jalik faoliyati uchun qulay bo'lgan tekislik va unumdor yerlar ko'p.

Yarim orol qadimda qalin o'rmonzorlar bilan qoplanib, u yerda dub, qayrag'och, qora qayin, kashtan va boshqa daraxtlar o'sib yotgan qadimgi Rimda azaldan boshlab olma, anor va boshqa mevali daraxtlar ham yaxshi meva bergan.

Qadimgi Rimning hayvonot dunyosi o'rta Yevropanikiga o'xshash bo'lib, u yerda bug'u, tog' eskisi, yovvoyi cho'chqa, yovvoyi mushuk, ayiq, bo'ri, tulki, mayda yirtqichlar, sudralib yuruvchilar, parrandalar ko'p bo'lgan. Yarim orol va dengizlarda baliqlar va har turli dengiz hayvonlari serob bo'lgan.

Apennin yarim orolida yer osti qazilma boyliklari ham ko'p bo'lgan. U yerdan va orollardan oltin, kumush, temir va mis, turli rangdagi marmartoshlar qazib chiqarilgan. Yarim orolning janubidagi Sitsiliya orolining iqlimi issiq bo'lib, o'simliklar olamiga boydir.

Apennin yarim orolining qulay geografik muhiti juda qadim zamonlardayoq ibtidoiy odamlarning diqqat e'tiborini o'ziga tortgan. Arxeolog olimlar Apennin yarim orolidan qadimgi tosh asriga mansub odamlarning makonlari, mehnat qurollari, g'or devorlaridan esa qadimgi rasmlarni topganlar. Ayni paytda yarim oroldan 80-100 ming yillar muqaddam yashagan qadimgi odamlarning bosh suyagi va mehnat qurollari ham topilgan. Ular asosan termachilik va ovchilik bilan shug'ullanganlar. Neolit davriga kelib Italiya va orollarda aholi ko'paya boshlagan. Bu davrga kelib odamlar g'orlarni tark etib, chaylalarda yashaganlar, dastlabki chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullana boshlaganlar.

Er. av. III ming yillikda Italiya aholisi misdan, II ming yillikda jezdan va II ming yillikning oxirida – I ming yillikning boshidan boshlab temir qurollardan foydalana boshlagan. Temir qurollardan foydalanish qishloq xo'jaligining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Er. av. I ming yillikda Italiyada etrusk, ligur, lotin, venet, osk, va samniy (samnit) kabi turli qabilalar yashar edilar.

•Ligurlar va etrusklar mamlakatning qadimgi qabilalaridan bo'lib, ular Italiyaning shimoli-g'arbiy tomonlarida yashaganlar. Mamlakatning shimoli-sharqiy chekkasida venetlar, uning janubi bilan Sitsiliya orolida italiyalik qabilalar yashaganlar. Ayni paytda yarim orolda lotin qabilalari ham yashaganlar. Ular yashagan joy Latsiya deb atalgan. Latsiyaga yondosh Kampaniya tekisligida okslar yashaganlar.

Er. av. II ming yillikdan boshlab yunon dengizchilari Apenin yarim oroli va Sitsiliya oroli sohillariga kelib o'masha boshlaganlar. qadimgi rivoyatlarga ko'ra, Krit podshosi Minos Sitsiliyada halok bo'lgan ekan. Sitsiliyada sikanlar, elimlar, Korsika va Sardiniyada sardlar yashaganlar.

Rim davlati er. av. II asrdan ya'ni, o'rta yer dengizi bo'ylaridagi qudratli davlatga aylangan zamondan boshlab Rimda yunonlar ta'siri kuchaygan. Yunon tili, fani va madaniyati Rimga ta'sir qila boshlagan.

Rim tarixini davrlashtirish. Qadimgi Rim tarixini quyidagi davrlarga bo'lib o'rganiladi.

1. Podsholik davri. Er. av. 509 yilgacha bo'lgan davr.

2. Respublika davri. Bu davr er. av. 509 yildan er. av. 30-yilgacha davom etgan.

3. Imperiya davri. Er. av. 30 yildan -- milodiy 476 yilgacha davom etgan.

Imperiya davrini o'zini 284 yildan boshlab alohida Dominat bosqichiga ham ajratiladi.

Qadimgi Rim tarixining asosiy manbalari. Qadimgi Rim tarixini o'rganish uchun asosiy manbalar Rim tarixchilarining tarixiy asarlari, arxeologik tadqiqotlar ma'lumotlari, epigrafika va numizmatika ma'lumotlaridir. Rimning ilk tarixchilari yilnomachilar bo'lib, voqea va hodisalar kalendar tarzida yozib borilgan. Bu ish bilan er. av. VI-V asrlardan boshlab fastlar-ibodatxonalarining bosh koinlari shug'ullanib borganlar. Dastlabki yilnomalar er. av. 390 yilda Rimga gallar hujumi va istilosi vaqtida yo'q qilib yuborilgan.

Keyingi zamonlarda yaratilgan yilnomalarni er. av. 130 yilda Publiy tomonidan to'planib, nashr qilinib, «Buyuk yilnomalar» deb ataldi.

Er. av. III-II asrlardagi yilnomachilarni tarixda katta yilnomachilar deb atash rasm bo'lib, Tsitseronning aytishicha: "ular qisqa qilib yozishni bayonotning birdan-bir fazilati deb bilib, faqat kunlar, kishilar, voqea va u yuz bergan joyni ko'rsatib yozganlar, xolos"

Katta yilnomachilarning eng mashhuri Kvint Fabiy Piktordir. U er. av. III asr oxirida yashab, o'z asari "Yilnomalar"ni yunon tilida yozgan. Asarda Italiyada Eneyning paydo bo'lishidan boshlab, ikkinchi Puni urushigacha bo'lgan Rim tarixi bayon qilingan.

Lotin tilidagi birinchi tarixiy asarni esa Mark Portsiy Katon (er. av. 234-149 yillar) yozgan. Katon haqida Tsitseron: "Yunoniston va Rim tarixida u bilmagan biron bir voqeani topish qiyin" deb yozgan edi.

Er. av. II asrning 30 yillaridan boshlab Rim respublikasida «yangi» yoki «kichik» yilnomachilar deb atalgan mualliflar – Lutsiy Seliy, Antipatr, Semproniy Azellionlarning asarlari paydo bo'ldi.

Rim respublikasi davrining eng yirik tarixchilaridan biri, er. av. II asrning

ikkinchi yarmida yaratilgan “Umumiy tarix” asarining muallifi Polibiydir. Asarda er. av. 264-146 yilda manbalarni sinchiklab tekshirgan, mamlakatlarning geografik holati va iqlimini o’rgangan. Polibiy tarix chinakam voqealarni izohlashga va bu voqealarning keyinchalik taraqqiyot yo’lini belgilashga imkon beradi, ya’ni tarix “nasihat berishi”, “o’rgatishi” mumkin, amaliy jihatdan foydali bo’lishi mumkin deb faraz qiladi.

Er. av. I asr Respublikaning qulashi va imperiyaning qaror topishi davridir. Davlat shaklining o’zgarishi keskin kurashlar sharoitida yuz bergan. Bu davr manbalari shu zamonda yashagan Mark Tulliy, Tsitseron, Gay Yuliy Tsezar, Gay Salyustiylarning asarlaridir. Katon va Varronlarning asarlari esa Italiya qishloq xo’jaligini o’rganishda yordam beradi.

Rim imperiyasi davri va Dominat davri tarixini o’rganishda, Valeriy Paterkul, Korneliy Tatsit, Svetoniy Trankvill, Dion Kassiy, Ammian Martsellin, Strabon, Katta Pliniylar yaratgan asarlar asosiy manbalar bo’lib xizmat qiladi.

Qadimgi Italiya va O’rta dengiz bo’ylarida o’tkazilgan arxeologik tekshirishlar natijasida ochilgan obidalar, shaharlar (Pompey, Timgad shaharlari) ham muhim tarixiy–ashyoviy manbalardir.

Qadimgi yozuvlardan Etrusk yozuvlari er. av. VIII-VII asrlarga mansubdir. Bunday yozuvlar to’qqiz mingdan ortiq bo’lib, uzoq vaqtdan beri o’qilmay kelinmoqda. 1988 yilda Rossiyadagi Chelyabinsk Unisersiteti olimi, filolog Tubert etrusk yozuvlarini o’qib chiqishda katta muvaffaqiyatga erishdi.

Er. av. VI asrga mansub ilk lotin yozuvi namunalari Prenestin tuqasi va Romul qabri joylashgan yerdan topilgan «qora tosh» dagi yozuvlardir.

Tangalarni o’rganish esa afsonaviy manzaralar, e’tiqodlar, san’at, arxitektura tarixini o’rganishga yordam beradi.

Apennin yarim orolining markaziy qismidan Tibr daryosi oqib o’tadi. Daryoning yuqori qismi tog’liq yaylovlar, quyi qismi esa tekislikdan iborat bo’lgan. Uning har yerida katta-kichik tepaliklar qad ko’tarib turadi. Tibr daryosi tekisligida qadimdan boshlab lotin qabilalari yashar edilar. Er. av. XI–X asrlarda bu tepaliklarda lotinlarning qator qishloqlari bor edi. Xo’jalikning rivojlanishi va aholining ko’paya borishi

tufayli qishloqlar birlashib, lotinlar jamoasini – davlatini tuzganlar. Er. av. VIII asrda Rim shaharchasi bunyod etilgan. Tibning baland qirg'og'idagi Kapitoliy tepaligida qurilgan qo'rg'on shaharning markazi bo'lgan. Rim shahrini barpo bo'lishi bilan Rim davlati ham tashkil topgan. Rim va uning atrofida lotin, etrusk va boshqa qabilalar yashaganlar. Ular birlashib Rim davlatiga asos solganlar. Bular Rimning qadimgi tubjoy aholisi bo'lib, ular patritsiylar deb atalganlar. Patritsiy lotincha «pater» so'zidan olingan bo'lib «ota» degan ma'noni bildirgan. Ular Rimning erkin aholisi bo'lib, ota-bobolari Rimga asos solganliklari bilan faxrlanib yurganlar. Ular o'zlarining yer-mulklariga ega bo'lganlar. Jamoa yerlarida chorvalarini boqqanlar. Patritsiylar o'zlari ishlash bilan birga qullar mehnatidan ham foydalanganlar. Patritsiylarning nufuzli keksalaridan «oqsoqollar kengashi» tuzilgan bo'lib, uni lotinchada senat deyilgan. Dastlab Rimni podsho va senat boshqargan. Rim kuchaya borib asta-sekin Etruskiya, Kampaniya va Markaziy Italiyadagi bir qancha joylarni bosib olgan. Shundan so'ng Rim shaharlarining kuchli ittifoqi vujudga kelgan. Rim bu ittifoqning yetakchisiga aylangan. Rimliklar atrofdagi qishloq va viloyatlarni o'zlariga itoat ettirib, u yerlardagi begona aholini Rimga ko'chirganlar. Italiyaning boshqa joylaridan Rimga ko'chib kelgan odamlarni va ularning avlodlarini plebeylar deb ataganlar. Plebeylar asosan qo'shinda xizmat qilganlar. Ularga jamoa ekin maydonidan yer berilmagan. Ular orasida boy-badavlat kishilar va kambag'allar bo'lishgan. Rimda qarzdor kishilar va urushda asir tushganlar qul qilinganlar. Er. av. 510–509-yillarda Rim fuqarolari qo'zg'olon ko'tarib podshohni taxtdan ag'darib tashlaganlar. Rimda respublika davlat hokimiyati o'rnatilgan. Respublika – ma'lum muddatga saylab qo'yiladigan kishilar idora qiladigan davlatdir. Rimliklarning xalq yig'ini har yili patritsiylar orasidan ikkita hokimni – konsullarni va unga yordam beradigan boshqa mansabdor kishilarni davlatni boshqaruv ishlariga saylagan. Bu amaldorlar yil davomida Rim davlatini idora qilganlar, urush e'lon qilib, sulh tuzganlar. Ular sud ishlarini ham bajarganlar. Konsullar yangi qonunlar qabul qilib eskisini bekor qilganlar. Urush vaqtida esa qo'shinga qo'mondonlik qilganlar. Rimda senat ham katta huquqqa ega bo'lgan. Senatga a'zo qilib patritsiylarning oqsoqollari orasidan vakillar saylangan. Konsullar davlat ishining barcha masalalarida senat bilan

bamaslahat ish olib borganlar. Patritsiyalar davlat ishlariga plebeylarni aralashtirishga qarshi bo'lganlar. Plebeylar esa patritsiyalar bilan teng bo'lish, davlat ishlarida qatnashish uchun qattiq kurash olib borganlar.

Rimda plebeylar va patritsiyalar o'rtasidagi kurash. Rimda tabaqalarga – patritsiyalar va plebeylarga ajralish va ular o'rtasidagi kurash podsholik davrida boshlangan edi. Podsholik ag'darilib, respublika o'rnatilgach, patritsiyalar bilan plebeylar o'rtasidagi kurash yanada keskinlashib ketadi. Plebeylar davlatni boshqarish ishlarida qatnashish, jamoa yerlaridan foydalanish va boshqa masalalarda patritsiyalar bilan teng huquqli bo'lishga harakat qilganlar. Rim qo'shinining asosiy qismini plebeylar tashkil etar edilar. Plebeylar qo'shinda xizmat qilishdan bosh tortar, o'zlarining alohida shaharlarini barpo qilmoqchi bo'lib, patritsiyalarni qo'rqitardilar. Nihoyat patritsiyalar qo'shinining kuchsizlanishidan cho'chib, plebeylarga yon berishga majbur bo'lardilar.

Ushbu mavzuni o'qitishda “Nafis arra” texnologiyasidan foydalanish mumkin:

Makur metod yordamida o'quvchilar o'rganiladigan material bo'yicha ma'lum bilivga mustaqil ega bo'lishi, jamoa bilan ishlash malakasini olishi, axborot bilan almashish hamda jamoa bo'lib qaror qabul qilishi ko'nikmalariga ega bo'ladi:

Metodning etaplari:

Guruhda o'rganiladigan material nomi doskaga yoiladi va qanday savollarga javob topilishi lozim ekanligi tushuntiriladi;

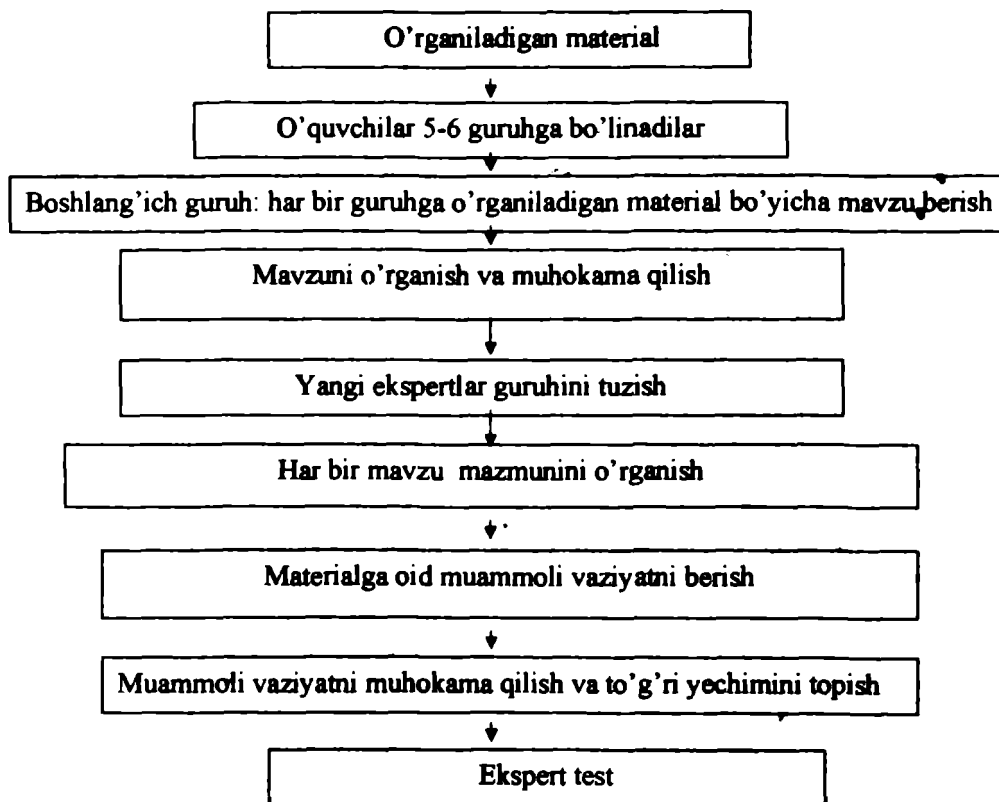
Guruh o'quvchilari 5-6 kichik guruhlarga (boshlang'ich guruh) bo'linadi va har bir guruh o'rganiladigan material bo'yicha alohida ma'lum mavzularni oladi. Har bir guruh o'rganiladigan mavzu bo'yicha oldindan tayyorlangan, kereakli8 materiallar papkasi bilan ta'minlanadi;

Boshlang'ich guruhlar 10-12 minut davomida taqdim qilingan materialnin o'rganadi va muhokama qiladi. Natijada Siz o'iga berilgan mavuni yaxshi biladigan 5-6 guruh ekspertlariga ega bo'lasiz;

Keyingi etapda har bir guruhdagi qatnashchiga ma'lum tartib raqam beriladi va tartib raqamlari bir xil bo'lgan o'quvchilardan yabgi (ekspertlar) guruhlari tuziladi;

15-20 minut davomida yangi ekspert guruhini har bir a'zosi oldingi guruhga berilgan mavzu mazmunini tushuntirib beradi. Natijada umumiy mavuni yaxlitligi bo'yicha o'zlashtirish ta'minlanadi;

Ekspertlar guruhining har bir a'zosi olingan axboirotni ma'lum bir vaziyatda qo'lay olishini ta'minlash uchun mavzu bo'yicha biror bir muammoli vaziyat guruhlarga beriladi va har bir guruh ushbu muammoni to'g'ri yechimini topishi lozim.

Mavzu: Miloddan avvalgi VIII-III asrlarda Rim

Reja:

1. Etrusk va lotinlar jamiyati.
2. Patrisiyalar va Plebeylar kurashi va uning natijasi.
4. Rim Respublikasi boshqaruvi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida Etrusklar jamiyati, Rim shahrining vujudga kelishi, Patrisiyalar va Plebeylar kurashi, Rim Respublikasining o'rnatilishi haqida bilimlarni shakllantirish

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Etrusklar jamiyati, Rim shahrining vujudga kelishi, Patrisiyalar va Plebeylar kurashi, Rim Respublikasining o'rnatilishi tarixi izohlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Luxomon, Latun, Etrusk shaharlari. Etrusklar ittifoqi, me'morchilik, madaniyat ravnaqi, Romul va Rem, yetti tepalik, patrisiyalar, plebeylar, Tusklar, rasenlar, etrusklar.

Apennin yarim orolining tabiiy iqlimi qulay, dengiz kasb-korligi ham rivojlangan joylarida miloddan avvalgi I ming yillik boshlaridan boshlab sinfijamiyat alomatlari yuzaga kelib borgan.

Italiyaning g'arbiy qismida yashagan qadimgi Etrusklar xo'jalik sohasida katta muvaffaqiyatlarga erishib, dastlabki davlat tuzgan xalqlardan biri edi.

Qadimgi rimliklar ularni «tusklar» yunonlar «tirrenlar»: o`zlarini esa o`zlarini «rasen» lar deb nomlaganlar. Miloddan avvalgi VIII-VI asrlarda etrusklar Padus (Po) daryosining quyi oqimi bilan Tibr daryosi oralig`idagi yerlarda yashaganlar. Etrusklar uchraygan vaqtlarda Ilva, Korsika orolining sharqiy sohillarini va Kampaniyaning bir qismini ham bosib olganlar.

Etrusklarning kelib chiqishi qadim zamonlardayoq olimlar diqqatini o`ziga tortgan. O`sha davrning ko`p olimlari etrusklarning ota-bobolari Apennin yarim oroliga Kichik Osiyoning g`arbiy qismidan ko`chib kelib joylashganlar, keyinchalik mahalliy aholi bilan aralashib ketganlar, deb hisoblaydilar. Olimlarning boshqa bir guruhi esa ularni Italiyaning azaliy tub aholisi, deb aytganlar. Arxeolog va tilshunos olimlarning ma`lumotlariga qaraganda, ular Italiyaga miloddan avvalgi II ming yillik oxiri va I ming yillikning boshlarida ko`chib kelganlar.

Miloddan avvalgi VIII asrda etrusklar shimoliy va o`rta Italiyaning katta qismida tarqalib yashar edilar. Etrusklar mirishkor dehqonlar bo`lib, ular Italiyada birinchi bo`lib sun`iy sug`orishga asoslangan dehqonchilik bilan shug`ullanganlar. Ular bug`doy, arpa, loviya, uzum ekib, ulardan yuqori hosil olganlar, chunki Italiyada daryolar ko`p, tuprog`i unumdor edi. U yerda kanop o`simligini yetishtirish juda rivojlangan edi. Etrusklar kanopdan mato to`qiganlar. Bu matolardan kemalarga yelkan pardasi, yomg`ir va quyosh nuridan kishini muhofaza qiladigan soyabonlar yasaganlar. Kanopdan to`qilgan matodan yozuv vositasi sifatida ham foydalanilgan. Kitob varaqalari ham kanop matosidan bo`lgan.

Etrusklar chorvachilik bilan qizg`in shug`ullanganlar. Ular asosan qoramol, qo`y va cho`chqa boqqanlar. Etrusklar yilqichilik bilan ham mashg`ul bo`lganlar. Ular otini muqaddas hayvon deb bilganlar. Sharqda bo`lgani kabi otdan faqat harbiy maqsadlarda foydalanganlar. Xo`jalikning rivojlanishi, mulkiy tengsizlik va tabaqalar ilk shahar-davlatlarning qaror topishiga olib kelgan.

Etrusklarda mis, jez va temir bilan bog`liq hunarmandchilik juda rivojlangan edi. Ustalar ma`dandan turli mehnat, uy-ro`zg`or buyumlarini yasaganlar. Ustalar askarlar uchun turli qurol-yarog`, dubulg`a, zirx, ot anjomlari va boshqa narsalar ham ishlab berganlar.

Etrusklar me'morchilik, zargarlik va kulolchilikda ham katta muvafaqiyatlarga erishganlar. Me'morlar toshdan ajoyib binolar, gumbazlar va arklar ishlaganlar. Ular sopol idishlarning mohir ustalari edilar. Ustalar sopol idishlarni bo'yamay bo'rtma naqshlar bilan bezaganlar.

Etrusklar jamiyati quldorlik jamiyati bo'lgan, Ularda hukmdorlar *luxomon*, qaram kishilar *latunlar* deb atalgan. Etrusk aslzodalari qul va qaram kishilar mehnatidan keng foydalanganlar. Dehqonchilik, chorvachilik, hunarmadchilik va savdo-sotiqning rivojlanishi natijasida qishloqlar obodonlashib, shaharlarga aylana borgan.

Etrusklar ko'p shaharlarini dengiz bo'ylarida bunyod qilganlar. Shuning uchun ular kemasozlikda katta yutuqlariga erishganlar. Dengiz sohilidagi barcha shaharlar o'zlarining jangovar kemalariga ega edilar. Etrusklar mohir va dovyurak dengizchilar bo'lib, Tirren dengizida huqmrionlik qilganlar. Ularning dastlabki davlati o'n ikki shahar-davlatlarning ittifoqidan iborat bo'lgan. Rim va Kapuya ularning eng yirik shaharlaridan edi. Bu shahar-davlatlar miloddan avvalgi VIII asrda tashkil topgan. Miloddan avvalgi VII asr va VI asming birinchi yarmida etrusklar jamiyati kuchayadi. Shu davrda ular Lasiyni va uning bosh shahri Rimni bosib oladilar. Etrusklar Kampaniyani ishgol qilib, Kapuya shahrini bino qilganlar.

Miloddan avvalgi VI asr oxirlaridan boshlab shimoldan gall qabilalari, janubdan esa yunonlar etrusklar yerlariga bostirib kirganlar. Miloddan avvalgi V asming oxiri va IV asming boshlarida gall qabilalari Apennin yarim orolining markaziy viloyatlarigacha kirib kelib, ko'p shaharlarni vayron qilganlar.

Miloddan avvalgi 524 yilda Qum shahri tirani Aristodem qo'shinlari etrusklarni tor-mor qiladi. Bir qancha vaqtdan keyin Aristodem qo'shinlari Lasiyadagi Arisiya yonidagi jangda etrusklarni yana mag'lubiyatga uchratadi.

Miloddan avvalgi 474 yilda yunonlar Qum shahri yaqindagi dengiz jangida etrusklarning flotini tor-mor etadi. Shimolidan gallar, janubdan yunonlarning ketma-ket bergan zarbalari natijasida etrusklar ko'p mulklaridan ajraladilar. Shu davrda Apennin yarim orolidagi bir qancha shaharlar etrusklarning shahar-davlatlari ittifoqiga qarshi qo'zg'olon ko'targanlar.

Shunday qilib, shimoldan gall, janubdan yunonlarning hujumlari va Italiya shaharlaridagi qo'zg'olonlar natijasida etrusk jamiyati kuchdan ketib qulaydi. Ular siyosiy mustaqillikdan mahrum bo'lgach, asta-sekin Italiya aholisi bilan qo'shilib, ularga singib ketganlar.

Ular Apennin aholisining madaniy taraqqiyotida muhim o'rin tutadilar. Miloddan avvalgi I ming yillik o'rtalarida etrusklar Finikiya alfaviti asosidagi o'z yozuvchilarini yaratganlar. Olimlar juda ko'p etrusk yozuvchi namunalari topganlar. Lekin bu yozuv hali ham o'qib chiqilgan emas. Hozir olimlar etrusk yozuvlarini o'qish ustida ish olib bormoqdalar.

Etrusklarda me'morchilik ancha yaxshi rivojlangan edi.

Etrusk ustalari toshdan katta-katta imoratlar solib, ularni gumbazlar va arklar bezaganlar. Ularda haykaltaroshlik ham taraqqiy etgan. Haykaltaroshlar loy, tosh va jezdan ajoyib haykallar yasaganlar. Ular ajoyib kulolchilik buyumlari ishlaganlar. Etrusklar madaniyati Rim va Italiya madaniyatining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Etrusklarning diniy e'tiqodi yunonlarnikigá ancha o'xshab ketadi. Ular tabiat hodisalariga, narsalarga va har xil xudolarga e'tiqod qilganlar. Ularda ibtidoiy din shakllari ancha ustunlikka ega edi.

Rim Italiyaning eng qadimgi shaharlaridan biridir. Italiyaning markaziy qismidan Tibr daryosi oqib o'tib, u Tirren dengiziga quyilgan. Tibr daryosining quyi qismi tekislik bo'lib, uning har-har yerida tepaliklar qad ko'tarib turgan. Bu tekislikda lotinlar qabilasi yashar edi. Tibr dengizga quyiladigan joydan 25 km ichkaridagi tepaliklarda miloddan avvalgi XI-V asrlardayoq qator qishloqlar bor edi. Miloddan avvalgi 8 asrga kelib esa shu qishloqlar o'rinda Rim shaharchasi bunyod etilgan. Daryoning baland qirg'og'idagi Kapitoliy tepaligida qurilgan qo'rg'on shaharning markazi bo'lgan.

Qadimgi Rim afsonalarida Rim shahriga asos solinishi Troya urushlari bilan bog'lanadi. Afsonaga ko'ra, Troyani yunonlar xarob qilinganlaridan so'ng omon qolgan troyaliklar Eney boshchiligida Italiya sohillariga kelib qoladilar. Lasiya shohi Lotin Eneyni do'stona kutib oladi. Eney uning qiziga uylanadi. Lotin vafotidan so'ng uning o'miga Eney podsho bo'ladi. Troyaliklar mahalliy aholi bilan qo'shilib, lotin

xalqini tashkil etadilar. Eneyning o'g'li Askaniy–Yul ulg'aygach, Alba-Longu degan shaharni barpo qilib, unga podsho bo'lib oladi. Ancha vaqt o'tgach, Eneya shohi ajdodlaridan biri Numitor o'z ukasi Amuliy tomonidan taxtdan ag'darib tashlanadi. Numitorning qizi Silviya bilan xudo Marsdan ikki o'g'il – Romul va Remlar tug'iladi. Amuliy o'z jiyani Silviyaning yangi tug'ilgan o'g'illarini savatga solib, Tibr daryosiga tashlashni buyuradi. Podsho Amuliy, bolalar katta bo'lsa, meni taxtdan mahrum qilib, o'ch olishlari mukin, deb o'ylagan edi. Ichiga bolalar joylangan savat bir daraxtning shoxiga ilinib qoldi. Ularni bir ona bo'ri sut berib boqadi. Keyin ularni bir cho'pon topib qilib tarbiyalaydi. Aka-ukalar ulg'ayib mohir jangchilar bo'lib yetishadilar. Ular podshoga qarshi qo'zg'olon ko'tarib, uni o'ldiradilar. Aka-uka shahar buned qilishga ahd qilishadi. Ammo shaharni qayerda kurish kerak va uning hokimi kim bo'ladi,- degan masalada ular o'rtasida janjal ko'tariladi. Janjal vaqtida Romul o'z ukasi Remni o'ldirib qo'yadi. Romul o'z nomi bilan atalgan Roma shahrini o'zlarini cho'pon topib olgan joy yaqinida barpo etib, shaharga podsholik qiladi. Rimliklar yil hisobini o'z shaharlarga asos solingan afsonaviy yildan, ya'ni miloddan avvalgi 753 yildan boshlaganlar. Keyinchalik Rimdagi Kapitoliy tepaligida bolalarni sut berib boqqan ona bo'ri sharifga haykal o'rnatilgan.

Rim va uning atrofida lotin, sabiyan va etrusk qabilalari yashaganlar. Ular birlashib Rim davlatiga asos solganlar. Bular Rimning qadimgi aholisi edi. Rimning eng qadimgi tub aholisi patrisiylar deb atalgan.

Patrisiylar (lotincha «pater» o'zbekchada ota degan so'zni bildiradi) otabobolari shaharga asos solganliklari bilan faxrlanib yuradilar. Ular Rimning erkin aholisi bo'lib, ekiladigan yer yaylovlarga ega bo'lgan jamoani tashkil etganlar. Patrisiylarning har bir oilasi jamoa ekin maydonidan yer olib ekin ekar, jamoa yaylovlarida chorva mollarini boqar edilar. Rim patrisiylari dalada ham, uyda ham o'zlari ishlaganlar. Ular uy va dala ishlarida qullar mehnatidan ham foydalanganlar.

Italiyaning boshqa joylardan Rimga ko'chib kelgan odamlar va ularning avlodlarini plebeylar deb atashganlar. Plebeylar orasida boy-badavlat kishilar ham bo'lgan, lekin ularning orasida kambag'allar ko'pchilikni tashkil etgan.

Patrisiyalar Rim davlatini idora etishda faol qatnashib, unga plebeylarni yoʻlatmas edi. Lekin ular oʻz idora usullarini umumxalq ishi deb bilganlar. Rimda respublika oʻrnatilgan boʻlishiga qaramay plebeylar davlat ishlariga aralashtirilmagan, ular siyosiy jihatdan huquqsiz boʻlib qolaverganlar. Plebeylar patrisiyalar bilan teng boʻlish va oʻz ahvollarini yaxshilash uchun tinimsiz kurash olib borganlar

Rimdagi patrisiyalar bilan plebeylar oʻrtasidagi kurash podshohlik davridayoq boshlangan edi. Ilk respublika davriga kelib, bu kurash yanada keskinlashdi. Plebeylar davlatni boshqarish, yer-mulklardan foydalanish va boshqa koʻp masalalarda patrisiyalar bilan teng huquqli boʻlishga intilganlar.

Miloddan avvalgi V–IV asrlarda plebeylar katta gʻalabaga erishganlar. Ular har yili oʻzlarining himoyachilari – halq tribunallarini saylash xuquqini qoʻlga kiritganlar. Tribunalar veto huquqiga ega boʻlib, u konsullar va senatning plebeylarga zid farmoyishlarini taqiqlab qoʻyish huquqiga ega edilar. Tribunning eshigi plebeylar uchun har doim ochiq boʻlib, ular barcha masalalarda tribunga murojaat qilardilar va ulardan himoya topardilar. Tribunalar tez orada plebeylarning yoʻlboshchilariga aylanib, ularning manfaatini koʻzlab hormalay–tolmay kurash olib borganlar. Plebeylar oʻz yoʻlboshchilari tribunalar rahbarligida amaldagi xuquqlarni yozib qoʻyilishiga muvaffaq boʻlganlar.

Miloddan avvalgi 451 yilda 10 patrisiyadan iborat hayʼat tuzilib, ular qonunlar majmuasini tuzishlari kerak boʻlgan. Ammo hayʼat bir yilda bu ishni oxiriga yetkaza olmagan. Miloddan avvalgi 445 yilda esa 5 ta plebey va 5 ta patrisiyadan iborat yangi hayʼat saylangan. Ular Rimdagi huquqlar majmuasini toʻlab tartibga solganlar.

Miloddan avvalgi 449 yili 12 ta mis lavhaga oʻyib yezilgan qonunlar forumga qoʻyilgan va qabul qilingan. 12 mis lavhadagi qonunlarining qabul qilinishi plebeylarning katta gʻalabasi edi. Qonunga koʻra, yer va mol-mulk xususiy hisoblanib, uni merosxoʻrga vasiyat qilib qoldirish mumkin boʻlgan. Miloddan avvalgi 326 yilda plebeylar yangi qonun qabul qilganlar. Qonunga koʻra «qarz uchun qarzdorning tan-joni emas, mol-mulki javobgar boʻlishi kerak», - deyilgan.

Qarz uchun Rim fuqarosini qul qilib sotish qonunda man qilingan. Ayni paytda plebeylar konsullik lavozimlarni va boshqa mansablarni egallash hamda jamoa ekin maydonida yer olish huquqiga ham erishganlar.

Shunday qilib, plebeylarning patrisiyalarga qarshi uzluksiz kurashlari natijasida plebeylar katta g'alabalarga erishganlar. Miloddan avvalgi III asr boshlarida plebeylar Rimning to'la huquqli fuqarolari bo'lib olganlar.

Qadimgi yilnomachilarning bergan ma'lumotlariga qaraganda, miloddan avvalgi VI asr oxirlarida Rimni podsho boshqargan ekan. Ammo podsho rimliklariga ortiqcha jabr-zulm o'tkazib, ularning nafratiga duchor bulgan.

Miloddan avvalgi 510-509 yillarda Rimning mahalliy aholisi qo'zg'olon qo'tarib, o'z podsholarini taxtdan ag'darib, uni quvib yuborganlar. Rimda podsho boshqaradigan hokimiyat yo'q qilingan. Uning o'miga respublika –ma'lum muddatga saylab qo'yiladigan kishilar idora qiladigan davlat barpo bo'lgan.

Davlatda faqat patrisiyalardan saylangan barcha magistratlar (mansab egalari) senatga tobe bo'lgan. Senat oqsoqollar kengashidan asta-sekin doimiy davlat muassasasiga aylangan.

Rim ilk respublika davrida polis bo'lgan, ya'ni erkin quldorlaridan iborat fuqarolar jamoasi bo'lgan. Oila (familia) Rim jamoasi hayotida ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Rim aholisi dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik bilan shug'ullangan. Don yetishtirilgan, tok, zaytun o'stirilib, polizchilik qilingan. Hunarmandchilik podsholik zamonidan boshlab dehqonchilikdan ajralgan. Sopolsozlik, binokorlik rivojlangan. Temir buyumlar ham yasalgan. Savdo-sotiq taraqqiy qilib, miloddan avvalgi III asr o'rtalaridan kumush tangalar zarb qilingan. Ushbu mavzuni o'qitishda **“Klaster”** (Tarmoqlar) texnologiyasidan foydalanish mumkin:

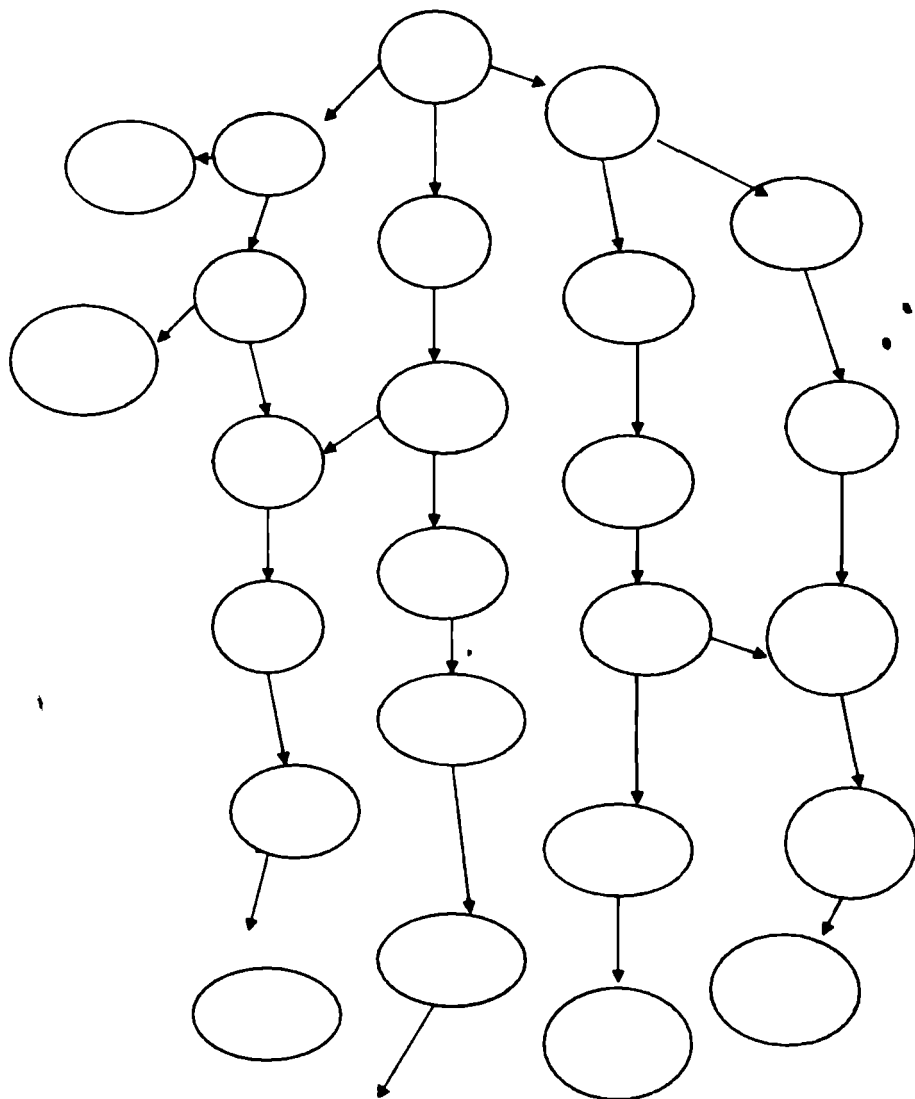
“Klaster” (Tarmoqlar) texnologiyasining o'tkazish qoidasi:

Fikrlarning tarmoqlanishi - bu pedagogik strategiya bo'lib, u o'quvchilarni biron bir mavzuni chuqur o'rganishlariga yordam berib, o'quvchilarni mavzuga

taaluqli tushuncha yoki aniq fikmi erkin va boshqa ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog'langan holda tarmoqlashlarga o'rgatadi.

Bu metod biron mavzuni chuqur o'rganishdan avval o'quvchilarning fikrlash faoliyatini jadallashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, o'tilgan mavzuni mustahkamlash, yaxshi o'zlashtirish, umumlashtirish hamda o'quvchilarni shu mavzu bo'yicha tasavvurlarini chizma shaklida ifodalashga undaydi

"Klaster" (Tarmoqlar)

Mavzu: Miloddan avvalgi IV-III asrlarda Rimning davlat tuzumi

Reja:

1. Rimning davlat tuzumi.
2. Rim tomonidan Italiyani istilo qilinishi.
3. Janubiy Italiyani bosib olinishi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida Rimning davlat tuzumi, Rim tomonidan Italiyani istilo qilinishi, Janubiy Italiyani bosib olinishi. xaqida bilimlarni shakllantirish

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Rimning davlat tuzumi, Rim tomonidan Italiyani istilo qilinishi, Janubiy Italiyani bosib olinishi. xaqida izohlab beriladi.

Baholash mezoni va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Komisiyalar, magistraturalar, senat, Veto, diktator, triumvir, pretor, sensor, xalq tribunlari, edillar, kvestorlar. Rim legionlari. Etrusklar bilan urush, gallarga qarshi kurash, Samnit urushi. Tarent. Pirr bilan urushlar.

Miloddan avvalgi V-III asrlarda Rimda respublika tuzumining shakllanish jarayoni davom etgan. Davlat hokimiyati muassasalari komisiyalar (xalq majlisi), magistraturalar va senat edi. Oliy hokimiyat egasi tub joy aholidan bo'lgan Rim fuqarolari (populis Romanus) bo'lganlar. Rasmiy jihatdan Rim fuqarolari xalq majlisida ishtirok etishga, davlat lavozimlariga saylanishga, mulkga egalik qilishga va Rim qo'shinida xizmat qilishga xaqli edilar.

Rimda uch xil komisiya bor edi.

1. Qur'ali majlis komisiyasi ba'zi rasmiy vazifalar va oila masalalari bilan shug'ullangan.

2. Senturiya komisiyasi dastlab shahar lashkarlari yig'inidan iborat bo'lgan. Keyinchalik patrisiy va plebeylarning mulkiy darajalariga qarab chaqirilgan. Bu oliy mansabdorlar majlisi bo'lib, shahar tashqarisidagi Mars maydonida o'tkazilgan. Unda oliy mansab egalari bo'lgan konsullar, pretor, senzorlar saylangan.

3. Triba komisiyasi (tribalar- urug'-aymog'iga qarab aholini uch guruhi ma'nosini beradi. miloddan avvalgi V asrdan boshlab hududiy birlik bo'lgan) majlisi. Miloddan avvalgi III asrdan boshlab qonun chiqaruvchilik huquqiga ega bo'lgan.

Ijro qiluvchi hokimiyat bir yil muddatda xalq saylab qo'yadigan magistratlar qo'lida bo'lgan. Ular maoshsiz ishlaganlar. Bunday holat mansablarga faqat mulkdor kishilar saylanishi mumkinligini ko'rsatadi.

Magistratlar ko'pchilik bo'lib ish ko'rganlar, qarorlar bir ovozdan qabul qilingan. Norozi bo'lganlar Veto-ta'qiqlash huquqidan foydalanganlar. Ular yana daxlsiz shaxs bo'lib, vakolat muddati tugamaguncha, javobgarlikka tortilmagan. Magistratlik ikki xilga, favqulotda va odatiyga bo'lingan. Favqulotda holatlar bo'lganda magistratlarning odatdan tashqari, diktator, triumvir va desemvirlar saylangan yoki tayinlangan. Diktator tayinlash to'g'risida faqat senat qaror chiqarishi mumkin bo'lgan. Diktator qarorlarni yakka qabul qilishi mumkin bo'lgan mansabdor edi. Uni o'z oliy nishoni bo'lib, 24 ta faxriy soqchi (liktor) kuzatib yurgan.

Oliy mansabdorlardan konsullar har yili senturiya komissiyalarida saylanganlar. Harbiy va fuqarolik hokimiyati ularning qoʻlida boʻlgan. Konsullik kollegial hokimiyat edi.

Pretorlar sud ishlari bilan shugʻullangan, viloyatlarni boshqarish, konsullar boʻlmagan paytda ularni oʻmini bosgan senat topshirigʻiga koʻra legionlarga qoʻmondonlik qilgan.

Ikki sensor odatda sobiq konsullardan byosh yilda bir marta 18 oy muddatga senturiya komissiyalari tomonidan saylangan. Ular har byosh yilda bir marta senz belgilaganlar.

Xalq tribuni esa har yili triba yigʻilishida saylangan. Edillar tartib saqlash bilan, kvestorlar xazinachilik vazifalaridan bajarganlar.

Senat Rim respublikasining Oliy davlat muassasasi hisoblanib, miloddan avvalgi I asr boshlarigacha 300 kishidan iborat edi.

Senat katta huquqqa ega edi. Konsullar barcha masalalarda senat bilan maslahatlashishi lozim edi. Urush va sulh masalalarida ham senat a'zolarining maslahatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega boʻlgan. Davlatning xazinasi senat ixtiyorida edi. Senat hal qilinishi lozim boʻlgan masalalarni, oldindan tayyorlab qoʻyilgan qarorlarni xalq yigʻiniga havola etgan, yigʻin esa bu qarorlarni hamisha qabul qilgan.

Miloddan avvalgi V-III asrlarda Rim butun Apennin yarim orolini qoʻlga kiritish uchun bosqinchilik urushlari olib borgan. Miloddan avvalgi IV asrda etrusklar Rim yerlariga bostirib kirgan boʻlsalar, V asrdan boshlab rimliklar etrusklarga qarshi kurash boshlaganlar. Rimliklar lotinlar bilan ittifoq tuzib, Tibr daryosining oʻng sohilidagi etrusklarning Veyya shahri ustiga qoʻshin tortganlar. Bu urush miloddan avvalgi 406 yildan 396 yilgacha davom etgan. Urushda goh u tomon, goh bu tomon gʻalaba qilgan. Nihoyat, rimliklar etrusk qoʻshinlarini yengib, Veyya shahrini bosib olganlar. Veyya aholisi qul qilib sotilgan, ularning yerlari jamoat dalasiga aylantirilgan. Ayni paytda Rim qoʻshinlari Lasiyga bostirib kirib, togʻlarda yashovchi ekv va volsk qabilalarini ham tor-mor etganlar.

Miloddan avvalgi 390 yilda gallar Rimga bostirib kirganlar. Rim yaqinidagi Alliya daryosi buyidagi ayovsiz jangda gallar rimliklarni tor-mor qilganlar. Shundan keyin gallar markaziy Italiyani vayron qilganlar, o't qo'yib Rimni yondirib yuborganlar. Faqat Kapitoliy tepaligidagi tosh qo'rg'on omon qolgan.

Keyinchalik gallar Rimga yana bir hujum qilganlar. Ammo ularning bu hujumi natijasiz bo'lib, miloddan avvalgi 334 yili rimliklar bilan sulh shartnomasini tuzganlar.

O'rta Italiyaning markaziy va g'arbiy qismida samnit qabilalari yashaganlar. Ular chorvachilik, ayniqsa, yilqichilik va ovchilik bilan shug'ullanib, tirikchilik qilganlar. temirga ishlov berishni ham yaxshi bilganlar. samnit jangchilari o'zlarining jangovarliklari bilan atrofdagi qabilalar orasida nom chiqarganlar.

Samnit jangchilari talonchilik maqsadida boy Kampaniya shaharlariga tez-tez hujumlar qilib turganlar. Miloddan avvalgi 343 yili samnitlar Kampaniyaga hujum qilib, uning bosh shahri Kapuyaga tajovvuz qiladilar. Og'ir ahvolda qolgan Kampaniya Rimga yordam so'rab murojaat qiladi. Rim qo'shinlari Kampaniyaga kirib kelib, samnitlarga qarshi kurash boshlaydi. Bu urush miloddan avvalgi 343-341 yillarda bo'lib, u birinchi samnit urushi nomini oladi. Urushda rimliklar g'alaba qozonib, Kampaniyani o'zlariga bo'sundirganlar. Bunga qarshi miloddan avvalgi 340-338 yillarda lotin ittifoqiga kirgan shaharlar Rimga qarshi kurash boshlaydilar. Bu kurashda rimliklarning qo'li baland keladi. Samnitlar bir qancha italiy qabilalari bilan Rimga qarshi ittifoq tuzganlar. Miloddan avvalgi 327-304 yillar orasida ikkinchi samnit urushi bo'lib o'tadi. Rim qo'shinlari samnitlar yerlariga bostirib kirganlar. Miloddan avvalgi 321 yili samnitlar Kavdiy shahri yaqinidagi tog'-o'rmon darasida Rim qo'shinlarini o'rab olib, ularni tor-mor etganlar. Rim qo'shinlari samnitlar yurtini tashlab chiqishga majbur bo'lganlar. Ammo samnitlar bilan rimliklar o'rtasidagi urush miloddan avvalgi 304 yilgacha davom etgan. Shu yili tuzilgan sulhga ko'ra Kampaniya Rimga o'tgan.

Rimliklar bilan samnitlar urushi bu bilan tugamagan. Miloddan avvalgi 298-290 yillar orasida uchinchi samnit urushi bo'lib o'tgan. Samnitlar gall va ko'pgina italiy qabilalari bilan ittifoq tuzib, Rimga qarshi hayot-mamot urushini e'lon

qilganlar. O'n yillik urush juda og'ir o'tgan. Urushda samnitlar alohida matonat ko'rsatganlar.

Miloddan avvalgi 288 yilda rimliklar samnitlar yurtini qonga belab, ulardan shafqatsizlik bilan o'ch olib vayron qilganlar. Nihoyat, bu yurtni o'zlariga bo'ysundirganlar.

Miloddan avvalgi 341-288 yillarda Rim qo'shinlari Shimoliy Italiyani ham o'zlariga itoat ettirganlar. Urushlar natijasida Po daryosidan tortib Lukaniya chegarasigacha bo'lgan yerlar Rim respublikasi hukmronligiga o'tgan.

Shimoliy va Markaziy Italiyani o'ziga itoat ettirgan Rim Apennin yarim oroli janubidagi yerlarga ham ko'z olaytira boshlagan. Miloddan avvalgi III asming 80-yillarida Janubiy Italiyada yashovchi lukanlar qabilasi Furey shahriga hujum qilgan. Furey yunonlarning Italiyadagi koloniya shaharlaridan bo'lib, boshqa yunon shaharlari bilan raqobatda edi. Fureyliklar Rimga yordam so'rab murojaat qilganlar. Janubiy Italiyani bosib olishni ko'zda tutgan Rim qo'shinlari lukanlarni tor-mor etib, Furey shahriga kirganlar. Rimliklarning bu tajovuzi yunon shaharlarini, shuningdek, Tarent aholisining g'azabini keltirgan. Tarent qo'shinlari shahar qo'ltig'ida turgan Rim kemalariga zarba berib, Fureyga yo'l ochganlar va u yerdan rimliklarni haydab yuborganlar.

Miloddan avvalgi 281 yilda Rim Tarentga qarshi urush e'lon qilgan. Tarentliklar esa Epir podshosi Pirrga yordam so'rab murojaat qilganlar. Pirr tarentliklarning taklifini qabul qilib, o'zining saralangan otliq askarlari va jangovar fillardan iborat qo'shini bilan miloddan avvalgi 280 yili Italiyaga kirib kelgan. Gerakliya yaqinidagi jangda Pirr qo'shinlari rimliklar ustidan g'alaba qozonganlar. Shundan keyin Pirr samnitlar yurti va Kampaniya orqali Rim ostonachalariga yetib borgan. Pirr Rimga hujum qilishga botina olmay sulh taklif etgan. Sulhga ko'ra yunon shaharlari mustaqil bo'lib qolishi kerak edi. Rim senati Pirr taklifini rad etgan.

Miloddan avvalgi 279 yilda Pirr qo'shinlari Adriatika dengizi sohilidagi Auskul shahri yonida bo'lgan jangda Rim qo'shinlarini tor-mor etgan. Ammo bu jangda Pirr o'zining juda ko'p jangchilaridan ayrilgan. Shunda u: «Agar biz rimliklar ustidan yana bir marta shunday g'alaba qilsak, tamomila halok bo'lamiz», - degan.

Shundan keyin Pirr Sisiliyaga jo`nab, u yerda karfagenliklarga qarshi kurash olib borgan.

Miloddan avvalgi 275 yili Pirr Italiyaga qaytib kelgan. O`rta Italiyada Rim va Pirr qo`shinlari o`rtasidagi so`nggi jang bo`lgan. Pirr o`zining jangovar fil mingan suvoriylarini ham jangga solgan. Rim askarlari fillarining oyoqlari ostiga o`tkir mix qoqilgan taxtachalar tashlab, olovli kamon o`qlari va nayzalar bilan fillarga orqaga qochib, Pirr qo`shinlari mag`lubiyatga uchrab, Yunonistonga jo`nab ketgan.

Miloddan avvalgi 272 yili Pirr Makedoniya taxti uchun olib borilgan janglar vaqtida halok bo`lgan. Rimliklarning miloddan avvalgi 270-260 yillardagi janglari natijasida Janubiy Italiya ham bosib olingan. Shunday qilib, butun Italiya itoat etgan.

Ushbu mavzuni o`qitishda **“Bumerang”** texnologiyasidan foydalanish mumkin (savollarga javob bering).

“Bumerang” texnologiyasi

Mazkur texnologiya bir mashg`ulot davomida o`quv materialini chuqur va yaxlit holatda o`rganish, ijodiy tushunib yetish, erkin egallashga yo`naltirilgan. U turli mazmun va xarakterga (muammoli, munozarali, turli mazmunli) ega bo`lgan mavzularni o`rganishga yaroqli bo`lib, o`z ichiga og`zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi, hamda bir mashg`ulot har bir ishtirokchining turli topshiriqlarini bajarishi, navbat bilan o`quvchi va o`qituvchi rovida chiqishi mumkin.

“Bumerang” texnologiyasi tanqidiy fikrlash, mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi; xotirani, g`oyalarni, fikrlarni, dalillarni yozma va og`zaki shakllarda bayon qilish ko`nikmalarini rivojlantiradi.

Ta`lim bilan bir qatorda mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalgam oshirish imkoniyatini beradi:

- **Jamoa bilan ishlash mahorati;**
- **Muomalalik;**
- **Hushfe`llik;**
- **Ko`nikuvchanlik;**
- **O`zga fikriga hurmat;**
- **Faollik;**
- **Rahbarlik sifatlarini shakllantirish;**

- **Ishga ijodiy yondashish;**
- **O'z faoliyatining samarali bo'lishiga qiziqish;**
- **O'zini xolis baholash;**

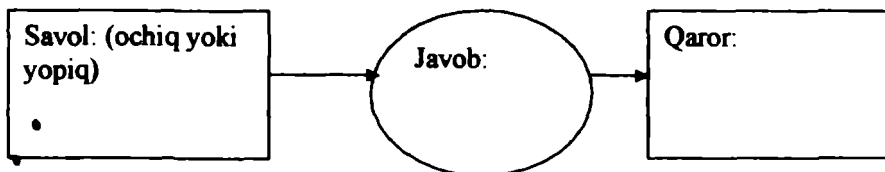
Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Ochiq savollar-bu savollar muomila, so'zlashuvini davom ettirishga imkon beradi. Ularga qisqa, bir xil javob berish mumkin emas.

Yopiq savollar – bu savollar oldindan “ha” yoki “yo’q” tipidagi to’g’ri, ochiq javoblarni berishni ko’zda tutadi.

Ko’ndalang so’roq – bir-biriga guruhlab beriluvchi qisqa savollar bo’lib, bu o’ziga xos axborotlar izlash hamda dalillarni, opponentlar pozitsiyasini aniqlash va muayyan qarorlar qabul qilish uchun ajoyib imkoniyatdir.

Ko’ndalang so’roq paytida munozaraga kirishish mumkin emas. Bu vaqtda faqat savollar beriladi, munozaraga kirishilmaydi.

Mavzu: Rimning Sharqiy O’rta yer dengizidagi ekspansiyasi.

Karfagenning yengilishi

Reja:

1. Tashqi siyosatdagi asosiy yo’nalishlar.
2. Birinchi va ikkinchi Puni urushlari.
3. Axeya ittifoqi qo’zg’oloni.

O’quv mashg’ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida Puni Urushning sabablari,xa Birinchi Puni urus Ikkinchi Puni urushi, Rimning Sharqiy O’rta yer dengizidagi istilolar xaqida bilimlarni shakllantirish

O’quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Puni urushlari izoxlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch iboralar: Punilar, Karfagen, Sirakuza, Gieron, Messana, Mila burni, Egata oroli, Barka va barkidlar siyosati, Gannibal, Sagnut shahri, Kanna jangi, Zama jangi, Makedoniyani istilo qilish, Yunoniston, Suriyani olinishi, Mark Katon, uchinchi Puni urushi, Iberiya.

Tashqi siyosatdagi asosiy yo'nalishlar. Er. av. II asrda Rim olib borgan urushlar natijasida O'rta yer dengizi havzasidagi mamlakatlarning ko'pchiligi vayron etilib, boyliklari shafqatsizlik bilan talangan. Rimliklar qarshilik ko'rsatgan qishloq, shahar va mamlakatlarning aholisini beomon qirib, qolgan qismini esa harbiy asir sifatida haydab ketib, qullarga aylantirganlar. Bosib olingan viloyatlarga harbiylar ketidan qul savdosi bilan shug'ullanuvchi savdogarlar-qul jaloblari ham borganlar. Ular harbiylardan arzon garovga asirlarni sotib olib, Italiya yoki boshqa o'lkalardagi qul bozorlariga olib borib, katta foydasiga sotganlar. Bu hol Rim va Italiyada qulchilikning rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratgan.

Dengiz qaroqchilari ham Italiyaning qul bozorlarini qullar bilan ta'minlab turgan. O'sha vaqtlarda Italiya va joylardagi bozorlarga kunida 10-12 ming qul sotiladigan bozorlar bo'lgan. Masalan, Egey dengizining Delos orolidagi qul bozorlarida har kuni 10 mingdan oshiq qul sotilganligini qadimgi yunon geografi

Strabon hikoyalaridan bilish mumkin. Rim, Italiya va Yunonistondagi bozorlarda qullarni "jonli buyum" deb ataganlar.

O'rta yer dengizi havzasidagi mamlakatlar orasida Italiya qulchilik yuksak darajada rivojlangan davlat edi.

Er. av. II-I asrlarda Rimda qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, chorvachilik, savdo-sotiq ancha rivoj topgan bo'lib, qullar bu sohalarning hammasida mehnat qilganlar. Ammo juda ko'p qullar qishloq xo'jaligida ishlatilgan. Ular davlatga qarashli yerlarda og'ir mehnat qilganlar. Rim aslzodalari katta-katta ekin maydonlariga ega edilar. qullar aslzodalarning yerlarida omoch bilan yer haydar, mola bilan tekislar, jo'yak ochar, ekin ekar edilar. Hosil pishganda esa ularning hosilini yig'ishtirib olish, uzumlarni ezib sharbatini olish ishlari bilan ham mashg'ul bo'lganlar. Rim va undan tashqaridagi oltin, kumush va ma'dan konlarida 100 minglab qullar mehnat qilganlar.

Apennin yarim orolida tashkil topgan Rim davlati er. av. III asr o'rtalarigacha butun Italiyani istilo qilib, O'rta yer dengizi bo'ylarini ham o'ziga qaratib olish uchun yangi harakatlar boshladi.

Biroq bu zamonda O'rta yer dengizining g'arbiy qismida boshqa bir quldorlik davlati – Karfagen hukmronlik qilar edi.

Karfagen Afrikaning shimoliy sohillari, Malta, Sardiniya, Korsika, Balear orollari, Sitsiliyaning g'arbiy qismini o'z ichiga olgan qadimiy quldorlik davlati edi. Karfagen bu quldorlik davlatining markaziy shahri bo'lgan. Bu shahar katta va o'ziga xos bo'lib, Shimoliy Afrika sohilidagi kichik yarim orolda joylashgan. U Finikiyaning koloniyasi bo'lib, finikiyaliklar uni Kar. Xadashiy –«Yangi shahar» der edilar. Shahar geografik jihatdan g'oyat qulay yerda joylashgan.

Er. av. IX asrda Finikiyaning Tir shahri bu yerda o'z koloniyasini tashkil etgan bo'lib, er. av. V asr o'rtalarida Karfagen katta bir davlatning markaziga aylangan. Karfagen O'rta yer dengizi havzasidagi ko'p mamlakatlar bilan qizg'in savdo ishlarini olib borgan. Uning chuqur va qulay qo'ltiqlarida ko'pdan-ko'p kemalar turgan, ularga ko'plab yuk ortilgan va tushirilgan. Sohil bo'yida xilma-xil mollar saqlanadigan katta-katta omborxonalar bo'lib, ular yuklar bilan to'lib turgan.

Kemalardagi yuklarni qullar tushirganlar, ular kemalarda eshkakchilik ham qilganlar. Karfagenliklar hayotida qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, ayniqsa, savdo-sotiq katta o'rin tutgan. Karfagenning kuchli harbiy dengiz floti va yollanma askarlardan iborat katta qo'shini ham bo'lgan.

Shahar mustahkam tosh devorlar va minoralar bilan o'rab olingan. Karfagen er. av. III asr o'rtalariga kelib, iqtisodiy va siyosiy jihatdan bir oz zaiflashib qolgan. Karfagen aslzodalari va katta yer egalari bosqinchilik siyosati yurgizilishini, Sitsiliya va boshqa joylarda o'z mavqelarini mustahkamlashni talab qilganlar. Bu hol Karfagen va Rim respublikasi o'rtasida O'rta yer dengizida hukmronlikni qo'lga kiritish uchun kurash boshlanishiga olib kelgan.

Birinchi va ikkinchi Puni urushilari. Rimliklar Karfageni Puni deb atar edilar. Shuning uchun bu urushlar Puni urushlari deb nom olgan. Birinchi Puni urushi Rim bilan Karfagenning Sitsiliya oroli uchun olib borgan kurashidan boshlangan. Sitsiliya orolining kichik sharqiy qismi Sirakuza podshohligiga qarar, katta g'arbiy qismi esa Karfagen ixtiyorida edi.

Sirakuza shohi vafot etgach, uning xizmatida bo'lgan kampaniyalik yollanma askarlarning Sitsiliyaning shimoli-sharqiy burchagida joylashgan Messanani bosib olishlari urushning boshlanishiga bahona bo'lgan. Sirakuzaning yangi hukmdori Gieron II Messanani qamal qilib, kampaniyalik yollanma qo'shinlarga qarshi chiqqan. Yollanma qo'shinlarning bir qismi Karfagenga, bir qismi Rimga yordam so'rab murojaat qilganlar.

Rimliklar yollanma qo'shinga yordamga kelib, Karfagenga urush e'lon qiladilar. Rim-Karfagen urushi er. av. 264-241 yillarda bo'lib o'tadi. Har ikki tomon ham dengizda, ham quruqlikda urush olib boradi. Rim qo'shinlari Sitsiliyaga tushib tez orada Messanani ishg'ol qiladilar. Ular quruqlikdagi janglarda birmuncha g'olib keladilar. Ammo Karfagen floti dengizda rimliklarni mag'lubiyatga uchratadi. Chunki bu vaqtda rimliklarning kuchli harbiy dengiz floti yo'q edi. Rimliklar tez vaqt ichida qarg'a tumshuqli 120 ta harbiy kemani jihozlab, jangga hozirlaydilar.

Er. av. 260 yilda Mila burni va shahri yaqinidagi dengiz jangida rimliklar Karfagen floti ustidan g'alaba qozonadilar. Bu g'alaba Karfagen qo'shinlarini Sitsiliyadan surib chiqarib, urush harakatlarini Karfagenga ko'chirishga majbur etadi.

Er. av. 256 yilda rimliklarning 360 ta harbiy kemasi Karfagenga yo'l oladi. Eknom burni yonidagi jangda Rim floti Karfagen floti ustidan yana g'alaba qozonadi. Rimliklar qirg'oqqa chiqib, karfagenliklarga ketma-ket zarba beradilar. Rim qo'shinlarining bir qismi behisob o'lja va asirlarni olib Rimga qaytadi. Ammo ular qaytishda dengiz dovuliga uchrab butunlay halok bo'ladilar.

255 yilda Karfagenning yollanma qo'shinlari Karfagenda qolgan rimlik qo'shanlarni tor-mor etadilar. Rim sarkardasi asir tushib, asirlikda vafot etadi. Urush harakatlari yana Sitsiliyaga ko'chadi. Karfagen qo'shiniga Gamilkar Barka lashkarboshi bo'lgach, Karfagen qo'shinlari Sitsiliyaning ko'p joylarini qaytadan ishg'ol qiladilar. Rimliklar yangidan flot tuzib, Egata oroli yonidagi jangda Karfagen flotini qattiq mag'lubiyatga uchratadilar.

Er. av. 241 yilda Birinchi Puni urushi sulh shartnomasi bilan yakunlanadi. Sulhga ko'ra Karfagen Rimga katta tovon to'lab, Sitsiliyadagi o'z mulklarini ham Rim hokimiyatiga topshiradi.

Birinchi Puni urushidan keyin Karfagenda ahvol og'irlashgan. Iqtisodiy qiyinchiliklar yollanma qo'shin, Liviya qishloq ahli va qullarning birlashib qo'zg'olon ko'tarishlariga olib keladi. Gamilkar Barka boshliq qo'shin qo'zg'olonni bostirib, qo'zg'olonchilarni qirib tashlaydi.

Rimliklar Karfagenning zaifligidan foydalanib, er. av. 238 yilda Sardiniya va Korsika orollarini bosib olganlar. Karfagenliklar Rimga qarshi yangidan kurashga tayyorlanish uchun Iberiyani tanlaganlar. Er. av. 237 yilda Gamilkar Barka qo'l ostidagi Karfagen qo'shinlari Iberiyaga kelib joylashadilar. U yerdagi ko'p qabilalarni yengib, katta yutuqlarga erishganlar. Ular Iberiyaning janubi-sharqiy burchagidagi Yangi Karfagen shahrini barpo qilganlar.

Er. av. 229 yilda ibyerlar bilan bo'lgan janglarning birida Gamilkar Barka halok bo'ladi. qo'shin qo'mondoni qilib, uning kuyovi Gasdrubal tayinlanadi. Er. av. 221 yilda Gasdrubal keltlar bilan bo'lgan urushlarning birida o'ldiriladi. Uning vafotidan

keyin qo'shinga Gamilkarning 25 yoshli o'g'li Gannibal qo'mondon etib tayinlanadi. U mohir lashkarboshi va qo'rqmas jangchi edi. Uning lashkarboshilik qobiliyati va misli ko'rilmagan mardligiga dushmanlari ham tan berganlar. Qadimgi Rim tarixchilaridan biri: «Gannibal xavf-xatarga tashlanganda qanchalik jasur bo'lsa, shu xavf-xatar ostida qolganda shunchalik ehtiyotkorlik bilan ish ko'rar edi. U mehnat qilganda a'zoyi badani sira charchash bilmas va aslo ruhi tushmas edi. U jazirama issiqqa ham, sovuqqa ham bardosh berardi. U yumshoq o'rinda yotmasdi, harbiy chakmonga o'ralib olib, qorovullikda turgan jangchilar orasida uxlardi. U birinchi bo'lib jangga otilar va jang maydonidan eng keyin chiqar edi. Jangchilar Gannibal boshchiligida o'z kuchlarga shunchalik qattiq ishonganlarki va shunchalik mard bo'lganlarki, boshqa hech bir kishi boshchiligida bunday bo'lmas edi», deb yozgandi.

Rim bilan Karfagen o'rtasidagi Ikkinchi Puni urushi er. av. 218–201 yillarda bo'lib o'tadi. Karfagen qo'shinlarining yangi sarkardasi Gannibal er. av. 219 yili Rim bilan ittifoqda bo'lgan Iberiyaning Sagnut shahrini ishg'ol qilib, uni tor-mor keltirgan, shahar aholisini qul qilib sotib yuborgan. Bundan norozi bo'lgan Rim Yangi Karfagenga elchilar yuborib, Gannibalni Rim qo'liga topshirishni talab qiladi.

Er. av. 218 yilning bahorida Gannibal o'z qo'shinlari va jangovar fillari bilan Yangi Karfagendan yo'lga chiqadi. U Pireney tog'laridan o'tib, gallarning ba'zi qabilalari bilan jang qilib, Alp tog'lari etaklariga yetib boradi. Gannibal juda og'ir mashaqqatlar bilan 33 kun deganda Alpning qorli tog'laridan oshib o'tib, Shimoliy Italiya tomon harakat qiladi. Qorli dovondan o'tish og'ir bo'lib, askarlar tog'ning tikka va tog' so'qmoqlaridan o'rmalab borganlar. Muzlagan sirg'anchiq yo'llardan borayotgan jangchilar, otlar va fillarning ko'pchiligi tubsiz jarga qulab halok bo'lgan. Tog' so'qmoqlaridan charchab, holdan toygan qo'shin Shimoliy Italiyaga yetib kelganda Gannibalning 20 ming piyoda va 6 ming otiq askari, oz sonli fillari qolgan edi. Lekin kelt qabilalari Gannibalga kelib qo'shilib, unga bir oz madad beradilar. Gannibal Shimoliy Italiyada turgan Rim qo'shinlarini navbatma-navbat tor-mor qilib, janub tomon qo'shin tortadi.

Er. av. 217 yilda rimliklar Etruriyadagi Arritsiy shahri yonida Gannibalning yo'lini to'sganlar. Lekin Gannibal qo'shinlari rimliklar kutmagan botqoqlikdan kun davomida kechib o'tib, ularning orqa tomonida paydo bo'lganlar. Kechib o'tish vaqtida Gannibal ko'zidan ajralgan, u minib yurgan yagona fil ham halok bo'lgan. Gannibal qo'shinlari Rim qo'shinlariga orqa tomondan hujum qilib, Traziman ko'li yonida Rim qo'shinlarining ko'p qismini qirib tashlaganlar.

Er. av. 216 yilda Gannibal rimliklarning ayrim hujumlarini qaytarib, Rimni chetlab o'tib, Janubiy Italiyaga yo'l olgan. Chunki Gannibal u yerda janubiy Italiya aholisidan va Karfagendan madad olishi mumkin edi. U o'tish davrida rimliklarning ko'plab qishloqlarini vayron qilgan. Gannibal Rimga dushman, tobe qabilalarni o'ziga og'dirib olishni ko'zda tutib, ularni o'ldirmaslik haqida buyruq beradi.

Er. av. 216 yili Gannibal qo'shinlari Italiya janubidagi Kanna qishlog'iga kirib kelganida uning 40 ming piyoda jangchisi va 10 mingga yaqin otliq askarlari bor edi. Rim qo'shinida esa 80 ming piyoda va 6 ming otliq jangchi bo'lgan. Gannibal qo'shinlari 70 ming Rim piyoda askarlarini qurshab olib, ularning ko'p qismini qirib tashlaganlar, bir qismini esa asir olganlar. Jangda Rim sarkardalaridan Emiliy Pavel halok bo'lgan, ularning ikkinchi sarkardasi Varron qolgan-qutgan qo'shin bilan Rimga qarab qochgan.

Kanna yonidagi mag'lubiyat Rimni og'ir ahvolga solib qo'ygan. Jangda butun Rim qo'shinlarining uchdan bir qismi halok bo'lgan. Karfagenliklarining bu g'alabasi Italiya markazi va janubida yashab, Rimga tobe bo'lgan samnit, lukan va apul qabilalarining Gannibal tomoniga o'tishi uchun imkon beradi. Shu vaqtda kapuyaliklar ham karfagenliklarga kelib qo'shiladilar. Ammo Gannibalning Rimni olish uchun qilgan harakati zoe ketadi.

Kanna mag'lubiyatidan so'ng Rim senati shoshilinch chora ko'rib, 17 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan barcha erkaklarni qo'shinga safarbar qilgan. Tez orada rimliklar 250 ming askar to'plab, ularni qurollantirganlar. Rim sarkardalari qo'shinni mayda bo'laklarga bo'lib, katta janglarga chap berib, kichik janglar bilan karfagenliklar tomonga o'tgan shaharlarini qamal qila boshlaydilar. Bunday urush Gannibal uchun halokatli edi. Garchi Karfagendan jangchilar kelib qo'shilgan bo'lsa

ham, Gannibal qo'shinida ahvol og'ir bo'lib qolavergan, qo'shin kundan-kun kamayib bormoqda edi. Yangi Karfagendan qo'shin tortib kelayotgan Gannibalning ukasi Gasdrubal Metavra daryosi bo'yidagi jangda rimliklar tomonidan tor-mor etilib, uning o'zi o'ldirilgan.

Er. av. 204 yilda urush harakatlari Karfagenga ko'chiriladi. Rimliklar Stsipion qo'mondonligidagi katta qo'shinni Karfagenga jo'natadilar. Gannibal Karfagenni himoya qilish uchun Italiyadan chaqirtirib olinadi. Er. av. 202 yilda Karfagendagi Zama shahri yaqinida Gannibal boshliq karfagenliklar bilan Stsipion boshliq Rim va Numidiya podshosining otliq askarlaridan iborat qo'shin o'rtasida ayovsiz jang bo'ladi. Bu jangda rimliklarning otliq askarlari ko'p edi. Rim bilan Karfagen piyoda askarlari qizg'in jang olib borayotgan vaqtlarida rim va numidiyaliklarning otliq askarlari karfagenliklarning orqa tomonlariga o'tib olib, zarba beradilar. Birinchi Puni urushlari vaqtida yengilish nimaligini bilmagan Gannibal armiyasi o'z vatanini mudofaa qilayotib, tor-mor etiladi. Shu bilan Ikkinchi Puni urushi ham tugaydi. Karfagen Rimga taslim bo'ladi.

Ikkinchi Puni urushi natijasida Rim o'zining eng kuchli raqibi Karfagenni mag'lubiyatga uchratgan edi. Italiyaning bosib olinishi, Karfagen ustidan erishilgan g'alaba Rimni O'rta yer dengizi xavzasidagi eng qudratli quldorlik davlatiga aylantirgan. Rimdan sharq tomonda Makedoniya, Yunoniston, Epir, Salavkiylar podsholigi va Misr kabi juda boy mamlakatlar joylashgan edi. Bu mamlakatning boyliklari Rim quldorlari va harbiylarini doimo o'ziga jalb qilib kelardi.

Rim sharqqa yurishni Makedoniyadan boshlaydi, Makedoniya ellin davlatlaridan biri bo'lib, Rimning ashaddiy dushmani edi. Rimliklar Makedoniyaga qarshi kurashmoq uchun ustalik bilan ish yuritib, yunonlarga o'zlarini xaloskor qilib ko'rsatadilar. Ular Fessaliyaga o'z qo'shinlarini keltirib joylashtiradilar. Shu yerdan ular Makedoniyani istilo qilishni mo'ljallab qo'yadilar. Ular ayrim polislar bilan ittifoq tuzib, er. av. 197 yilda Fessaliyaga qo'shin tushirib, Kinoskefali qishlog'idan Makedoniyaga hujum boshlaydilar. Bu yerda qattiq jang bo'lib, Rim legionlari g'alabaga erishadilar. Mag'lubiyatga uchragan Makedoniya barcha mulklaridan ajralib, Rimga tobe bo'lib qoladi.

Makedoniyada erishilgan g'alabadan keyin Rim senati yunon shaharlarining erkinligini tan olgan. Bu xabarni yunonlar xursandchilik bilan kutib olganlar. Lekin ularning xursandchiliklari uzoqqa bormagan. Rimliklar yunonlarning ko'p ishlariga aralashib, ularning erkinligini yo'qqa chiqara borganlar. Bu hol Yunonistonda Rimga qarshi kuchli norozilik uyg'otgan.

Er. av. 146 yilda Axeya ittifoqi rimliklarga qarshi qo'zg'olon ko'targan. qo'zg'olonchilar qarzlarning bekor qilinishini va boylarga ham soliq solishni talab qilganlar. Qo'zg'olonni bostirish uchun Rim qo'shinlari yuborilgan. Ular qo'zg'olon markazi Korinf shahrini ishg'ol qilganlar, ikki o'rtada qattiq jang boshlanib ketgan. Ko'p odamlar halok bo'lgan. Shahar vayron qilinib, unga o't qo'yilgan. Aholining ko'p qismi qul qilib sotib yuborilgan. Yunon shaharlarining ittifoqi tarqatib yuborilgan, ko'pgina shaharlar Rimga itoat ettirilgan.

Er. av. 190 yilda Rim qo'shinlari Kichik Osiyoga bostirib kiradilar. Suriya qo'shinlari dushmanni Magneziya shaharchasi yonida qarshi oladilar. Har ikki tomon ayovsiz jangga kirishadi. Bu jangda suriyaliklarning qo'shini ko'p edi. Lekin shunga qaramay Rim legionlari jangda g'alaba qozonadilar.

Er. av. 188 yilda rimliklar bilan suriyaliklar o'rtasida sulh shartnomasi tuzildi. Sulh bitimiga ko'ra Antiox III Yevropa va Osiyodagi Tavr tog'larining shimolidagi mulklaridan voz kechadi. U barcha jang fillarini va flotini Rimga berishi, shuningdek tovon to'lashi lozim bo'lgan. Ayni paytda rimliklar o'zlarining eski raqibi, Suriyada yashayotgan Gannibalni rimliklarga tutib berishni talab qilganlar. Shunday qilib, rimliklarning zarbalari natijasida Suriyaning qudrati puturdan ketgan. Rim esa O'rta yer dengizdagi eng qudratli davlatga aylangan.

Ikkinchi Puni urushi davrida vayron qilingan Karfagen tez orada o'zini tiklab, mustahkamlanib otgan. Karfagenliklar dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiqni rivojlantirishga katta ahamiyat berganlar. Rimliklar esa Karfagenning qayta kuchayishini istamas edilar. Uni doimo asoratda tutmoqchi bo'lganlar.

Er. av. 149-146 yillarda bo'lib o'tgan urushlar natijasida Karfagen yana vayron qilinib, aholi qul qilib sotib yuborilgan. Uning o'mida Rimning Afrika viloyati tuzilgan.

Rimning Sharqiy O'rta yer dengizidagi istilolari. Sharqiy O'rta yer dengizi bo'ylari itoat ettirilib, Rimga qo'shib olingandan so'ng endi navbat Ispaniyani bosib olishga yetgan. Bunday harakatlar er. av. 206 yildayoq boshlangan edi, biroq Rimliklar mahalliy ibyerlarning qarshiligiga duch kelgan edi. Er. av. 154 yilda Iberiya, er. av. 150 yilda Luzitaniya aholisi Rimga qarshi qo'zg'olon ko'tardi. Natijasida qo'zg'olon boshlig'i Vimat Luzitaniya podshosi deb tan olindi. Er. av. 139 yilda Vimat sotqin ayol tomonidan o'ldirilgan bo'lsa ham, tog'lik Numantsiya aholisi kurashni davom ettirgan.

Er. av. 133 yilda Rim qo'shinlari Numantsiya shahrini qamal qilib, uni ishg'ol qilganlar. Natijada Ispaniya va Luzitaniya ham bo'ysundirilib, Rim hududlari Iberiyadan Kichik Osiyogacha, Makedoniyadan Misrgacha cho'zilgan. Makedoniyaning istilo qilinishi. Italiyaning bosib olinishi va Karfagen ustidan erishilgan g'alaba natijasida Rim nihoyatda boyib O'rta yer dengizining g'arbidagi eng kuchli quldorlik davlatiga aylangan. Rimdan sharq va janubi-sharq tomonda juda ko'p boy mamlakatlar bor edi. Bu mamlakatlarning boylıkları ochko'z Rim quldorlari, harbiylari va savdogarlari diqqatini o'ziga tortib kelar edi.

Yunonistondagi davlatlar, xususan Makedoniya yerlari Rim uchun quruqlikdan sharqqa o'tadigan ko'prikdir. Rimliklar ayrim yunon polislari bilan ittifoq tuzib er. av. 197 yili Fessaliyaga qo'shin tushiradilar. Rim qo'shinlari Fessaliya tuprog'idan turib Makedoniyaga hujum boshlaydilar. Qattiq janglardan so'ng rim qo'shinlari g'alaba qozonib, Makedoniya Rimga tobe bo'lib qoladi. Er. av. II asrning 70-yillarida Makedoniyada bosqinchilarga qarshi norozilik kuchayadi. Makedoniyaning yosh podshosi Persey mamlakatdagi kuchlarni birlashtirib rimliklarga qarshi kurash boshlaydi. Er. av. 168 yilda Persey qo'shinlari bilan rim legionlari o'rtasida qattiq jang bo'lib, makedoniyaliklar yengiladilar. Persey rimliklar qo'liga asir tushib halok bo'ladi. Rim qo'shinlari-legionlari Makedoniyaning shahar va qishloqlarini vayron qilib, ularga o't qo'yadilar, boylıklarini talaydilar. Rimliklar Makedoniyaning hamma ittifoqchilaridan, shuningdek Epir shohligidan ham qattiq o'ch olib, uning 70 ta shahrini vayron qiladilar va boylıklarini talaydilar.

Makedoniya tor-mor etilgach, Rim senati uni to'rt qismga bo'lib, har birini alohida respublika deb e'lon qiladi. Makedoniya Rimga katta miqdorda tovon to'lab, aholisining bir qismi asir olinib, qul qilib sotib yuboriladi. Ko'p o'tmay, Makedoniyada hunarmand Andrisk boshchiligida qo'zg'olon boshlanadi. Andrisk o'zini Perseyning o'g'li Filipp deb elon qiladi. Frakiya va boshqa qo'shni davlatlarda yashovchi qabilalar Andriskni qo'llab-quvvatlaydilar. Qo'zg'olonchilar rimliklar bilan to'qnashib, ularga qattiq zarbalar berib, hatto ular ustidan bir necha bor g'alaba qozonadilar. Rim qo'mondonligi senatdan yangi qo'shin yuborishni so'raydi. Yangi qo'shin kelgach, qo'zg'olonchilar bilan rimliklar o'rtasidagi kurash yanada kuchaydi. Qattiq janglarning birida Andrisk qo'shinlari rimliklardan yengiladi. Frakiyalik xoinlar esa Andriskni rimliklarga ushlab beradilar.

Rimliklar g'alaba qozongach, Makedoniya Rim viloyati deb e'lon qilinadi. Ular Epir shohligi bilan Janubiy Illiriyani Makedoniya viloyatiga qo'shib yuboradilar. Endi Makedoniya viloyati Bolqonga va Sharqqa rimliklarning botsirib kirishlari uchun tayanch joyga aylanadi.

Axeya ittifoqi qo'zg'oloni. Axeya ittifoqi yunon shahar-davlatlarining uyushmasidir. U er. av. 280-yilda tashkil topgan. U Axeya davlatida tashkil topganligi uchun shunday deb atalgan. Ittifoqqa Korinf, Megara, Agros va Peloponnesdagi boshqa yunon shahar-davlatlari a'zo bo'lganlar. Bu ittifoq Makedoniyaga qarshi qaratilgan uyushma edi.

Makedoniya ustidan erishilgan g'alabadan keyin Rim senati yunon shahar-davlatlarining erkinligini tan olgan edi. Yunonlar bu xabarni xursandchilik bilan kutib olganlar. Lekin ularning xursandchiligi uzoqqa bormagan. Chunki rimliklar Makedoniyani o'ziga tobe qilib bo'lgach, yunon shahar-davlatlarining ichki ishlariga aralasha boshladilar. Rimliklar yunon shahar-davlatlari ustidan o'z hukmronliklarini o'mata boshladilar. Bu hol butun Yunonitsonda Rimga qarshi kuchli norozilik uyg'otishga sabab bo'lgan.

Er. av. 146-yilda Axeya Ittifoqi davlatlari rimliklarning jabr-zulmiga qarshi qo'zg'olon ko'targanlar. Qo'zg'olonchilar qarzlarni bekor qilinishini, soliqlarni kamaytirilishini va rimliklarning zo'rvonligiga barham berilishini talab qilganlar.

Qo'zg'olonni bostirish uchun Rim senati qo'zg'olonchilar ustiga katta qo'shin yuborgan. Rim legionlari qo'zg'olon markazi Korinfga hujum qilganlar. Ittifoqchilar bilan bosqinchilar o'rtasida shiddatli jang boshlangan. Ko'p odamlar qirilgan. Rim askarlari Korinfnu ishg'ol qilib boyliklarini talab, unga o't qo'yganlar. Aholining ko'p qismi qul qilib olib ketilgan. Axeya Ittifoqi tarqatib yuborilgan. Yunonistonning ko'pgina shahar-davlatlari Rimga itoat ettirilgan. Sparta bilan Afinaning mustaqilligi nomigagina saqlanib qolgan. Rimliklar Makedoniya va Yunonistonning juda ko'p boyliklarini Italiyaga tashib ketganlar. Rim varvarlari Yunonistondagi ajoyib obidalarni vayron etganlar.

Rimliklarning sharqdagi istilolari. Rimliklar Karfagen, Makedoniya va Yunonistonda o'z hukmronliklarini o'rnatib olganlaridan so'ng, O'rtaer dengizining sharqidagi mamlakatlarga ko'z olaytira boshlaganlar. Bu davrda Salavklar podsholigi, O'rta yer dengizi sharqidagi eng kuchli davlatlardan biri bo'lib qolgan edi. Rim tomonidan urush xavfini sezgan Salavka podshosi Antiox III ham urushga jiddiy tayyorgarlik ko'radi.

Karfagendan qochib Antiox III saroyidan panoq topgan Gannibal Salavka podshosiga Rimga qarshi ittifoq tuzib, urushni Italiya tuprog'ida olib borishni taklif etadi. Ammo Antiox III yunon shahar-davlatlari va'da qilgan yordamlarga ishonib, urush harakatlarini Yunonistondan boshlagan. Ammo urush boshlangach, faqat Etoliya va Beotiyagina Salavka podsholigiga yordam berib, qolganlari o'z va'dalarini bajarmaganlar. Salavka podshosi Antiox III ixtiyorida piyoda, otliq qo'shin, o'tkir chalg'ilar o'rnatilgan jang aravalari va urushga jihozlangan fillardan iborat katta qo'shin, bor edi. Qattiq janglardan so'ng rimliklar salavkalar qo'shinini Yunonistondan surib chiqarganlar va Kichik Osiyo sohillariga hujum boshlaganlar.

Er. av. 190 yilda rimliklar bilan Salavka podsholigi qo'shinlari Magnesiya shaharchasi yonida to'qnashganlar. Jang shiddatli bo'lib, rimliklarning g'alabasi bilan tugagan. Er. av. 188 yilda ikki o'rtada sulh tuzilgan. Sulh bitimiga muvofiq Antiox III G'arbiy Osiyo va Tavr tog'larining shimolidagi mulklaridan voz kechgan. U hamma jangovar fillarini va harbiy-dengiz flotini Rimga berishi hamda tovon to'lashi lozim bo'lgan. Ayni vaqtda rimliklar Antiox III dan Gannibalni tutib berishni ham talab

qilganlar. Voqeadan xabardor bo'lgan Gannibal Vifaniyaga qochib ketgan. Antiox III qo'shinlari rimliklardan mag'lub bo'lsa ham Salavka davlati o'z mustaqilligini saqlab qolgan. Ammo uning kuch-qudrati puturdan ketgan edi.

Uchinchi Puni urushi. Ikkinchi Puni urushidan keyin ko'p o'tmay Karfagen o'zini tiklab oladi. Rim esa Karfagenning kuchayib ketishini istamas edi. Er. av. 153 yilda Karfagenga kelgan Rim senatori va yozuvchisi Mark Katon Karfagendagi iqtisodiy farovonlikni ko'rib hayratga tushgan ekan. U karfagenliklarning ashaddiy dushmani bo'lib, o'z nutqida «Karfagenni vayron qilish kerak», degan iborani ko'p ishlatar edi. Rim Karfagenga qarshi urush chiqarish uchun bahonalar izlar edi. Rim urush chiqarish uchun Numidiya podshosini Karfagen tuprog'iga bostirib kirishga undaydi. Numidiya qo'shinlari Karfagenga bostirib kirib aholini talay boshlaydilar. Karfagenliklar o'z vatanlarini himoya qilishga o'tlanadilar. Ikki o'rtada jang boshlanganligini bilgan Rim Karfagenga urush e'lon qiladi. Karfagenliklar sulh so'raydilar. Rimliklar sulhga rozi bo'lmay, karfagenliklarni bu yerdan ko'chib ketishlarini talab qiladilar. Karfagenliklar bu taklifni rad etib, urushga tayyorgarlik ko'radilar. Er. av. 149-yili uchinchi Puni urushi boshlanib, rimliklar Karfagen shahrini qamal qilishga kirishadilar. Karfagenliklar jonajon shaharlarini qattiq mudofaa qiladilar. Mudofaada ayollar ham jasorat ko'rsatadilar. Karfagen ayollari uzun sochlarini qirqib, undan tosh otuvchi mashinalarga arqon to'qib berganlar. Qamal uch yil davom etgan. Rimliklar Karfagenning dala qo'shinlarini yengib, shaharni tashqari bilan bo'lgan aloqasini uzib qo'yganlar. Shaharda ochlik va kasallik boshlangan. Er. av. 146-yili rimliklar shaharga har tomondan hujum qilib yorib kirganlar. Shahar ichida ayovsiz jang olti kecha-kunduz davom etgan. Dushman shaharni vayron etgan, boyligini talagan va imoratlariga o't qo'ygan. Karfagenliklardan 50 ming kishi asir olinib qul qilib sotilgan. Rimga tobe bo'lgan Afrika viloyatining tuzilishi bilan uchinchi Puni urushi ham tugagan.

Ispaniyaning istilo qilinishi. Iberiya-Periney yarim orolining janubida joylashgan mamlakat. Iberiyaning temir, kumush va qimmatli ma'danlarga boy konlari rimliklarni ko'pdan beri o'ziga jalb qilib kelar edi.

Er. av. III asrda rimliklar Iberiyani itoat ettirish uchun ko'p yillar davomida qonli urushlar olib borganlar. Rimliklar er. av. 206-yilda Iberiya sohillarini egallash uchun kelganlarida, mahalliy aholining qattiq qarshiligiga duch kelganlar.

Er. av. II asrning birinchi yarmida rimliklar Iberiyaga bir necha bor bostirib kelganlar. Er. av. 154- yilda Iberiyaliklar Rimga qarshi qo'zg'olon ko'targanlar. Iberiyadagi bosqinchilarga qarshi qo'zg'olon ikki yil davom etib, so'ng qiyinchilik bilan bostirilgan. Er. av. 150 yili Periney yarim orolining g'arbidagi Luzitaniya viloyatida Viriat degan kishi rahbarligida rimliklarga qarshi juda katta qo'zg'olon boshlangan. Qo'zg'olon 9 yildan ortiq davom etib, luzitanlar rimliklarni ko'p marta mag'lubiyatga uchratganlar. Qo'zg'olonni kuch bilan bostira olmagan rimliklar Viriatni Luzitaniya podshosi deb tan olishga majbur bo'lganlar. Rimliklar xoinlik yo'liga o'tib Viriatni o'ldirish payiga tushganlar. Katta boylik evaziga sotilgan xoinlar er. av. 139-yilda Viriatni chodirda uxlab yotgan vaqtda o'ldirganlar. Viriat o'ldirilgach, Numansiya shahri rimliklarga qarshi kurashning markaziga aylangan. Bu shahar Duro daryosining boshidagi tog'lik yerda joylashgan edi. Numansiyaliklar bir necha yil mobaynida rimliklarga qarshi mardonavor kurash olib borganlar.

Er. av. 133-yilda Ispaniyaga Rimning mashhur sarkardasi Publiy Korneliy Stipion yuborilgan. Rim sarkardasi shaharni qamal qilib, tashqi aloqalardan mahrum etgan. Shaharliklarni holdan toydirib rim askarlari shaharga bostirib kirganlar va uni ishg'ol qilganlar. Rimliklar avval shaharni talaganlar, so'ng vayron qilib o't qo'yganlar. Numansiyaga qarashli yerlarni rimliklarga bo'lib berganlar. Aholining katta qismi qul qilib sotib yuborilgan. Shunday qilib, Rim qo'shinlari Ispaniyani ham bosib olib, Rim davlatining chegaralarini Atlantikaning sharqiy sohillarigacha kengaytirganlar. Shu davrda Rim Yevropadagi va jahondagi eng yirik va kuchli quldorlik davlatiga aylangan edi

Ushbu mavzuni o'qitishda "Vesly" (Tarozi) texnologiyasidan foydalanish mumkin.

"Tarozi" texnologiyasi

Mazkur texnologiya munozarali, turli mazmunli mavzularni o'rganishda qo'llaniladi. U tanqidiy tafakkur, mantiq ijodiy improvizatsiya, fikriy tajribalarni yo'naltirilgan. Bu texnologiya dalillash qobiliyatini rivojlantirish, o'z dalillarini yozma va og'zaki shaklda ishonchli va lo'nda ifodalashni shakllantiradi, o'z nuqtai nazarini himoya qiladi, muxolislarini ishontiradi, munozara madaniyatiga o'rgatadi.

"Tarozi" texnologiyasi o'quv materialini o'rganishning turli bosqichlarda qo'llanishi mumkin. Ammo u o'tilgan materiallar bo'yicha xulosa qilish bosqichida yuqori samara va natija beradi, chunki o'qiyotganlarning yuqori darajada xabardorliklarini va o'rganilgan materiallardan erkin foydalanishni nazarda tutadi.

Bu texnologiya paralar jamoalar orasida amaliyotga tatbiq etilishi mumkin.

Asosiy tushunchalar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- Mavzu turli nuqtai nazarlarining to'qnashuviga imkoniyat beruvchi, hamda ulardan birortasiga ham imtiyoz bermaydigan tasdiqdir. Mavzu shunday tanlanishi kerakki, u o'rganilayotgan mavzuning barcha qirralarini ochishi, o'quvchilarning axborot qidirish hamda izlanuvchanlik faoliyatlarini rag'batlantirishi.

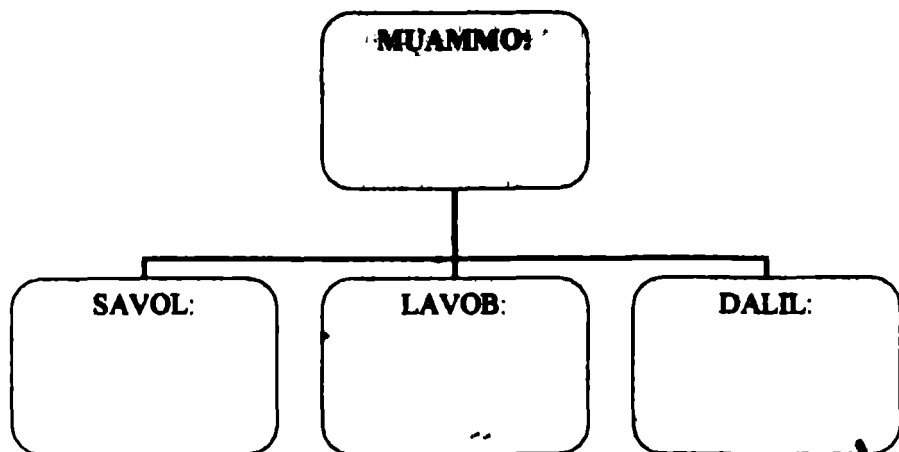
Argument - bu o'z nuqtai nazarini tasdiqlashga olib keluvchi asosli dalil, g'oya muloxazadir.

Dalillash aniq, mantiqiy, asoslangan bo'lishi, faktlar, sharxlar, muloxazalar, isbotlar, misollar, manbalarga, obro'li guvohnomalar va boshqalar bilan quvvatlangan bo'lishi kerak. Kontroargument (qarshi dalillash) – bu muholiskarning dalillarini rad etish bo'lib, u dalillashga qo'yiladigan talablarga mos kelishi kerak. To'g'ri tanlangan kontroargument muhiliblarning nuqtai nazarlarini zaiflashtirishi hamda o'zining himoya yoki rad etish chizig'ini mustahkamlashi lozim.

Ta'limdan tashqari mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

- **Rahbarlik sifatlarini shakllantirish;**
- **O'z shaxsini takomillashtirishga intilish;**

- Faol hayotiy nuqtai nazarini shakllantirish;
- O'zga fikrga hurmat va toqat qilish;
- Komandada ishlashni eplay olish;
- Morosali qarorga kela olish;
- Hushmomilalik;
- O'z faoliyati natijalariga ma'sullik va qiziqish.

MA'RUZA № 13.

Mavzu: Miloddan avvalgi II-I asrlarda Rimning iqtisodiy va ijtimoiy tuzumi

Reja:

1. Qulchilik manbalari.
2. Xo'jalik hayotida qullar mehnatidan foydalanish. Rim jamiyatining ijtimoiy tuzumi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida Miloddan avvalgi II-I asrlarda Rimning iqtisodiy va ijtimoiy tuzumi Qulchilik manbalari, Xo'jalik hayotida qullar mehnatidan foydalanish. Rim jamiyatining ijtimoiy tuzumi xaqida bilimlarni shakllantirish

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Miloddan avvalgi II-I asrlarda Rimning iqtisodiy va ijtimoiy tuzumi izoxlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar

Klassik qulchilik, qul bozorlari, dengiz qaroqchiligi, Delos qul bozori, Qullar mehnati, Qullarni jazolash, Rim quldorlik tuzumi.

• Miloddan avvalgi II asrda Rim olib borgan urushlar natijasida O'rtta yer dengizi havzasidagi mamlakatlarning ko'pchiligi vayron etilib, boyliklari shafqatsizlik bilan talangan. Rimliklar qarshilik ko'rsatgan qishloq, shahar va mamlakatlarning aholisini beomon qirib, qolgan qismini esa harbiy asir sifatida haydab ketib qullarga aylantirganlar. Bosib olingan viloyatlarda harbiylar ketidan qul savdosi bilan shug'ullanuvchi savdogarlar-qul (jalloblari) ham borganlar. Ular harbiylardan arzon garovga asirlarni sotib olib, Italiya yoki boshqa o'lkalardagi qul bozorlariga olib borib, katta foydasiga sotganlar. Bu hol Rim va Italiyada qulchilikning rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratgan.

Dengiz qaroqchilari ham Italiyaning qul bozorlarini qullar bilan ta'minlab turgan. O'sha vaqtlarda Italiya va joylardagi bozorlarda kunida 10-12 ming qul sotiladigan bozorlar bo'lgan. Masalan, Egey dengizining Delos orolidagi qul bozorlarida har kuni 10 mingdan oshiq qul sotilganligini qadimgi yunon geografi Strabon hikoyalariidan bilish mumkin. Rim, Italiya va Yunonistondagi bozorlarda qullarni "jonli buyum" deb ataganlar.

O`rta yer dengizi havzasidagi mamlakatlar orasida Italiya qulchilik yuksak darajada rivojlangan davlat edi.

Miloddan avvalgi II-I asrlarda Rimda qishloq xo`jaligi, hunarmandchilik, chorvachilik, savdo-sotiq ancha rivoj topgan bo`lib, qullar bu sohalarning hammasida mehnat qilganlar. Ammo juda ko`p qullar qishloq xo`jaligida ishlatilgan. Ular davlatga qarashli yerlarda og`ir mehnat qilganlar. Rim aslzodalari katta-katta erkin maydonlariga ega edilar. Qullar aslzodalarning yerlarida omoch bilan yer haydar, mola bilan tekislar, jo`yak ochar, ekin ekar edilar. Hosil pishganda esa ularning hosilini yig`ishtirib olish, uzumlarni ezib sharbatini olish ishlari bilan ham mashg`ul bo`lganlar. Rim va undan tashqaridagi oltin, kumush va ma`dan konlarida 100 minglab qullar mehnat qilganlar.

Rim o`z davrining eng yirik dengiz davlati edi. Karfagen bilan boshlangan urush Rimga kemasozlik bilan jiddiy shug`ullanish kerakligini ko`rsatadi. Rimning dengiz bo`yi shaharlaridagi kemasozlik ustaxonalarida bir necha o`n va yuzlab qullar ishlaganlar. Yirik kemalarni 150-200 tadan iborat eshkakchi qullar harakatga keltirganlar. Italiya va Rim shaharlarini, qishloqlarni bog`laydigan yo`llarni, suv inshootlarini ham qullar qurganlar. Demak, qul urushda asir tushgan harbiylar, yengilgan mamlakatlarning haydab kelingan aholisi, qaroqchilar o`g`irlab ketgan kishilar va qarz tufayli erksiz bo`lib qolgan kishilardir.

Quldor va aslzodalar ko`plab qul saqlaganlar va ishlatganlar. Ularning aksariyati qullarga nisbatan shafqatsiz bo`lib, ularni ayab o`tirmay og`ir ishlarni qildirishgan. Ayniqsa, tog`-kon ishlari qullarni ezib majruh qilib tashlagan. Hosilni ekish va yig`ib-terish vaqtida qullar 17-18 soatlab mehnat qilganlar. Buning evaziga asosan oziq-ovqat va kiyim-kechak olishgan. Hosilning katta foydasini quldor va aslzodalar ko`rganlar. Ba`zi zamindor quldorlar qullarning oyoqlariga kishan solib, ba`zilari zanjirband qilib ishlatganlar. Chunki ular qullarni qochib ketadi, deb hadiksiraganlar.

Yosh, baquvvat kishi bir necha yil qul bo`lib ishlagach, nogiron bo`lib qolgan, unga hech kim g`amxo`rlik qilmagan. Ishga yaramay yoki qarib qolgan qullarni xo`jayin sotib yuborgan, Tibr daryosining kimsasiz, giyoh o`smas yerlariga olib borib

tashlagan. Ular o`sha yerda ochlikdan o`lib ketganlar. Qul o`lib qolsa, quldorlar darhol yangi qul sotib olgan, chunki Italiya qul bozorlarida qullar ko`p bo`lgan.

Quldorlar ko`pincha bir-birining tiliga tushunmaydigan qullar sotib olganlar. Egalari qullarni qo`rqitish maqsadida, ularni qamchilab turgan, badanlariga olov bosgan, oyoq, qo`l, tishlarini sindirganlar. Gunohi uchun o`limga mahkum qilingan qullar tepasiga ko`ndalang taxta qoqilgan tik ustunlarga tiriklayin mixlab tashlangan. Ular qor, yomg`ir, issiq oftob ostida qolib, azob-uqubat tortib o`lib ketganlar. Ammo qullar o`z zolimlariga nafrat bilan qarab ularga qarshi kurash olib borganlar. Qadimgi dunyoning hech bir mamlakatida Rimdagidek, ko`p qul bo`lmagan va ular Rimdagidek, azob-uqubatga tashlanmagan edi.

Rim jamiyatida qulchilikning taraqqiy etib borishi bilan quldorlik xo`jaligi tizimi ham rivojlanib borgan. Aholini faqat urushlarda emas, tinchlik davrida ham qul qilib sotish yo`li bilan jamiyatni qullarga bo`lgan ehtiyoji ta`minlab turilgan. Yoki istilo qilingan viloyatlarga og`ir soliqlar solish, viloyat soliqlarini ulgurjisiga sotib yuborish yo`li bilan katta boylik to`plangan. Viloyatlar solig`ini sotib olib, uni yig`ib oluvchi ijaradorlar ("publikanlar") qatlami shakllangan. Ular soliq to`plashdan 200-400 % gacha daromad olganlar.

Quldorlik xo`jaligini boshqarish, uni yuritishni ham o`ziga xos tizimi yuzaga kelgan. Bu haqda Mark Katon (miloddan avvalgi 234-149) o`zining "Dehqonchilik" nomli asarida ma`lumotlar bergan.

Rim jamiyatida qullarning o`zina qismi o`z ahvolini yaxshilash yo`lini bilgan va xizmatlari evaziga ozodlik olishga erishgan. Bundaylarni "Libertinlar" deyilib, xo`jayinlariga ma`lum darajada qaram bo`lib qolaverganlar. Xo`jayinlar esa o`z xo`jaliklarini idora qilishni libertinlarga topshirganlar. Ularning biri ko`pchilik qismi hunarmandchilik va savdo bilan shug`ullanganlar.

Italiyada quldorlikni rivojlanishi bilan Apennin yarim orolida erkin qishloq aholisining xonavayron bo`lishi jarayoni davom etgan. Bu jarayon Etruriya, Lasiya va Kampaniya viloyatlarida ancha kuchli bo`lgan, unga Sisiya va Afrikadan keltirilgan arzon bug`doy ham sabablardan biri edi.

Miloddan avvalgi II asr o'rtalarida Rim fuqaroligi asosan ikki ijtimoiy qatlarga bo'lingan. Ularning biri yer-mulkidan ajralib xonavayron bo'lgan katta qatlam bo'lsa, ikkinchisi katta miqdordagi moddiy boyliklarni qo'lida to'plab, siyosiy hayotda hukmronlik qilayotgan nobillar va suvoriylar edi.

Miloddan avvalgi II asrning 30 yillariga kelib Rim respublikasi O'rta yer dengizi sohilining eng qudratli quldorlik davlatiga aylandi, quldorlik jamiyati o'z ijtimoiy taraqqiyotining to'laqonli darajasiga yetdi.

Ushbu mavzuni o'qitishda “Yelpig'ich” texnologiyasidan foydalanish mumkin (savollarga javob bering).

“Yelpig'ich” texnologiyasi

Bu texnologiya murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar muammo xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan.

Texnologiya mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir yo'li obzor beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan, ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari belgilanadi.

Bu interaktiv texnologiya tanqidiy, taxliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga, hamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

“Yelpig'ich” texnologiyasi umumiy mavzuning ayrim tarmoqlarini muhokama qiluvchi kichik guruxlarning, har bir qatnashuvchining, auditoriyaning faol ishlashiga qaratilgan.

Bu texnologiya mavzuni o'rganishning turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin:

-boshida: o'z bilimlarini takmil va kuchaytirish;

-mavzuni o'rganish jarayonida: uning asoslarini chuqur fahmlash va anglab etish;

-yakunlash bosqichida: olingan bilimlarni tartibga solish.

Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Nuqtai nazar, hodisa, tushunchalar tekshiriladi.

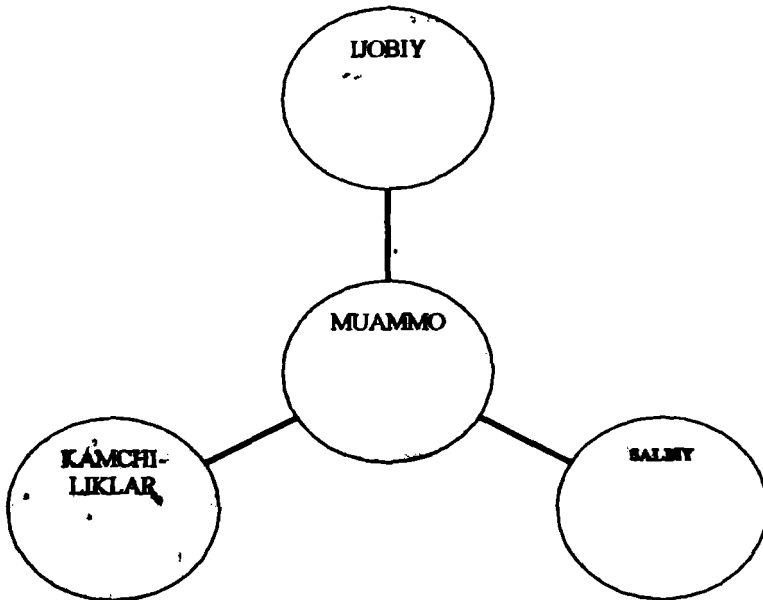
Fazilat – ijobiy sifat.

Nuqson – nomukammallik, qoidalarga, mezonlarga nomuvofiqlik.

Xulosa – muayan bir fikrga, mantiqiy qoidalar bo'yicha dalildan natijaga kelish.

Ta'limdan tashqari mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalgam oshirish imkonini beradi:

- **Jamoa, gurublarda ishlash mahorati;**
- **Muammolar, vaziyatlarni turli nuqtai nazardan muhokama qilish mahorati;**
- **Murosali qarorlarni topa olish mahorati;**
- **O'zgalar fikriga hurmat;**
- **Hushmomialik;**
- **Ishga ijodiy yondashish;**
- **Faollik;**
- **Muammoga diqqatini jamlay olish mahorati.**

Mavzu: Respublika tuzumining inqirozi

Reja:

1. Rimda harbiylar hokimiyatining kuchayishi. Uchlar ittifoqi.
2. Sezar diktaturasi.
3. I-II asrlarda Rim imperiyasi

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida Respublika tuzumining inqirozi va ilk Rim imperiyasi davri, Rimda harbiylar hokimiyatining kuchayishi, Uchlar ittifoqi, Sezar diktaturasi, Oktavian Avgust davrida Rim xaqida bilimlarni shakllantirish.

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Respublika tuzumining inqirozi va ilk Rim imperiyasi davri, Rimda harbiylar hokimiyatining kuchayishi, Uchlar ittifoqi xaqida izoxlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misol bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch tushunchalar: Spartak qo'zg'oloni, Gney Pompey, Sezar Krass, uchlar ittifoqi, Sezar diktaturasi, fuqarolar urushi, Oktavian Avgust, ichki va tashqi siyosat, triumvir, printsipat, senat, komitsiya, tsenzor, prokonsul, avgust, legat, imperator, fisk, erariy, legion, kogorta, allar, donativa, veteran, magistrat, pretoriy, imperiya, muntazam armiya, fuqarolik xukuki, aristokrat, suveren, prokurator, panteon, jaxon qurbongohi, annona prefekti, ulug' pantifik, sekulyar, ilohiy yuliy kulti, respublika

Rimda harbiylar hokimiyatining kuchayishi. Istilochilik urushlari natijasida Rim respublikasining yerlari kengayib, qullar soni oshib bormoqda edi. TSezar o'z qo'shinlarini Bolqonga olib o'tib, Pompey qo'shinlarini tor-mor keltiradi. Pompey qo'shinining qolgan qismi taslim bo'ladi. Pompey boshpana izlab Misrga qochib boradi va Misr malikasi Kleopatra tomonidan o'ldiriladi. TSezar Misr malikasi Kleopatraga hayrixohlik bildirib, Kichik Osiyo va Shimoliy Afrikada va Ispaniyada uch yil g'olibona urushlar olib boradi. TSezar tarafdorlari bilan Pompey tarafdorlari o'rtasida bo'lgan urushlar Rim fuqarolari o'rtasidagi urushlar edi. Bu urush tarixda Rimdagi fuqaro urushlari nomi bilan atalgan.

Yuliy Tsezar – Rim saltanati hukmdori. Tsezar viloyatlardagi zafarli yurishlardan qaytib kelgach, o'ziga sodiq qo'shinga tayanib cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lib qoldi. Senat va konsullar uning buyruqlarini so'zsiz bajarishga majbur bo'ldilar. Tsezar Rimda birinchi bo'lib imperator – hukmdor degan nom olishga muvassar bo'ldi. U imperator nomini olgach, rasmi tushirilgan oltin pullar zarb etildi, haykallari ishlanib, uni xudolar haykali yoniga qo'yishadigan bo'ldilar. U senat majlislarida fil suyagi va oltindan yasalgan taxtda o'tirar edi. U o'z askarlariga va tarafdorlariga saxiylik bilan pul va yer-mulklar in'om qiladi. Ammo kambag'allarga e'tiborsiz qarab, ularga non va don ulashishni kamaytiradi. U o'z davrining mohir lashkarboshisi va tadbirkor davlat arbobi bo'lgan. U saltanatda qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdo-sotiqni rivojlanishiga katta e'tibor berib, saltanatni mustahkamlash uchun harakat qilgan. U har qancha mashhur bo'lmasin, uning dushmanlari ham ko'p edi. Rim aslzodalari va senatorlarning bir qismi uning yakka hokimligidan norozi bo'lib, respublika tarafdori edilar. Shuning uchun ular Tsezarni o'ldirish uchun bir necha suiqasd uyushtirdilar. Er. av. 44 yilda Tsezar Sharq yurishi oldidan Yupiter bayrami kuni senat majlisiga boradi. Kassiy va Brut boshliq fitnachilar Tsezarni o'rab olib, kiyimlari ostiga yashirgan hanjar bilan 23 joyidan chavaqlab o'ldiradilar. Fitnachilar Rim qafasi Kapitoliyga borib yashirinadilar. Shunday qilib, Tsezar va tarafdorlarining yakka hokimiyat o'matish uchun harakatlari qarshilikka uchraydi.

Tsezar vafotidan so'ng Rimdagi ahvol. Tsezar o'ldirilgach, uning dushmanlari Rimda va viloyatlarda respublikani qayta tiklash uchun kurash boshlaganlar. Ammo Rim aholisining ko'pchiligi respublika tarafdorlarini qo'llab-quvvatlamaganlar. Fitnatchilar sharq tomon qochib Makedoniyada kuch to'play boshlaganlar. Ammo Rimda Tsezarning yordamchisi Antoniy, imperatorning qarindoshi va merosxo'ri Oktavian respublikachilarga qarshi chiqib, ulardan bir necha ming kishini qirib tashlaganlar. Er. av. 40–30-yillarda imperator tarafdorlari bilan respublika tarafdorlari o'rtasida qattiq kurash davom etadi. Bu mamlakatda navbatdagi fuqarolar urushining avj olishiga sabab bo'ladi.

Antoniy baland bo'yli, baquvvat, tajribali lashkarboshi va jangchi edi. Oktavian kasalmand va nimjonroq odam bo'lib, unda tajriba ham, lashkarboshilik qobiliyati ham yo'q edi. Ammo u juda aqlli, ehtiyotkor va iste'dodli yordamchilarni tanlay bilardi.

Dastlab, Antoniy Oktavian bilan chiqisha olmay Galliyaga ketadi. Oktavian esa qo'shin to'plab Galliyaga bostirib kirib, Mutina yaqinidagi jangda Antoniy qo'shinlarini tor-mor etadi. Shu davrda Tsezarning qotillari Brut va Kassiyalar sharq tomondan Rimga xavf solmoqda edilar. Respublikachilarga qarshi kurash zaruriyati Oktavianni Antoniy bilan yarashishga chorlaydi.

Uchlar ittifoqining tashkil topishi. Er. av. 43-yilda Oktavian, Antoniy va Lepidlardan iborat uchlar ittifoqi tashkil topadi. Er. av. 42-yili Oktavian va Antoniy qo'shinlari Makedoniyaga yo'l oladilar. Makedoniyadagi Filippa shahri yaqinida Oktavian-Antoniy qo'shinlari bilan Kassiy-Brut qo'shinlari o'rtasida qattiq jang bo'ladi. Jangda respublikachilar qo'shini tor-mor etiladi. Jang vaqtida Kassiy o'z chodirida o'ldiriladi, Brut esa dushmanlariga asir tushishni xohlamay o'zini qilich tig'iga tashlab halok bo'ladi. Shu jangdan so'ng Rim uch sarkarda o'rtasida taqsimlanadi. O'rtayer dengizining sharqidagi o'lkalar Antoniyga, Galliya, Illiriya va Ispaniya Oktavianga, Shimoliy Afrika esa Lepid hukmronligiga topshiriladi. Italiya uchlik ittifoqi boshqaruvida bo'lsa ham, u yerda Oktavian hukmronlik qiladi.

Oktavian va Antoniy o'rtasidagi kurash. Uchlar ittifoqi o'rtasidagi birlik mustahkam bo'lmagan va uzoqqa cho'zilmagan. Antoniy Sharqdagi o'z mulkiga

kelgach, katta davlat tuzishni ko'zda tutib Parfiya va Midiya ustiga yurish qilgan. Ammo u jiddiy g'alabaga erisha olmagan. U Misr malikasi Kleopatra bilan ittifoq tuzib, Rimga qarshi urushga tayyorgarlik ko'rgan, hatto malikaga uylangan. Uning asosiy maqsadi butun Rimni qo'lga kiritish edi. Antoniyning bu harakatlari Oktavianga yoqmagan va unga qarshi urush e'lon qilgan.

Er. av. 31-yilda Yunonistonning g'arbidagi Aksiy burni yaqinidagi joyda Oktavian va Antoniy qo'shinlari o'rtasida hal qiluvchi dengiz jangi bo'lgan. Jangda Oktavian floti porloq g'alabaga erishgan. Mag'lubiyatga uchragan Antoniy Iskandariyaga qaytgan. Oktavian qo'shinlari Suriya va Palastinni ishg'ol qilib, Misrga bostirib kirgan. Shu vaqtda Antoniyga Kleopatra o'zini o'zi o'ldirdi degan xabar kelgan. Bu xabarni eshitgan Antoniy o'zini qilich tig'iga tashlab jarohatlanib o'lgan. Aslida malika o'lmagan edi. Rim qo'shinlari Mismi ishg'ol qila boshlaydilar. Malika rimliklarga asir tushib, zanjirband holda Rimga borishdan o'limni afzal ko'rib, o'zini o'zi o'ldirgan. Misr rimlik qo'shinlar tomonidan bosib olinib, Rimga itoat ettirilgan. Shu bilan Rimdagi fuqarolar urushi tugab, Oktavianning tanho hukmronligi boshlangan.

Printsipat tartibotini yuzaga kelishi. Oktavian Avgust boshqaruvi. Avgustning Antoniy va Kleopatraga qarshi olib borgan urushi er. av. 30-yili Mismi zabt etilishi bilan tugallangandan so'ng u butun Rim imperiyasining yagona hukmdori bo'lib qoladi. Keyingi yili u Rimga qaytib kelib g'oyatda dabdabali g'alaba tantanalarini o'tkazadi.

Avgust o'zining triumvir lavozimini tantanali ravishda bo'ynidan soqit qilib, senat va kamitsiyalardan umrbod imperator unvonini oladi. U tsenzor sifatida senatga tozalash o'tkazib, uning tarkibidan Mark Antoniyning do'stlari va boshqa o'ziga dushman deb bilgan kishilarni chiqarib yuboradi.

Er. av. 27- yil 13- yanvarda Oktavian senatning alohida kengashini chaqirib, unda mamlakatni qanday boshqarayotganligi to'g'risida hisobot beradi, fuqarolar urushi tugab, butun Rim xududida tinchlik-osoyishtalik o'rnatilganligi haqida axborot bergandan so'ng, sog'lig'i yomonlashganligi munosabati bilan senatdan o'z zimmasidagi lavozimlardan ozod etishni iltimos qiladi. Biroq senat Oktavianga

hokimiyatdan ketmaslik buyurilsin deb qaror chiqaradi. Senat qarori bilan Oktavian Avgust senatning printsepsi, yagona prokonsul, legionlarning qo'mondoni deb e'lon qilinadi. Unga ilgari xudoga qilingan murojaatlarda tilga olingan Avgust taxallusi berildi.

Viloyat xokimlari-ilotlar va prokuratorlar butunlay imperatorga bo'ysunar va Avgustning farmoni bilan chaqirib olinishlari mumkin edi. U yagona prokonsul sifatida legionlarga qo'mondonlik qilish va viloyatlardan noiblarning ishiga rahbarlik qilish bilan birga, qo'shinlar saflarini to'ldirish uchun askar to'plash, chet davlatlar bilan muzokara olib borish, urush e'lon qilish va sulh tuzish xuquqiga ega edi.

Harbiy xarajatlarni ta'minlash uchun Avgust imperiya g'aznasi – fisk tuzish xuquqini oladi, bu g'azna oltin va kumush pullar zarb qilar, shaharning eski g'aznasi erariy esa faqat mis chaqalargina zarb qilishga haqli edi.

Shunday qilib, harbiy va fuqoro xokimiyatini eng muhim funksiyalarini o'z qo'lga olgan, urush o'ljalaridan to'plagan va o'zi boshqarib turgan viloyatlardan keladigan daromadlardan yuzaga kelgan benihoya katta boyliklarni tasarruf etgan Avgust Rim davlatining to'la xokimiyatli xukmdori sifatida mamlakat ichki va tashqi siyosatini belgilab beradigan bo'ldi.

Lekin Avgust Tsezarning fojiali qismatini yoddan chiqarishi mumkin emasdi. U tutingan otasidan farq qilib, davlatdagi o'zining yuqori mavqeini turli yo'llar bilan niqoblashga urinardi. U kamtarona kiyinar, xech qanday daraja belgilari taqmas, kamdan-kam nutq so'zlar, bu ishni u o'zining eng yaxshi do'stlariga topshirishni afzal ko'rardi.

Oktavian Avgust obro'-e'tiborining dastagi printseps qo'lidagi g'oyat katta moddiy boyliklar, shu bilan birga fuqoro urushidan so'ng o'zi tashkil qilgan ulkan armiya ustidan mutloq xokimiyatga ega ekanligida edi. Yaxshi uyushtirilgan texnikaviy jihatdan o'z zamonasining talablari darajasida qurollantrilgan legionlar guruh-guruh qilib harbiy va iqtisodiy jixatdan eng muhim viloyatlarga joylashtirilgan. Har bir legionda 10 tadan piyoda kogorta (birinchi kogorta 1000 kishidan, qolganlari esa 500 kishidan iborat bo'lgan), texnika kogortasi, har birida 300 ta alsuvoridan

iborat o'tliq otryad va ittifoqchilar kogortasi deb atalgan yordamchi otryadlar shuningdek jangchilari viloyatlarning aholisi orasidan olinadiganlar allar bo'lgan.

Har bir legion raqamlangan va nomlangan, masalan III-legion – Avgus nomidagi legion, IV-Makedonskiy, VI-Temir legion, XV- yashinday tez legion va xokozo. Legionlarning qo'mondonlari-ilotlar va katta qo'mondonlar-harbiy tribunlarni imperator tayinlardi. Legionlarning xizmat muddati 20 yil bo'lib, ular xizmat davomida yillik maoshlar, harbiy xizmatdan bo'shagandan so'ng ularga maxsus in'om (donativa) va chek yer bo'lib berilardi. Harbiy xizmatdan iste'foga chiqqan katta yoshdagi jangchilar veteran deb atalganlar. Mahalliy magistratlar ko'p hollarda ana shu veteranlardan saylanganlar.

Italiyada o'z hukmronligini saqlash va shaxsiy muhofaza uchun Oktavian 9 ta kogorta tashkil etadi. Pretoriylardan tarkib topgan bu kogortalarning har birida mingtadan (300 ta o'tliq va 700 ta piyoda) jangchi bo'lgan. Bu kogortalarning uchtasi Rim shahrini o'zida qolgan, oltitasi Shimoliy Italiya shaharlariga joylashtirilgan. Pretoriy jangchilarining maoshlari legionlarning maoshlaridan uch marta ko'p bo'lgan. Pretoriylar 16 yil xizmat qilganlar. Pretoriylar kogortasiga faqat Italiyada tug'ilib o'sgan kishilargina olinganlar.

Dengiz yo'llarini qaroqchilardan qo'riqlash uchun O'rta dengizda harbiy kemalarning ikkita doimiy eskadrasi tashkil qilingan. Bundan tashqari Galliya qirolligini qo'riqlab turgan flotiliya bilan birga Evksin Pontida ham yana bir flotiliya faoliyat ko'rsatgan.

Oktavian Avgust davrida Rim imperiyasidagi qurolli kuchlarning umumiy soni 300 ming kishiga yetkaziladi. U tashkil qilgan doimiy Rim armiyasi qariyb to'rt yuz yil mavjud bo'ldi. Ta'kidlash joizki, bu tarixda birinchi muntazam armiya bo'lib, Rim hukmdorlari o'z ichki va tashqi siyosatlarida shu armiyaga tayanib ish ko'rgan edilar.

Avgustning ichki siyosati. Avgustning ichki siyosati qulchilik tuzumini mustahkamlashga qaratilganligi yaqqol ko'rinib turar edi. Er. av. 36 – yildayoq senat Pompeyning orol davlatini tor-mor qilgandan so'ng Avgust Sitsiliyada qo'lga tushgan qochoq qullarni jazolash uchun o'z egalariga qaytarishni buyuradi. Keyinroq u senatdan qulni sotib olgandan so'ng 20 yil o'tmay turib ozod etishni taqiqlovchi

qonun chiqartiradi. Agar qulni ozod qilgudek bo'lsa, qul egasi uning bahosini 5 foizi miqdorida soliq to'lashi shart edi.

Avgust taklifiga binoan senat er. av. 10- yilda go'yo unutilib ketgan qonunni tiklash bahonasi bilan shunday qaror chiqarganki, bu qarorga muvofiq qul o'z egasini o'ldirgan taqdirda, voqea sodir bo'lgan paytda uyda bo'lgan barcha qullar va ozod qilingan sobiq qullarning hammasi qatl etilishi kerak edi.

Fuqorolar urushi tugagandan so'ng Avgust Rim senati aristokratlarining imtiyozli xolatini turli yo'llar bilan ta'kidlab, qadimgi patritsiylar xonadonlariga har jihatdan homiylik qiladi.

Suvoriylar toifasini Avgust o'z hokimiyatining tayanchi deb hisoblaydi. U suvoriylar uchun 400 ming sestretsiy miqdorida mulkiy tsenz belgilaydi. Rimda har yili suvoriylarning ko'rigi o'tkazilib turilgan. Oktavian Avgustning eng yaxshi qarindoshlan suvoriylarga bir necha marta boshliq qilib tayinlangan edi. Avgust ko'pincha harbiy qo'mondonlik va viloyat prokuratorligi lavozimlariga suvoriylardan tayinlardi. Bu vaqtda viloyatlarda soliq to'plash ishi avvalgidек suvoriylar qo'lida bo'lib, ularning saflari asta-sekin harbiy faxriylar bilan to'lib boraveradi, oqibatda ular Rim imperiyasining harbiylar tabaqasiga aylanib ketadi.

Avgust bepul g'alla tarqatish, sovg'alar ulashish, tsirklarda gladiatorlarning ko'plab o'yinlarini (hatto bir marta esa Rimga yaqin yo'llardan birida dengiz urushi mashqi - noumaxiya) o'tkazish vositasida Rim plebsining ko'nglini ovlash bilan birga, Rim fuqarolarining eng kambag'al tabaqasi kayfiyatini diqqat bilan kuzatib borgan. U Rimda tinchlik, osoyishtalik va jamoat tartibini saqlash uchun uchta soqchilar kogortasini tuzadi, bu qismlar ayni vaqtda yong'in o'chirish ishlarini ham amalga oshirar edi. Bundan tashqari alohida tungi soqchilar otryadlari ham faoliyat ko'rsatgan.

Shahar magistratlarini saylash vaqtida majlisga nomzodlarni Avgustning o'zi tavsiya qilardi. Ba'zi Rim tarixchilari Avgust viloyatlarda tug'ilgan kishilarga Rim fuqorolik huquqlarini berishda qizg'anchilik qilishgan desalar-da, yozuvchilardan ma'lumki, viloyatlardagi ko'pgina zodagonlarga, ayniqsa ellinlashgan aristokrat quldorlar nomoyondalariga bunday huquqlar berilgan.

Avgust Italiya shaharlarining aholisiga ayniqsa ko'p xomiylik qiladi. Bu davrda butun Apenin yarim oroli Alp tog'larigacha Italiya deb atala boshlandi. Italiya shaharlaridagi aholining hukmron tabaqalariga Rim fuqorolik huquqlari beriladi. Ularning ba'zi nomoyondalari suvoriylar toifasiga va hatto senat toifasiga kiritiladilar.

Avgust davrida katta qurilish ishlari amalga oshiriladi. Rimda 82 ta ibodatxona tiklanadi va yangidan quriladi. Forum yonida maxsus me'morchilik majmuasi Avgust forumi, Avgustning jiyani Marsel nomiga qo'yilgan muhtasham teatr binosi, barcha hudolarga atab ibodatxona – Pantion, g'oyatda go'zal, "jahon qurbongohi" va boshqa me'morchilik obidalari bunyod qilinadi. Rimning Palatin tepaligida Avgust xashamatli bir uy qurdiradi, u shaharning siyosiy va madaniy hayot markaziga aylanadi.

Bir necha yuz ming aholi istiqomat qiladigan Rim shahrining suv va oziq-ovqat bilan ta'minoti Avgust davrida jiddiy yaxshilanadi. Rimning g'alla ta'minoti bilan annona prefekti, suv ta'minoti bilan esa suvlar prefekti shug'ullanar edi. Shaharning butun idora ishlarini yo'lga qo'yish uchun shahar prefekti tayinlanadi. Tarixchi Tatsitning yozishicha, uning eng muhim vazifasi "qullar va fitnachi fuqorolar"ning adabini berish va ularni jazolashdan iborat bo'lgan.

Biroq Avgust o'z xokimiyatini faqat zo'rovonlik yo'li bilan saqlab qolishga intilmaydi. Uning atrofidagi shaxslar o'z uylariga Rimdagi shoirlarni to'plab, ularga moddiy yordam ko'rsatganlar va xomiylik qilganlar, ular Avgustni, uning ishlarini maqtab asarlar yozishga shoirlarni majbur etganlar.

Avgust qadimgi diniy e'tiqodlar va axloqni tiklash yo'li bilan taasublik kayfiyatini mustahkamlashga intiladi. Emiliy Lepidning o'limidan so'ng oliy kohin (ulug' pontifik) bo'lib olgach, Avgust ko'plab ibodatxonalarni va qadimgi bayramlarni tiklaydi. Bu bayramlarda uning o'zi oilasi, yaqin kishilari va juda ko'p Rim fuqorolari qatnashganlar. Er. av. 17- yilda yuz yillik o'yinlar (sekulyar) ayniqsa juda dabdabali o'tkaziladi. Tungi namoyish va tunda qurbon berish bilan tugallangan bu bayram rimliklarga yangi asr boshlanganligini bildirishi lozim edi.

Rimda ilohiy Yuliy kulti o'ratiladi, ko'plab viloyatlarda Avgustning donoligi madh etiladi, unga ibodat qilish uchun maxsus koinlar kollegiyasi tashkil qilinib, ibodatxonalar, qurbongohlar quriladi.

Avgust jamiyatda barkarorlik bo'lishida axloq va odobni o'rni beqiyos bo'lishini yaxshi anglagan edi. Avvalo u shoirlar (xususan Goratsiy) yordamida nikohsizlikka qarshi kompaniya tashkil qilgan va keyinroq uch va undan ortiq farzandi bo'lgan fuqorolarga bir qator imtiyozlar berish yuzasidan qarorlar chiqartirgan va oilani mustahkamlashga qaratilgan qat'iy, huquqiy meyorlarni sanat tomonidan o'ratilishiga erishgan edi.

Tashqi siyosat. Tashqi siyosatda nixoyatda ehtiyotkorlik bilan ish ko'rish Avgust siyosatining xarakterli jihatlaridan biri bo'lib, albatta bu siyosat Rimga tobe xududlarni kengaytirish va ko'plab asirlarni qo'lga kiritish yo'li bilan qullar sonini to'ldirib turish maqsadini ko'zlar edi.

Er. av. 30-yillardayoq Illiriya va Pannoniyada Avgust o'z bosqinchilik urushlarini boshlagan edi. Rimliklar illiriy va pannon qabilalarining tarqoq bo'lsa-da, qahramonona qarshiliklarini yengib, Adriatika dengizining shimoli – sharqiy qing'oqlaridan asta-sekin siljib borganlar. Mark Antoniylga qarshi urush tufayli bu siljish to'xtab qolgan edi, ammo urush tugashi bilan rimliklar avvalgi yurishlarini yana davom ettiradilar. Ular er. av. 12- yilga kelib, Dunay daryosining boshlanishidan to Qora dengizga quyiladigan etagigacha bo'lgan xududda xukmronlikni qo'lga kiritdilar.

Rimliklarning istilochilik yurishlari Pireneya yarim orolining shimoli–g'arbiy yo'nalishida ham olib borildi. Rimliklarning katta qo'shini iber qabilalari, kantabr va asturlar yashaydigan xududga bostirib kiradilar. Avgust o'zi boshchilik qilgan armiya Pireneya tog'liklari qattiq qarshiligini yengib er. av. 25- yil oxiriga kelib, mamlakatni ishg'ol qiladi. Qullik asoratiga solingan minglarcha kantabr va asturlar rimliklar bunyod etgan konlarda metal ishlab chiqarishda ishlatiladi.

Biroq bir necha yildan so'ng erksevar kantabr va asturlar rimliklar zulmiga qarshi mustaqillik uchun ozodlik qo'zg'olonini ko'taradilar. Rimliklar bu safar ularga ham dengizdan, ham quruqlikdan hujum qilib, nixoyat er. av. 19-yili

qo'zg'oloni bostirishga muvaffaq bo'ladilar. Rimliklar ayni paytda Gallianing fuqorolar urushi davrida Tsezarning o'limidan so'ng Rim xukmronligidan ozod bo'lib olgan janubi -g'arbiy qismini qayta bo'ysundirdilar. Shundan bir necha yil keyin Rim qo'shinlari Alpning tog'lik viloyatlarini istilo qilib, axolisini qul qilib sotib yubordilar.

Er. av. 16-yilda german qabilalarining drujinalari Reyn daryosining so'l qirg'og'iga chiqib olib, Rim lashkarboshisi Loliyni mag'lubiyatga uchratgandan so'ng Rimliklar buning qasdiga german qabilalari yashagan xududning ichkarisiga bir necha marta bosqinchilik yurishlarini uyushtiradilar va bu yerda yashaydigan german qabilalarini bo'ysundiradilar. Lekin pirovardida rimliklar bu rayonlarda mustahkam o'mashib qola olmadilar.

Imperiya sharqida – Armaniston va Parfiyada jiddiy muammolar kelib chiqadi: armanlar Rimliklar tayinlagan xukmdorni xaydab yuboradilar, Parfiyada o'zaro siyosiy nizolar boshlanib ketadi. Er. av. 4- yili Yaxudiyada ozodlik qo'zg'oaloni ko'tariladi. Suriyaning noibi Kvintiliy Var bu qo'zg'oloni shafqatsizlik bilan bostirsa-da, siyosiy muammolar murakkablashib borayotgan edi.

German yo'l boshchilaridan biri Marobod rahbarligida Dunaydan shimolda german qabilalari ittifoqining yuzaga kelishi rimliklarni katta xavotirga soladi. Er. av. 6-yilda Avgustning asrandi o'g'li Tiberiyning Marobodga qarshi urush qilishi uchun pannon va illiriy qabilalari brasidan qo'shin to'plashi butun Illiriya va Pannoniyada katta qo'zg'oloni keltirib chiqaradi. Xatto qo'zg'olonchilar rimliklarning ba'zi otryadlarini tor-mor qiladilar. Rimliklar qo'zg'oloni uch yil davomida katta kuchlar yordamidagina, keyinroq shafqatsizlik bilan bostirishga muvaffaq bo'ldilar.

Er. av. 9-yili Rimda illiriy – pannon qo'zg'olonini bostirish munosabati bilan tantanalar o'tkazishganida shaharga mudxish xabar yetib keladi. Germaniyada Rim qo'shinlarini kuchsizlanib qolganidan foydalanib germanlar oqsoqol Arminiy boshchiligida qo'zg'olon ko'tarib, Rim noibi Kvintiliy Varning uch legiondan iborat qo'shinni qirib tashlagan edi.

Kvintiliy Varning o'ldirilishi, legionlarning halokati to'g'risidagi xabar rimliklarni sarosimaga soldi. Ular germanlarning Galliyaga bostirib kirishi va qullarni qo'zg'oalon ko'tarishidan vahimaga tushadilar. Lekin german drujinalari bosqinchilarni xaydab yuborib, o'z yurtlariga qaytib ketadilar. Galliya vahimasi bosilgan bo'lsa-da, endilikda ilgari Avgust xukmronligidan og'irsinib, senat respublikasining tiklashni niyat qilib yurgan Rim zodagonlarining noroziligi qaytadan kuchayib ketadi.

Imperiya germanlar zarbasidan asta-sekin o'ziga kelsa-da, endi keng ko'lamda istilochilik siyosati yurgizish to'g'risida gap bo'lishi ham mumkin emas edi.

Oktavian Avgust hayotining so'ngi yillari notinch va muvaffaqiyatsiz kechadi. Shaxsan uning o'z oilasida ham chinakam fojia hukm surardi. Avval sevimli o'gay o'g'li Druz vafot etadi, keyinchalik keksayib qolgan printseps o'ziga voris qilmoqchi bo'lgan ikki nevarasidan ham judo bo'ladi. Avgustning imperiyaga 44 yil davom etgan hukmronligining xotimasi shunday kechgan edi. Eramizning 14 yili keksa printseps Rimga yaqin kichkina Nole shahrida vafot etadi.

Avgust vafotidan so'ng yuzaga kelgan vaziyat shu qadar hafli ediki, printsepsning xotini Liviya Druzilla erining o'limini voris bo'lib qolgan o'gay o'g'li Tiberiyning Italiya shimolidan qaytib kelgunicha atrofda gildardan birmuncha muddat yashirishga majbur bo'ladi.

Oktavian vafotidan so'ng Rimdagi ahvol. Imperator vafotidan so'ng mamlakatda og'ir vaziyat boshlanadi. Viloyat, itoat ettirilgan o'lkalarda qo'zg'olonlar va ozodlik harakatlari kuchayadi. Saltanatda esa imperatorlikka da'vogar kishilar ko'payib, ular o'rtasida toju-taxt uchun qonli janglar boshlanadi.

Oktavian vafotidan so'ng taxtga o'tirgan uning o'gay o'g'li Tiberiy saltanatni mustahkamlash uchun bir qator choralar ko'radi. Aholi jon boshiga solinadigan soliqlarni oshiradi. Bunga javoban Shimoliy Afrika, Galliya, Frakiya va Italiyaning ko'p joylarida qo'zg'olonlar bo'lib, ular shafqatsizlik bilan bostiriladi.

Tiberiydan so'ng taxtga o'tirgan Gay Tsezar-Kaliguli 37-41-yillarda imperatorlik qilgan. U o'zboshimchalik bilan ish yuritib senat a'zolari, harbiylar va aslzodalar orasida norozilik keltirib chiqargan. U 41-yili fitnachilar tomonidan

o'ldirilgan. Bu davrda senatning faoliyati kuchayib mamlakatni respublika deb e'lon qilganlar. Ammo bir guruh harbiylar Klavdiyini taxtga o'tqizganlar. U o'ziga qarshi suiqasd uyushtirgan fitnachilarni fosh etib, ularning ba'zilarini qatl ettirgan, ba'zilarini o'zga yurtlarga surgun qilgan. U aholi keng qatlamini o'ziga qaratish uchun, kambag'allarga non, don ulashgan va idoralarning ishini birmuncha yaxshilagan. Klavdiy davrida Bosfor, Britaniya, Frakiya, Dunay bo'ylari, shimoliy Afrikadagi Mavritaniya Rimga itoat ettirilgan. U Parfiya bilan muvaffaqiyatsiz urushlar olib borgan. Ammo u ikkinchi xotini tomonidan zaharlab o'ldirilgan. 54- yili Klavdiyning o'gay o'g'li Neron imperator deb e'lon qilingan. U ham yengil-yelpi hayot kechirib, boylar va aslzodalar bilan kelisha olmay ozod qilingan qulining chorbog'ida o'zini o'zi o'ldirgan,

Rim taxti uchun kurash va fuqarolar urushi. Neron 68-yilda o'lgach, mamlakatda toj-taxt uchun kurash avjiga chiqqan. Bu kurashda quldorlar, aslzodalar va lashkarboshilar faol ishtirok etib, ular o'z nomzodlarini imperator deb e'lon qilganlar. Mamlakat fuqarolar urushi girdobiga tortilgan. 69 -yilda sharqiy vijoyatlarning aslzodalari Flaviy Vespasianni imperator etib saylaganlar. U senatga tayanib, saltanatni biroz mustahkamlashga muvaffaq bo'lgan. Vespasian Parfiya bilan munosabatni yaxshilagan. Vespasian vafot etgach o'g'li Tit Flaviy imperator deb e'lon qilingan. U 79- yilda taxtga o'tirib uni 81- yilgacha boshqargan va otasining ishini davom ettirgan.

79- yili Italiyada tabiiy ofat yuz berib, Vezuviy vulqoni otilgan. Vulqondan chiqqan olov, kul, lavalar Pompey, Gerkulanum va Staviy kabi shahar va ko'pgina qishloqlarni bosib ketgan. Vulqon otilishi natijasida juda ko'p odamlar o'lgan.

Domitsian davrida Rim. Tit Flaviy vafot etgach, Vespasianning ikkinchi o'g'li Domitsian imperator deb e'lon qilingan. U otasi va akasi izidan bormay, fitnachi ig'vogarlarni atrofiga to'plab, senat bilan hisoblashmay ish yuritgan. U hamfikrlariga sovg'a-salomlar ulashib xazinaga katta zarar keltirgan. U senatorlar mulkini musodara qilib, dehqonlarga ko'proq don ekishni buyurib, tokzorlarni kengaytirishni man etgan. Bu davrda Rim qo'shinlari Reyn, Dunay daryolarining yuqori qismini, Germaniyaning janubi-g'arbiy viloyatlarini bosib olganlar. U Quyi Dunay qabilalari

bilan muvaffaqiyatsiz jang olib borgan. U Dakiya sardori Detsebal bilan sulh tuzib, ularga katta sovg'a-salomlar berishni va'da qilgan. U Britaniya va Sharqda ham muvaffaqiyatsiz urushlar olib borgan. Domisianning bu ishlari oddiy fuqarolar, aslzodalar va quldorlar orasida norozilik keltirib chiqargan. 96 -yilda suiqasd uyushtirilib, Domisian ham o'z saroyida fitnachilar tomonidan o'ldirilgan.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Tushunchalar tahlili" texnologiyasidan foydalanish mumkin (jadvalni to'ldiring).

TUSHUNCHALAR	MAZMUNI
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	

Mavzu: II - III asrda Rim saltanati

Reja:

1. Quldorlik tizimining inqirozi.
2. Rim imperatorlarning ichki va tashqi siyosat.
3. Xristianlikning vujudga kelishi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida III-IV asrlarda Rim davlati Xristianlik inqirozi, Quldorlik tizimining inqirozi, Rim imperatorlarning ichki va tashqi siyosat, Xristianlikning vujudga kelishi haqida bilimlarni shakllantirish

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga III-IV asrlarda Rim davlati Xristianlik inqirozi izoxlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misollar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 - 13 ball - «a'lo».

12 - 10 ball - «yaxshi».

9 - 6 ball - «qoniqarli».

Tayanch iboralar: Domitsian, senator, M.Koktsey Nerva, imperator, legion, legat, Mark Ul'niy Trayan, Dunay, daklar, Dakiya, Detsebal, Parfiya, Senay yarim oroli, Misr, Suriya, Adriyan, Trayan, Publiy Eliy, Misr, Kirenaika, Yaxudiya, Britaniya, Mavritaniya, Simon, Zevs, Fiva, Tit Avreliy

Rim tajavuzini so'nggi uchquni. Trayan printsipati. (Milodning 98-117 yillari). Domitsian o'ldirilgandan so'ng keksa senator M.Koktsey Nerva imperator deb e'lon qilinadi. Bu harbiylarning qattiq g'azabini qo'zg'atgan edi. Harbiylarning noroziligidan nafaqat yangi imperator, balki uning tarafdorlari bo'lgan senatorlar ham xavotirga tushganlari bois, Nerva o'z atrofidagilarning maslaxati bilan yuqori Germaniya legionlarini legati Mark Ul'niy Trayanni o'ziga o'g'il qilib oladi (eramizningning 96-yili).

Trayan Pireney yarim orolida joylashgan Rim koloniyasi bo'lgan Italikdan kelib chiqqan bo'lib, asli ispan millatiga mansubdir. U Rim taxtiga o'tirgan birinchi ajnabiy xisoblanadi.

Trayan ikki yil davomida (milodning 96-98 yillari) Nervaga xokimdosh bo'lib, u o'lgandan so'ng (milodning 98- yili) imperator taxtini egallaydi. Trayan Senat bilan do'stona munosabatlarda bo'ladi. Eadilikda Senat eski Rim va Italiya nobillari vakillaridan ko'ra viloyatlik zodagondan tashkil topgan edi. U senatorlarga erkin

fikr aytish uchun imkoniyat yaratib bergan bo'lib, Senatning huquq va vakolatlarini noiblarni tayinlash, ularning faoliyatini nazorat qilish va ularni sud qilish huquqini oladi.

Imperiyaning Domitsian boshqaruvi davrida pasayib ketgan Rim armiyasining obro'sini tiklash va o'zidan oldingi xukumdorlar davrida kamayib ketgan qullar sonini ko'paytirishga intilib, Trayan o'zi boshqaruvning dastlabki oylaridayoq urushlarga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi.

Uning istilochilik rejalarining dastlabki maqsadi quyi Dunayning shimoliy qirg'oqlariga joylashgan va Domitsianing rimliklarga qaram qilish yo'lidagi urushlarni qaytarishga muvaffaq bo'lgan daklar podshohligini bo'ysundirishga qaratilgan edi.

Milodning 101 yili Trayan Dakiyaga urush e'lon qiladi. Rimliklarning katta qo'shini Dunayni kechib o'tib, Dakiya davlati poytaxti Sarmizegetuza tomon yo'naladi. Daklar aholi yashagan har bir joyini, har bir tog' tepaligini, poytaxtga olib boradigan yo'l ustidan har bir darani qattiq himoya qilib mardlarcha qarshilik ko'rsatishadi. Shiddatli janglardan keyin Rim qo'shinlari Dakiya shohi Datsebalni taslim bo'lishga majbur qiladilar.

Imperator qabul qildirgan sulh shartlariga ko'ra Dakiya podshohi qochib kelgan qullarni va jangchilarni qaytarib berish, bundan keyin Rim imperiyasidan kelgan biron bir qochoqqa boshpana bermaslik, qo'rg'onni ko'mib tashlash, harbiy otliq lashkarlari va muayyan miqdordagi qulga qulga ushlaydigan qurol-yarog'larni rimliklarga berish majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi. Dakiyaning ba'zi joylarida Rim qo'shinlari joylashtiriladi.

Biroq Detsebal og'ir sulh shartlarini qabul qilib, shaxsan bo'ysunishini bildiradi, fursat poylab yana kurash boshlashga harakat qiladi. Rimliklar mamlakatdan qo'shinlarini olib ketgan zaxoti Dakiya podshohi yana Rim imperiyasidan kelgan qochoqlarni qabul qila boshlaydi, qo'shni qabilalarni Rimga qarshi kurash uchun birlashishga chaqiradi va xatto olisdagi Parfiya bilan ittifoq tuzishga harakat qiladi. Lekin rimliklar daklarni yangidan urush boshlash

niyatlaridan xabardor bo'lib, Dunayga katta ko'prik solib, ko'prik oldi kuchli istehkomlar bilan mudofa tuzishni yo'lga qo'yadilar.

Milodning 105- yili daklar katta kuch to'plab to'satdan ko'prik oldidagi istehkomlarga hujum qiladilar. Lekin ularning bu hujumi qaytariladi. Shundan keyin 106-yilning boshida Trayan Dunay bo'yida yana ham ko'p kuch to'plab Dakiyaga bostirib kiradi. Uning armiyasi daklar qarshiligini sindirib ular poytaxti Sarmizegetuzaga yaqinlashib keladi. Kuchlar teng emasdi. Shahar aholisining ko'pchiligi qul bo'lishdan ko'ra o'limni afzal ko'radi. Minglab odamlar o'z jonlariga qasd qiladilar. Detsebal tog'larga yashirinmoqchi bo'ladi, lekin ba'zi dak oqsoqollari o'z xukumdorlariga xiyonat qilib uning yashiringan joyini dushmanga ko'rsatib bergach Detsebal dushmanga taslim bo'lishdan ko'ra o'z joniga qasd qilishni afzal ko'radi. Shundan keyin Dakiya Rim viloyatiga aylantiriladi. (Milodning 107-yili) Trayan Daniyani bosib olib, u yerda yangi kolonniyalar ochadi va u yerga Italiyadan ko'plab odamlarni ko'chirtirib joylashtiradi.

Trayan Daniyani istelo qilgandan so'ng Parfiya urushiga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Ayni vaqtda Rim qo'shinlari Senay yarim orolini va (Arabistonning toshloq Arabiston deb ataladigan) shimoli-g'arbiy qismini bosib oladilar. Ular bu bilan janubi-sharqdan Misr va Suriyani havfsizligini, shuningdek qizil dengizdan Arabistonni o'rab turadigan janubi Osiyo mamlakatlariga o'tadigan dengiz yo'llarini xavfsizligini taminlaydilar.

Milodiy 114-yili Trayan Arabistonga bostirib kiradi. Va uni ishg'ol etib, Rim viloyati deb e'lon qiladi va o'z qo'shiniga dam berish uchun Suriyaga olib ketadi. Ular armiyasi bilan Antioxiyada ekanida qattiq zilzila bo'lib necha ming kishini shu jumladan juda ko'p kishi halok bo'ladi. Keyingi yili u Parfiyaga hujum qilib, uning poytaxti Ktesefon shahrini egallaydi. Rimliklar Fors qo'ltig'igacha bo'lgan yerlarni egallab, ikki daryo oralig'idagi Ossuriya, Mesapatamiya va Bobilni Rim viloyatlari deb e'lon qiladilar. Rimliklar mahalliy hukumatlarni tugatib, aholini o'zlarini viloyat mamuriyatlariga bo'sundirdilar.

Rim senati sharqda olib borilgan urush tugagan deb hisoblab, Trayanga yangi faxrli unvonlar beradi. Trayan flot qurib, kemalarda fors qo'ltig'iga chiqadi. Juda

katta hududlarni egallagan Rim saltanati shon-shavkat va qudratini cho'qqisiga chiqqanday tuyilgan paytda, Trayan va Rimliklar uchun mutlaqo kutilmaganda ular bosib olgan ikki daryo oralig'idagina emas, balki imperiyaning o'zining sharqiy viloyatlarida ham boshlanadi. (milodning 116-yil oxiri 117-yil boshlari) Shimoliy Mesopatamiyaning yahudiy knyazligidagi boshlangan qo'zg'olon shimoliy Misrga, Kirenaikaga va Kipr oroliga yoyiladi.

Saltanatning sharqiy viloyatlardagi qo'zg'olonlarni bartaraf etish uchun Trayan o'zining sharqdagi qo'shinidan salmoqli qismini ajratib berishga majbur bo'ladi. Bu esa Parfiyaliklarning yangi qo'shinlari paydo bo'lgan ikki daryo oralig'idagi urush harakatlarini borishiga ta'sir ko'rsatmay qolmas edi. Parfiyaliklar va qo'zg'olonchilar bilan bo'lgan janglar Rimliklar qo'shinini tinkasini quritgan edi. Soni juda kamayib, ruhiy tushkunlikka tushib qolgan Rim qo'shinlari Frot daryosining narigi tomoniga o'tib ketishga majbur bo'ladi.

Ammo Trayan mag'lubiyatni tan olgisi kelmaydi. U yana sharqqa yurish qilish niyatidan voz kecholmaydi. Lekin buning uchun imkoniyat qolmagan edi. U qaytadan kuch to'plash uchun 117- yili Rimga qaytayotib Kichik Osiyodagi Kliniyada kasalga chalinib vafot etadi.

Sharqdagi urush muvaffaqiyatsiz bo'lsa-da, Trayan Rimning xukmron doiralari nazarida mukammal xokim namunasi bo'lib qoladi. Unga eng yaxshi printseps laqabi beriladi.

Imperiya xukumatining mudofaa siyosatiga o'tishi. Imperator Adrian boshqaruvi. Trayan xayotining so'ngi oylarida xotinining qarindoshi bo'lgan Publiy Eliy Adrianni o'ziga yaqin tutib yurgan edi. Trayanning vafotidan so'ng Adrian unga o'g'il qilingan va voris etib tayinlangan, deb e'lon qilinadi.

Yangi imperator Misrda, Kirenaikada qo'zg'olonlar davom etgan, Yaxudiya, Britaniya va Mavritaniyada g'alayonlar boshlangan, Dunay chegaralarida sarmetlar va roksolonlar xavf solib turgan sharoitda parfiyaliklar bilan yarashishni avzal biladi. Adrian bosqinchilik yurishlarini to'xtatib, har qanday janjalli masalalarni muzokoralar yoli bilan xal etishga harakat qiladi. U imperiya chegaralarini mustahkamlab, qo'shni davlatlar bilan teng munosabatlarni o'rnatadi. Umuman butun

boshqaruvi davomida o'zidan oldin o'tgan imperator olib borgan tajavvuzkor siyosat natijasida saltanat duch kelgan g'oyat tang ahvolni tugatishga uringan edi.

Viloyatlardagi g'alayonlarni bostirgandan so'ng, Adrian davlat aparatini mustahkamlash ishiga e'tibor beradi. U Rim davlat muassasasi sifatida printseps kengashini rasmiy yo'lga qo'yadi.

Adrian davlatni boshqarish va sud ishlarini izga solish uchun idoralar sonini ko'paytiradi. Ularga boshliq qilib ozod etilgan qullar o'miga zodagon suvoriylar qo'yiladi. Adrian viloyatlardagi aholidan o'lpon va soliqlar to'plash huquqini sotish tartibini bekor qiladi. Uning davrida ko'p o'lponlardan qarzdorlikni kechib yuborilgan. Adrian xo'jayinlarning o'z qullarini o'zlari jazolashni ham bekor qilib, qulni faqat sud xukmi bilan jazolash tartibini o'rnatadi. Meriaz bilan Imifiya viloyatlari o'rtasidagi aloqa ishlarini mustahkamlash uchun davlat pochta tashkil qilinadi. Soliq to'lovchilar, yig'uvchilar, sudyalalar va boshqa ma'muriyat vakillarining xatti-harakatlarini nazorat qilib turish uchun Adrian viloyatlarga "Murabbiylar" ("kuratorlar") tayinlaydi.

Viloyatlardagi aholi ahvolining yengillashuvi Falastindagi yahudiy aholisidan Ierusalim – Quddusi sharif diniy jamoasini tiklash uchun umid tug'dirgan edi. Lekin bu umidlar puchga chiqqandan so'ng Yahudiyada qo'zg'olon boshlanib ketib, salkam uch yil (milodning 132-135 yillar) davom etadi. Qo'zg'olonga Ber-Koxba ("Yulduz farzandi") laqabini olgan Simon degan kishi boshchilik qiladi.

Rimliklar juda katta qo'shin to'plab shiddatli janglardan keyingina, qo'zg'olonni bostirishga muvaffaq bo'ladilar. Juda ko'plab qo'zg'olonchilar va Yaxudiya aholisi qul qilib sotib yuboriladi. Ierusalim o'mida rimliklarning Eliya Kapitolina deb nomlangan kalonniyasi tuziladi.

Adrian imperiyasining ko'pgina viloyatlariga, xususan Afinaga, Misrga sayohat qiladi. Uning imperatorligi davrida Afinada yangi katta Zevs ibodatxonasi quriladi, Akropolning qadimgi binolari Fivada, Memnon kolosslari tiklanadi. Firakiyada esa Adrianopol' shahri barpo qilinadi.

Adrian milodning 138-yil vafot etadi. Uning jasadi katta maqbaraga dafn etiladi. Bu maqbara o'rta asrlarda Rim papasining qo'rg'oni va Rim papasiga aylantirilgan edi.

Rim saltanatining "Oltin davri" (Antonin Piy printsipati). Adrianning o'z farzandi bo'lmaganligi bois o'lim to'shagida yotgan chog'ida eng zodagon va g'oyat boy senatorlardan birini, galliyalik Tit Avreliy Antoninni o'ziga voris qilib qoldirishga qaror qiladi. Adrian vafot etgach, Tit Avreliy Antonin imperator etib saylanadi va unga Antonin Piy deb nom beriladi.

Rim tarixchilari keyinroq ularga ergashib Yevropa tarixchilari ham Antonin Piy davrini (milodning 138-161 yillari) "Oltin davr" deb ataganlar. Biroq hozirgi vaqtda obidalardan materiallarni o'rganish natijasida Rim imperiyasining II asri o'rtalaridagi ahvoriga berilgan bu tavsifni shartli ravishdagina qabul qilishga to'g'ri keladi.

Imperator Antonin Piyini xatto ko'klarga ko'tarib yozilgan tarjimai holida ham "u o'zining legatlar vositasi bilan juda ko'p urushlar qilgan" deb yozilgan. Uning davrida Rim qo'shinlari Britaniyada, Mavritaniyada istilochilik urushlari olib boradilar. Rimliklar daklar qo'zg'olonini bostirib, chegaradagi alan va german qabilalarining hujumlarini qaytarib turadilar. Bu ishlarning barchasi katta harbiy kuch, moddiy resurslarni talab qilardi.

O'rta dengiz sharqiy qismi sohillaridagi viloyatlarni xonavayron qilgan tabiiy ofat ham katta qiyinchiliklar tug'dirib, kuchli zilzila Egey arxipelagi orollarini va kichik Osiyoni ham tebratib o'tgan. Rodos shahri va Kichik Osiyodagi shaharlar qattiq vayron bo'lgan. Bundan tashqari Rim, Narbon, Antioxiya, Karfagen shaharlari katta yong'inlardan qattiq zarar ko'rganlar.

Milodning 152-yili Misr, Falastin, Rimning boshqa viloyatlarida qo'zg'olonlar, Rimda esa oziq-ovqat yetishmovchiligi oqibatida g'alayonlar boshlanadi. Antoniy ijtimoiy himoya choralarni belgilab poytaxt aholisining eng kambag'al qismiga ko'plab bepul vino, un va yog' tarqatiradi. Xayr ehson fondi kengaytiriladi. Ijtimoiy keskinlik muhitini yumshatish maqsadida xo'jayinlarning o'z qullariga nisbatan mavjud huquqini cheklaydi, u qulni o'ldirishni erkin fuqaroni o'ldirish bilan baravar

qo'yadi va xo'jayinning jabr-zulmidan qochib, ibodatxonalaridan boshpana qidirib kelgan qullarni egalariга qaytarmaslik to'g'risida qaror chiqaradi.

161- yili Antonin Piy vafot etgach, taxtga uning o'gay o'g'illari Mark Avreliy va Lutsiy Vyerlar o'tirganlar. Lutsiy Ver vafotiga qadar (milodiy 169-yili) imperiyani ular rasman birgalashib idora qilishgan bo'lsa-da, aslida ularning kattasi Mark Avreliy saltanatga hukmdorlik qilgan edi. (169-180 yillar).

Imperiyada ichki va tashqi ziddiyatlarning kuchayib borishi. Mark Avreliy, Kommod boshqaruvi. Mark Avreliy imperiyani idora qila boshlashi bilan jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi va bu qiyinchiliklar uning printsipatini oxiriga qadar davom etib, shiddatli urushlar va iqtisodiy jihatdan zaiflashib borish davriga aylantiradi.

Antonin Piy o'limidan so'ng ko'p o'tmay imperiyaning chegarasida Parfiya bilan ikki o'rtada shiddatli urush chiqqan. Parfiya podshosi Vologaz Armanistonni ishg'ol qiladi. Bu yerlardagi janglarda rimlik legionlar mag'lubiyatga uchraydilar. Parfiya podshosi ko'p o'tmay Suriyani ham bosib oladi.

Biroq ko'p o'tmay rimliklar kuch to'plab, parfiyaliklarni Armanistondan surib chiqarishga muvoffaq bo'ladilar. Ular o'z hujumlarini davom ettirgani holda, Shimoliy Mesopotamiyani ishg'ol qilib, Ktesifon bilan Salavkiyagacha yetib boradilar. Ikki daryo oralig'idagi xududda yuqumli kasallik tarqalib Rim qo'shinini bir qismi kasallikdan qirilib ketadi. Shundan keyin rimliklar sulh tuzib Italiyaga qaytib ketishga majbur bo'ladilar. Mesopotamiyada tarqalgan kasallik Italiyaga ham yoyilib ko'p odamlarning hayotiga zomin bo'lgan edi.

Buning ustiga 167-yildan boshlab Dunay ortidagi qabilalar Rim istehkomlariga tez-tez hujumlar qilib turishlari katta muammolar tug'dirgan.

Milodning 172-yili shimoliy Misrda mahalliy aholining qo'zg'oloni boshlanadi. Suriya noibi Avidiy Kassiy kuchli armiyasi bilan urush maydoniga yetib kelgandan so'nggina qo'zg'olon bostiriladi. Lekin shundan keyinoq Avidiy Kassiyning o'zi oliy hokimiyatni qo'lga olmoqchi bo'lib o'zini imperator deb e'lon qiladi. Mark Avreliy fitnachi lashkarboshiga qarshi qo'shin tortib borishga majbur bo'ladi. Biroq uning

qo'shinlari fitnachilar qo'shini bilan to'qnashishidan oldin Avidiy Kassiy o'ldiriladi va shu tariqa imperiya birligi yana tiklanadi.

Milodning 180-yili Rim qo'shinlari ichida yana yuqumli kasallik avj oladi. Kasallik juda ko'p odamlarning shu jumladan imperatorni ham o'lim girdobiga tortgan edi. U chegaradagi Vindobon (hozirgi Vena) qo'rg'onida vafot etadi.

Milodning II-asrida o'tgan imperatorlar senatdagi quldor zodogonlar bilan mustahkam aloqada bo'lib, ular bilan kelishib ish yuritishga harakat qilganlar. Ularning ko'pi o'z zamonasining ilimli kishilari edi. Adrian yunon ilm-fani va san'atining muxlisi bo'lib, o'zi ham xaykaltaroshlik bilan shug'ullangan. Mark Avreliyning "Yolg'izlikdagi o'ylar" nomli kitobi tamomila stoitsizmga xos falsafiy asar hisoblanadi.

Lekin antik ziyolilarning bu bilimdon namoyondasi qullar va qashshoq bo'lib qolgan erkin kishilarning huquqsiz ahvolini jiddiy o'zgartirish uchun deyarli hech bir ish qilolmagan edi.

Mark Avreliy vafotidan so'ng imperiya taxtiga uning o'g'li Kommod chiqadi. U milodning 180-192 yillari Rim saltanatini idora qiladi. Kommod otasining tamomila aksi bo'lib, qo'pol, shavqatsiz odam edi. U sirk tomoshalarining muhlisi bo'lgani holda, yengilmas jangchi-gladiatorlikni orzu qilgan. U Gerkulesni ideal bilib, unga ergashib xaloyiq oldiga faqat arslon terisiga burkanib chiqar ekan.

Kommod otasi o'lgan vaqtda 19 yoshda bo'lib, kvadlar va markomanlar bilan urush olib borayotgan edi. U nima bo'lsa ham urushni to'xtatib Rimga qaytishni orzu qilardi. Urush yana bir necha oy davom etadi va nihoyat Kommod shoshilib markoman va kvadlar bilan sulh bitimini tuzadi, tinchlikni saqlash evaziga ularning oqsoqollariga katta pul to'lab turishni o'z zimmasiga oladi. Poytaxtga qaytib kelgach, Kommod butunlay o'yin-tomoshaga berilib ketadi. Zamondoshlar uning qiyofasida Yuliy-Klevdiylar xonadonining yomon xotira qoldirgan vakillari: Kaligula va Neronni ko'ra boshlagan edilar.

183 yildayoq imperatorga qarshi uning xotini Kristina va onasi ishtirok etgan fitna fosh qilinadi. Fitnaga javoban zodogonlarni ommaviy qatl qilishlar boshlanib ketadi. Oliy tabaqa qo'llab quvatlashidan maxrum bo'lgan Kommod umumiy

norozilikni yumshatish uchun jangchi pretoriylarning maoshini oshiradi, dabdabali o'yinlar qilib beradi. Rimdagi xaloyiqqa juda ko'p sovg'alarva bepul oziq-ovqatlar tarqatadi. Bu ishlarga sarf bo'ladigan mablag'larni imperator zodagonlarning mol mulkini musodara qilib topishga harakat qiladi. Biroq xokimiyatning inqirozi borgan sari ko'zga yaqqolroq ko'rina boshlagan edi. Rimda oziq-ovqat yetishmovchiligi boshlanadi. Saltanatning turli qismlarida aholining quyi tabaqalari g'alayonlari vujudga kela boshlaydi.

Umumiy norozilik navbatdagi yangi fitna uyushtirishiga sabab bo'ladi. Fitnaga pretoriya prefekti Emiliy Leta bosh bo'lib unda imperatorning yaqin kishilari ham qatnashadi. Kommod 193-yil 1-yanvarda konsullik lavozimiga gladiator libosida kirishishni niyat qiladi. Biroq bu tan-tanali voqea arafasida 192 yil 31 dekabr kuni kechasi u gladiatorlar kazarmasida o'ldiriladi.

Kommodning halokati bilan Antoninlar sulolasi tugaydi. Rim O'rta dengiz imperiyasining nisbatan tinch tarixiy taraqqiyoti davri o'tib ketgan, endilikda u iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ziddiyatlarning keskinlashish davri eramizning III asriy inqiroz davriga kirgan edi.

Quldorlik iqtisodiyotining inqirozi. Milodning II asri oxirlaridan boshlab, Rim iqtisodiyoti katta qiyinchiliklarga duch keladi. Barcha qaram aholi qatlamlarini ekspluatatsiya qilishning kuchayishi, zodogon va amaldorlarning suiste'mollari bevosita ishlab chiqaruvchilarning o'z mehnatlari natijasidan manfaatdorlikni yo'qqa chiqarar edi. Juda keng tarqalgan yuqumli kasalliklar qullar va aholining oddiy tabaqalariga juda katta qirg'inlar keltirardi.

Erkin dehqonlarning xonavayron bo'lishi, qullar va kolonlarning soni kamayishi natijasida ish kuchining tanqisligi kuchaygan. Ekilmay tashlab qo'yilgan yerlar juda ko'paygan. Mayda yakka xo'jaliklarning qimmatbaho qurollari, chunonchi og'ir pluglarni, preslar va o'rish mashinalarini ishlatishga qurbi yetmasdi. Jamoa o'rmonzorlari va o'tloqlarning qo'ldan ketganligi ham mayda xo'jaliklarni yurg'izish negiziga putur yetkazdi.

O'z ustaxonalarini shahar hunarmandlari tashlab katta amloklarga ish qidirib keta boshlaydilar. Marmar va ruda qazib chiqarish kamayadi. O'rta dengiz

mamlakatlarning Sharq, Markaziy va Sharqiy Yevropa bilan odatdagi savdo aloqalari saqlansada, savdo umuman pastlashib ketadi. Rim iqtisodiyotida natural unsurlar kuchaya boshlaydi. Melodiy butun III asr mobaynida pul muomalosida asl metall kamchiligi hukm suradi. Pulning qiymati tushgan sari narh-navo ortib boradi.

Rim iqtisodiyotida ro'y bergan o'zgarishlar chuqur ijtimoiy inqiroz bilan bog'liq bo'lib, kuldorlik tartibining buzilishi esa o'sha inqirozning ifqdasidir. Unumdor mehnatda band bo'lgan qullar soni kamayib ketgan ularning ba'zilari qo'yib yuborilgan, boshqalari yerga birkilib, kolonlarga aylantirilgan edi. Shu narsa xarakterliki, milodning II asri oxirlaridan boshlab urushda mag'lub bo'lgan aholi qullarga aylantirilmay, balki davlat yerlarida ishlaydigan kolonlarga aylantirilgan.

Kolonlar va kulbali qullar. Qullar mehnatining samarasizligini ko'rgan ko'pgina yer egalari o'z xo'jaliklaridagi yerlarni kichik-kichik qismlarga bo'lib, yersiz erkin qambag'allarga beradilar. Kichik-kichik yerlarni ijaraga olgan kishilar Rimda kolonlar deb atalganlar.

Qoloq yerdan chiqqan hosilning muayyan bir qismini yer egasiga berib, qolganini o'zi tasarruf etishi mumkin edi. O'z mehnatidan manfaatdor bo'lgan kolon qulga qaraganda bir necha bor yaxshiroq va umumliroq ishlardi. Binobarin u erkin mehnat qilganidan uni nazorat qilib turish shart emasdi. Ayni paytda kolonlar chorva mollar yer va mehnat qurollariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lardilar.

Ko'p hollarda yer egasi kolonlarni urug'lik, ish hayvoni va mehnat qurollari bilan ta'minlar edi. Agar kolon yer egasidan qarzdor bo'lib qolsa, u xo'jayin yeridan boshqa yoqqa ketib qola olmasdi. Yer egalari bundan foydalanib, ijara haqini oshirar edilar.

Italiyada Yunonistonga nisbatan unumdor yerlar va sersuv daryolar ko'p bo'lib, astoydil mehnat qilgan dehqonlar yerdan mo'l-ko'l hosil olishlari mumkin edi. Italiyada sero't yaylovlar keng maydonlarni egallab yotgan. Shu bois Italiyada chorvachilik ham ancha rivojlangan. Yirik yer egalari va badavlat chorvadorlarning ko'plari qullar mehnatining unumsizligini ko'rib, qullariga mustaqil xo'jalik yuritishga ruxsat berganlar. Ular o'z qullariga yer, chorva, mehnat qurollari va boshqa anjomlar berib, mustaqil ish yuritishga imkoniyat yaratganlar. Bunday

sharoitda qullar oilali bo'lib ancha erkin yashaganlar. Bunday qullar kulbali yoki uy joyli qullar deb atalgan. Ular bola chaqalari bilan astoydil mehnat qilib, yerdan mo'l hosil ko'tarar edilar. Yer egasi xo'jayinga hosilning bir qismi berilsa, qolgan qismi qulning o'z ixtiyorida qolardi.

Ayni vaqtda bu qullar boshqa yoqlarga qochib ketmas, mehnat qurollari va ish hayvonlariga zarar yetkazish u yoqda tursin, ularni asrab avarlar yaxshi parvarish qilardilar.

Kulbali qullarning ahvoli oddiy qullarning ahvoliga nisbatan ancha yaxshi bo'lsa-da, biroq qullarning taqdiri avvalgidek, o'z xo'jayinlari qo'lida edi.

Shaharlarda yashovchi quldorlarning bir qismi o'z qullariga ustaxonalar ochib, xunarmandchilik bilan shug'ullanishiga ruxsat berganlar. Ba'zi qullar kichik do'konchalar ochib tijorat ishlari bilan shug'ullanganlar. O'z mehnatlari evaziga anchagina mablag' to'plab olgan qullar pul, va mol-mulk evaziga o'z ozodliklarini sotib olib, erkin kishilarga aylanardilar.

Milodning III asri birinchi yarmida Rim imperatorlarining ichki siyosati. Rim jamiyatidagi xukmron tabaqalarining ijtimoiy qarama-qarshiliklari askar va senator imperatorlari deb atalganlarning kurashida o'z aksini topadi. Askar imperatorlari armiyadagi keng munitsipiya doiralarning manfaatini ifodalagan bo'lsa, senator imperatorlari yirik yer egalari bo'lmish zodogonlar manfaatlarini aks ettirar edi.

Milodning II asri oxirlarida Rim imperiyasi taxtini Severlar sulolasi egallaydi (milodning 193-235 yillari). Sulolaning asoschisi Septimiy Sever 193-211 yillarda xokimiyat tepasida turadi. U o'z qo'shinini Fransiya, Reyn va Dunay bo'yi qabilalaridan olingan jangchilar hisobidan qo'paytiradi. Bu viloyatlardagi aslzodalar Rim armiyasi va xokimiyat idoralarida yuqori lavozimlarni egallaydilar. Ular Rim fuqorosi huqqini ham oladilar, qo'shinga tayanib imperator xokimiyatini mustahkamlaydilar. Septimiy va uning o'g'illari davrida senator va senatorlarning obro'-e'tibori tushib ketadi. Mamlakatda ichki ziddiyat nixoyat darajada kuchayadi. Shu qadar bir-biriga zid ijtimoiy kuchlarning barchasiga yoqishga urunish milodning III asrida imperatorlarni ko'pincha halokatli oqibatlariga olib kelgan, ular legioner jangchilar tomonidan o'ldirilgan. Sulolaning so'nggi vakili Aleksandr (222-235

yillar) saltanatning ichki ahvolini yaxshilash uchun bir qator tadbirlar ko'rgan. U shaharlarga alohida xomiylik qiladi. Soliqlardan tushgan daromadning bir qismini shahar qurulishi va shahar kambag'allariga nafaqa uchun ajratadi. Moliyaviy ishlarni tuzatish uchun xatto o'zining shaxsiy xarajatlarini ham kamaytiradi.

Aleksandr Sever toifalar tafavutini tiklaydi va katta yer egalari bo'limish zodagonlarga nisbatan dushmanlik siyosatidan voz kechish bilan bog'lanmay, balki imperator ixtiyoridagi yerlarning ko'p qismini ular ixtiyoriga bergan. U armiyani yordamchi qismlar va mahaliy militsiya otryadlari bilan to'ldirib va jangchilarga chegara viloyatlardan yer bo'lib bera boshlaydi. Biroq Aleksandrning bu yangi tadbirlari muntazam qo'shinlardagi legionyerlarning kuchli noroziligiga sabab bo'ladi, chunki ular iste'foga ketganlarida yer ololmay qolishlaridan xavotirga tushadilar. Aleksandr Sever bir rivoyatga ko'ra veteranlar tomonidan o'ldirilgan deyilsa, boshqa rivoyatga ko'ra lashkarboshi Maksiminning yangi olingan askari tomonidan o'ldirilgan.

Rim saltanatida siyosiy inqirozning keskinlashuvi. Aleksandr Sever o'ldirilgandan so'ng harbiylar frakiyalik Maksiminni imperator deb e'lon qiladilar. Bu askar imperatorlari deb atalgan imperatorlardan birinchisi edi.

Senat hamda viloyatlardagi yerdor va minitsipiya zodagonlari Maksiminning siyosatiga tashkiliy qarshilik ko'rsatishadi. Fuqarolar urushi boshlanib, imperator halok bo'lib, uning boshini Rimga keltirilganida senat minnatdorchilik ibodatini o'tkazadi. Biroq senat tayinlagan imperator siyosati ham munitsipiyalar doiralari kuchli norozilik uyg'otadi.

Xukmron doiralarning bir-biri bilan kurashayotgan guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlarning kuchayib borishiga milodning III asri 30-yillari o'rtalaridan boshlangan siyosiy inqiroz sabab bo'lgan edi. Senat, viloyatlar, va legionlar birining qo'lidan biri hokimiyatni tortib olib, imperatorlarni almashtiraverishgan. 235 -yildan 284- yilgacha Rim taxtiga 19 imperator va 30 dan ortiq uzurpator kelib ketadi.

Rimdan siyosiy tushkunlik Rim qo'shinlarining ham kuchsizlanishiga olib keladi.

Imperiya chekkasidagi qo'shni davlatlar ham Rimni mensimay qo'yadilar. Sharqda fors qo'shinlari Mesopotamiya, Suriya va Kichik Osiyodagi shahar va qishloqlarni talon-taroj qiladilar. Milodning III asr o'rtalarida Armaniston Rim ta'siridan chiqib ketadi. Tez orada Antioxiya ham qo'ldan ketgan. Sormatlar, alanlar, ilk slavyan qabilalari Qora dengiz sohillariga, Bolqon va Kichik Osiyo viloyatlariga hujum qilib bu yerlarni xarob qiladilar. Shimoliy Afrikada varvar qabilalari Mavritaniya va Numidiyaning bir qismini bosib olishadi. Bu voqealar o'sha davr kishilariga falokat bo'lib tuyulgan.

G'oyat qobiliyatli va bilimdon kishi bo'lmish imperator Gallienning (milodning 253-268 yillari). Rim davlatini inqirozdan qutqarish yo'lidagi urinishlari natija bermaydi. III asr o'rtalarida Rim imperiyasida ajralishi yuz bera boshlaydi. G'arbda Ispaniya, Galliya va Britaniyani o'z ichiga olgan Galliya saltanati tashkil topadi. III asrning ikkinchi yarmiga kelib Sharqda Misr va Pammira davlatlari ajralib chiqadilar. Shu tariqa bir vaqtlar qudratli bo'lgan Rim imperiyasi parchalanib keta boshlaydi.

Imperiya markazidagi tushkunlik, qullar va xalq ommasining ezilishi joylarda katta-katta ommaviy harakatlarning boshlanishiga sabab bo'ladi. III asr o'rtalarida imperiyaning ko'p joylarida qo'zg'olonlar kuchayib ketadi. Mavritaniya va Numidiyadagi qo'zg'olonlar ayniqsa daxshatli tus oladi. Galliyadagi bagauzlar o'z sardorlari Amand va Elian rahbarligida rimliklarga qarshi qo'zg'olon ko'taradilar. Ular otliq va piyoda qo'shinlar tuzib, mustahkamlangan shaharlarni ishg'ol qilganlar, zodogonlarning uylariga o't qo'yib, ularni o'ldirganlar va mol-mulklarini talon-taroj qilganlar.

Rimning o'zida ham dehqonlar, hunarmandlar, kolonlar va qullarning qo'zg'olonlari bo'lib o'tgan. Shiddatli janglar natijasida bu qo'zg'olonlar Rim legionlari tomonidan bostirilgan.

Imperiyaning qayta tiklash uchun kurash. Saltanatdagi og'ir vaziyat, markaziy xokimiyat zaiflashib, siyosiy inqiroz davom etayotgan bir sharoitda bosib kelayotgan kuchli xalq harakati to'liqini oldida o'zlik qilayotgan Rim jamiyati xukmron tabaqalari noiloj imperator xokimiyati bilan murosa qilishga majbur bo'ladilar. O'z navbatida milodning III asr oxirlarida imperiyaning idora qilgan "askarlar"

imperatorlaridan Avrelian (milodning 270-275 yillari) va Prob (milodning 276-282 yillari) yer aristokratiasining moddiy manfaatlari bilan xisoblasha boshlaydilar va mahaliy qabilalardan askar to'plab ularni chegaradagi yerlarga joylashtiradilar. Murosaga kelish natijasida ko'p qiyinchiliklar bilan bo'lsa-da, viloyatlardagi separatizmni sindirishga, xalq harakatini bostirishga va imperiya birligini tiklashga muvaffaq bo'linadi. Avrelian gotlarni Dunay bo'yi viloyatlaridan xaydab yuboradi va Italiyaga bostirib kirishga urinayotgan allemanlarning hujumlari ham muvaffaqiyatli qaytariladi.

Avrelian Rimni dushmanlardan ximoya qilish maqsadida shaharni g'oyat katta qal'a devorlari bilan o'rattiradi. Bu devor hozirgacha qisman saqlangan.

273-yili Avrelian qo'shinlari sharqiy separatistik davlatining markazi Palmirani ishg'ol etib, bu boy shaharni vayron qiladilar. Separatistik Galliya davlatining xukmdori Tetrik bagaudlarning kengayib ketgan harakatidan cho'chib, "osoyishtalikni tiklovchi" (restitutio orbis) degan iftixorli unvon olgan. Avrelianga o'z xohishi bilan itoat etadi.

Avrelian imperiya birligini saqlash maqsadida "Engilmas quyosh" degan yangi umumdavlat dinini joriy qilib, hammaning shu xudoga sig'inishini talab qiladi. Mazkur din marosimlarida qatnashishdan bosh tortgan kishilar fitnachi hisoblanib, o'zgacha fikrlovchilar, shu jumladan xristianlar ham ta'qib va jazoga duchor etiladilar. Shu tufayli Avrelian o'ziga ko'p dushman orttiradi va 275-yili fitnachilar tomonidan o'ldiriladi. Avrelian siyosatini Prob (276-282) davom ettiradi. U Rim imperiyasi chegara sarhadlarini muvaffaqiyatli ravishda himoya qilishni tashkil qiladi. Biroq u qo'shin orasidagi tartibsizlikni yenga olmaydi, nihoyat armiya saflarida intizom o'rnatishga urinayotganida harbiylar tomonidan o'ldiriladi.

Diokletian va uning islohotlari. Rim imperiyasi ichida va tashqarisida Prob halokatidan so'ng o'zaro kurashlar va isyonlar yana avj olib ketadi. Germanlar va boshqa varvarlarning to'dalari mamlakat xududiga yopirilib kelib hujum boshlaydilar (xaritaga qarang). Italiya va viloyatlardagi qo'shinlar, quldorlarning asosiy qismi imperiyani saqlab qolishdan juda ham manfaatdor edilar.

284-yilda jangchilar imperator gvardiyasining qo'mondoni Diokletianni imperatorlik taxtiga o'tqizdilar. U asli aslzodalardan bo'lmay ozod qilingan qulning o'g'li edi. Dastlab oddiy askar sifatida xizmat qilgan. Xizmati yuzasidan o'zini ko'rsatib, imperator soqchilarining boshlig'i qilib tayinlangan. U g'oyat katta Rim imperiyasini yakka o'zi idora qila olmasligini tushunib, o'ziga xokimdoslar tayinlaydi. Ulardan biri Maksimian Galliyadagi bagaudlar harakatini va Afrikadagi mavritan qabilalarining qo'zg'olonini bostiradi. Diokletian va uning xokimdoslarini har biri muayyan xududda imperatorlik xokimiyatiga ega bo'lganlar, u yerda ularning har qaysisining o'z qarorgohlari bo'lgan.

Diokletian dabdabali marosimlar rasm qilib, imperator xokimiyatining obro'sini mustahkamlashga harakat qilgan. Imperator bilan salomlashishning alohida tartibi uning alvon libosi etagini o'pib, dominus (uy egasi, xo'jayini) deb murojaat qilish tartibi joriy etilgan. Diokletian o'rnatgan boshqaruvning butun tizimi tarixda "dominat" deb nom olgan. U juda aqlli va ajoyib iste'dod egasi edi. Diokletian davlatni o'zi tayinlagan amaldorlar orqali boshqarib, saltanatda saqlanib kelayotgan respublikaga xos amaldorlik lavozimlarini tugatadi.

Dominatning siyosiy negizini mustabid xokimiyat (monarxiya) va rivojlangan byurokratik idora apparati tashkil qilardi. Imperatorning aytgani hamma uchun qonun hisoblanar, "Sinchkovlar" deb atalgan ko'plab josuslar Italiyada va imperiya viloyatlarida norozi odamlarga ko'z-quloq bo'lib yurardilar. Diokletian o'zini Yupiterning o'g'li deb e'lon qilgan. Ibadatxonalarda uning xaykallari o'rnatilgan. U qo'shinni ko'paytirish va isyonchilarga qarshi kurashish maqsadida varvar qabillaridan yollanma qo'shin tuzgan. Katta armiyani boqish uchun aholidan olinadigan soliqlar oshirilgan. Imperator isyonchi jangchilarni, shafqatsizlik bilan jazolab, qo'shin ichida intizomni birmuncha mustahkamlagan.

Diokletian davrida senat o'z ahamiyatini yo'qotadi, ammo senatorlar aholining eng nufuzli toifasi bo'lib qolaveradilar. U shahar hayotini tiklash va jonlantirish ishiga ham alohida e'tibor beradi. Oziq-ovqat mahsulotlarining narxi oshib ketishi tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan g'alayonlarni oldini olish maqsadida ijtimoiy

ximoya choralari ishlab chiqiladi. 301-yili iste'mol buyumlarining eng yuqori baholari va har xil mehnatga to'lanadigan haqlar to'g'risida edikt chiqarilgan edi.

Imperiyaning ichki birligini mustahkamlash maqsadida Diokletian bir necha islohatlar o'tkazadi. U saltanatni 12 diotsezga (o'lka) bo'ladi va diotsezlar esa 114 ta viloyatga bo'linib boshqariladi.

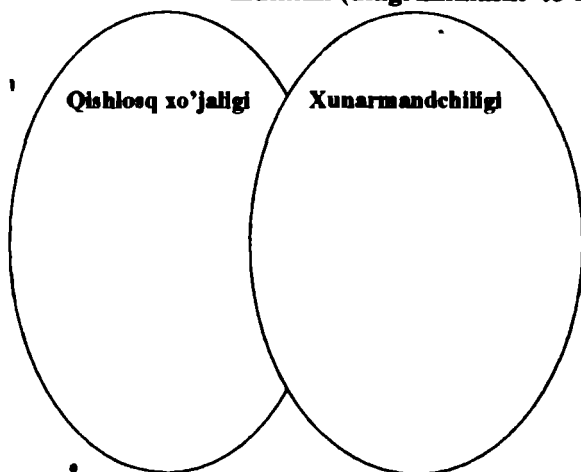
Soliq siyosati ham tartibga keltiriladi. Jon boshi solig'i bilan birga yangi yer solig'i joriy qilinadi, bu soliqning xajmini belgilashda yer, ishchi kuchi va uy xayvonlarining soni xisobga olinar edi.

Diokletianing moliya sohasidagi islohati narh-navoning oshishini to'xtata olmaydi. Chunki muomalaga chiqarilgan, to'la qiymatga ega bo'lgan pullar muomaladan chiqib ketgan edi.

Aholining ma'naviy birligini mustahkamlash maqsadida Diokletian monixeychilik va xristianlikni ta'qiqlab qo'yadi (303-yil), lekin uning xristianlikni ta'qiqlash yo'lidagi barcha harakatlari bexuda ketadi.

Diokletianing siyosati garchi Rim saltanatining siyosiy tashkilotini mustahkamlashga yordam bersa-da, ijtimoiy-siyosiy inqiroz bilan bog'liq ziddiyatlarni xal qila olmaydi. Xukumatga nisbatan muxolifatning (ayniqsa sharqiy viloyatlarda) kuchayib borganligidan Diokletning 305-yili hokimiyatdan voz kechishga majbur bo'ladi.

Ushbu mavzuni o'qitishda "Venna diagrammasidan" foydalanish mumkin (diagrammasni to'ldiring)

Mavzu: Qadimgi Rim hududida german qabilalari bosqini

Reja:

1. Dominat tartibining yuzaga kelishi.
2. IV asrda Rim saltanati. Rim saltanatining qulashi.
3. G'arbiy Rim saltanatining qulashi.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi dunyo tarixi fanida Dominat davri, G'arbiy Rim saltanatining qulashi IV asrda Rim saltanati, Rim saltanatining qulashi, G'arbiy Rim saltanatining qulashi haqida bilimlarni shakllantirish

O'quv faoliyatining natijasi: Talabalarga Dominat davri. G'arbiy Rim saltanatining qulashi izoxlab beriladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Guruhlar	Savolning to'liq va aniq yoritilishi 0-5 ball	Misolalar bilan muammoga yechim topishi 0-5 ball	Guruh a'zolarining faolligi 0-5 ball	Jami ball

15 – 13 ball – «a'lo».

12 – 10 ball – «yaxshi».

9 – 6 ball – «qoniqarli».

Tayanch iboralar: Diokletian, Konstantin, Xristian dini, Iso, Germanlar, Gotlar, Feodosiy, Kostantinopol, Varvarlar, Vandalizm, Xunlar, Ganoriy, Arkadiy, Romul Avgustul, Odoakr, Attila, Stilixon, Pontiy Pilat, Ioniy, Italiya, Ispaniya, Vizantiya.

Konstantinning imperatorlik taxtiga chiqishi. Diokletian xokimiyatdan voz kechgandan so'ng imperator taxtini egallash uchun yana qonli kurashlar boshlanib ketadi. Bu kurashlardan sezorlardan birining o'g'li Konstantin (306-337 y) g'olib chiqadi. U o'zining faoliyatida sharqiy viloyatlardagi asilzodalar va harbiylarga tayanib ish ko'radi. Kanstantin xokimiyatni bosib olish va qo'lda saqlab qolish

uchun hech narsadan qaytmagan, ichgan qasamini ham buzgan, o'ziga ittifoqchi bo'lganlarni kerak bo'lsa xiyonatkorona o'ldirgan. Hatto u "o'g'lim mening taxtimni egallab olmoqchi" deb uni ham o'ldirishni buyurgan.

Konstantin qullarga va kolonlarga nisbatan o'ta shafqatsiz bo'lib, u katta yer egalari ishchi kuchi bilan ta'minlash uchun u qullar va kolonlarning ular yeridan qochib ketishlarini taqiqlab qo'yadi, qochib ketgan kolon ushlab olinsa, kishanga solinib xo'jayin ixtiyoriga topshirish tartibini o'rnatadi. Bunda o'z xo'jayinidan qochib ketgan qul tutib olinsa, u qamchi, darra bilan o'lasi qilib kaltaklanar va kishanga solinar edi. Imperator ustaxona, korxonalar va konlarda ishlovchi ishchi – xizmatchilar tanasiga qullar kabi tang'a bosishni buyuradi.

Konstantin davrida xalqqa solinadigan soliqlar miqdori oshiriladi. Soliq to'lashdan bosh tortgan yoki uni to'lashga qurbi yotmagan kishilar kaltaklanar, fuqarolarning u shahardan bu shaharga ko'chishi taqiqlangan edi.

Xristian dinini xukmron dinga aylanishi. Imperator Konstantin faqat qattiq qo'llik, zulm bilan xalqni itoatda ushlab turish mumkin ekanligini tushunardi. U din sohasida islohat o'tkazib imperiya xududida xristian dinning tarqalishi uchun imkoniyat yaratadi hamda ommani itoatda tutib turish uchun bu dinning yordam berishini yaxshi anglagan edi.

Xristian dini va cherkovi kambag'allar va qullarga katta ruhiy ta'sir ko'rsatgan va ularga "Iso xochga tortilib mixlab tashlanganda azob – uqubatlarga sabr-toqat qilgan va sizga ham sabr-toqat qilishni buyurgan. Buning evaziga siz nargi dunyoda jannatda roxat ko'rasiz. Imperator xokimiyatini xudoning o'zi o'rnatgan. Qullar, o'z xo'jayinlaringizga har jihatdan itoat qilingiz", - deb ta'lim berar edi.

Konstantin 313-yili xristianlarning oshkora tarzda to'planishlariga va ibodatxonalar qurishlariga ijozat beradi. Shu vaqtdan boshlab imperator va boshqa quldorlar xristian cherkoviga sahiylik bilan yer, pul va qimmatbaxo narsalar in'om eta boradilar. Saltanat shahar va qishloqlarida ko'plab ibodatxonalar qurilib, xristian dinining muxlislari tobora ortib boradi. Ibodatxonalar tasarrufida juda ko'p boyliklar to'planadi. Imperator Konstantin xristian dinining xomiysiga aylanadi, cherkov esa uni avliyo deb e'lon qiladi.

Saltanat poytaxtining ko'chirilishi. Imperator Konstantin Bosfor bo'g'ozida Vizantiyadagi yunonlar koloniyasi o'rnida yangi poytaxt tasis qiladi. Imperator bu shaharni o'z nomi bilan Konstantin shahri – Konstantinopol deb atagan. Bu poytaxt sharqdagi savdo-sotiq bilan bog'liq zamindor zodagonlarning siyosiy va iqtisodiy markazi bo'lib qolgan. Shahar o'n yil davomida quriladi, 330 yili imperiya poytaxti Rimdan Konstantinopolga ko'chiriladi. Bu yerda g'oyat katta inshootlar: imperator saroyi, ko'shklar, kutubxona va katta otchopar (ippodrom) maydoni barpo qilinadi. Konstantinopolni bino qilishdan siyosiy maqsadlar ham ko'zda tutilgan: birinchidan, yangi poytaxt Bosforda strategik jixatdan tayanch punkti bo'lgan, ikkinchidan, uning bino bo'lishi bilan imperiyaning ma'muriy sohadagi islohoti tugallangan, natijada Italiya bilan Rim boshqarish tuzumidagi imtiyozli mavqeni yo'qotgan. Sharq bo'lsa, o'zining iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va diniy xususiyatlariga ko'ra saltanatning G'arbi bilan teng mavqega ega bo'lgan.

Xristianlarning san'at yodgorliklarining vayron qilishi va fanni ta'qib etishlari. Saltanat xukumdorlarining qo'llab-quvatlashi natijasida xristianlik keng yoyilib kuchga kirib boradi. Shundan boshlab mutaassib xristianlar ibodatxonalarni vayron qilib, undagi qadimgi xudolarning xaykallarini sindirib tashlaydilar. Buzilmay qolgan ibodatxonalarga esa xristian cherkovlari joylashtiriladi. Ana shunday vayronkorlik muhitida juda ko'plab san'at obidalari, ilm fan, madaniyat durdonalari yo'q qilib tashlanadi. Milodning IV asr oxirlariga kelib esa Zevsga bag'ishlangan Olimpiya o'yinlarini o'tkazish ta'qiqlab qo'yiladi.

Xristianlar ilm-fanga qarshi kurash boshlaganlar. Ular Iskandariyadagi mashhur kutubxonaning ko'plab qo'lyozma asarlarini yondirib, boshqa shaharlardagi kitoblarni ham yo'q qilib yuborganlar. O'sha davrning ko'plab mashhur olimlari sazoyi qilingan, ularning ba'zilar o'ldirilgan yoki o'z vatanlaridan badarg'a qilinganlar. Iskandariya ko'chalarida mutaassib xristianlar olomoni o'sha davrning mashhur olimasi Ipatiyani chavaqlab tanasini burda-burda qilib tashlaganlar. U ilm-fan yo'lida qurbon bo'lgan mutaassib xristianlar qo'lida vahshiyona o'ldirilgan dastlabki ayollardan biri edi.

IV asrda ommaviy harakatlarning avj olishi. Rim imperiyasining milodiy IV asr tarixi ommaviy harakatlarning o'tgan asrlardagiga nisbatan ko'lamining kengligi va daxshatliliigi bilan tavsiflanadi. Rim aslzodalar va harbiy qo'mondonlardan jabru-jafu chekkan kambag'al dehqonlar, kolonlar va qullar junbushga kelib bosh ko'targanlar. Bunday harakatlar faqatgina Rimda yoki Italiyada emas, balki chekka o'lkalarda ham yuz bergan. Milodiy IV asrning 30-40 yillarida Numidiyada, 70-yillarda esa Shimoliy Afrikadagi Mavritaniyada, g'oyat katta qo'zg'olonlar bo'lib o'tdi. Bu qo'zg'olonlar Rim legionlari tomonidan shafqatsizlik bilan bostiriladi. Ayni vaqtda Galliyada bogozlar harakati dahshatli ko'lam kasb etib, surunkali tus oladi. Bu harakat III asrda boshlanib, V asrgacha qariyb 200 yil davom etadi. Bu harakat Ispaniyaga ham yoyilgan. Bu harakat Rimning yollanma qo'shinlari yordamida tobora katta qiyinchiliklar bilan bostiriladi.

Milodning IV asr ikkinchi yarmidagi Rim saltanatidagi ijtimoiy-ivtisodiy, siyosiy inqirozli jarayonlar Rim, Konstantinopol, Antioxiya, Iskandariya va saltanatning boshqa shaharlarida tez-tez bo'lib turgan g'alayon va qo'zg'olonlarda ifodalandi. IV asrning 60-70 yillarida Rim saltanatining sharqiy viloyatlari – Kichik Osiyo, Bolqon yarim oroli va Konstantinopol shahrida ham ommaviy harakatlar keng avj olib ketadi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, harakatlarning bir qismi Rim imperiyasiga qarshi milliy ozodlik urushlari bo'lib, bunday harakatlarda mahalliy yuqori tabaqa vakillari ham faol qatnashganlar. Bu ommaviy harakatlar Rim imperiyasining inqirozidan darak berar edi.

Imperiyada ahvolning og'irlashuvi. Rim saltanatida IV asr o'rtalaridan boshlab ahvol tobora yomonlashish asnosida oliy xokimiyat uchun kurash kuchayib, poraxo'rlik, davlat mulkini talon-taroj qilish avjiga chiqadi. Rim armiyasida intizomning bo'shashib ketishi tashqaridan bo'ladigan hujumlardan saltanatni himoya qilish ishiga katta zarar yetkazadi. Bu davrga kelib eronliklar imperiyasining sharqiy xududlariga bostirib kirib shahar va qishloqlarni talab, xonavayron qilib keta boshlaydilar. Shimoliy Afrikadagi mavrlar, G'arbiy Yevropaning Reyn ortidagi frank va boshqa qabilalar ham imperiyaga hujumlar boshlaganlar. Italiyaning o'zida ham shu vaqtda aholining quyi qatlamlarining noroziligi tobora kuchayib borib,

imperiya har tomondan tobora siqib kelayotgan dushmanlar halqasi girdobiga tushib qolayotgan edi.

Saltanatning shimol va shimoli-sharqidagi varvar qabilalari ittifoq bo'lib chegara istehkomlariga tez-tez hujumlar uyushtira bordilar. Imperatorlar esa varvarlarning tajovuzlaridan xalos bo'lish maqsadida ularga ko'p miqdorda oltin va qimmatbaxo buyumlar berishar yoki katta pul evaziga boshqa jangovor qabilalar jangchilarini yollab o'z chegara xududlarini mudofaa qilishga majbur bo'lar edilar. Tobora ortib borayotgan bu mablag'larni imperiya mehnat ahli zimmasiga yuklashlari, imperiyadagi umumiy ijtimoiy-iqtisodiy ahvolni og'irlashtirib borayotgan edi.

Gotlarning Rim saltanatiga bostirib kirishlari. Milodiy IV asr ikkinchi yarmida Kaspiy bo'yi dashtlarida ko'chib yurgan xunn qabilalari Volga daryosini kechib o'tib, Yevropaga bostirib kiradilar. Xunnlarning bu xududga bostirib kirmaslaridan 100 yilcha muqaddam gotlar nomi bilan mashxur bo'lgan german qabilalari Skandinaviyadan Qora dengizning shimolidagi yerlarga kelib joylashgan edilar. Xunlar g'arbga shiddat bilan siljib borar ekanlar, gotlarning ostgotlar deb atalgan sharqiy qismini o'zlariga bo'ysundiradilar. Gotlarning vestgotlar deb atalgan g'arbiy qismi xunlarning shiddatli zarbalariga bardosh bera olmay, Dunay daryosi bo'ylariga chekinishga majbur bo'lib, Rim imperatori Valitdan xavfsizroq Meziya va Frakiyaga o'tib joylashishga ruxsat so'raydilar. O'ng minglab gotlar bola-chaqalari bilan qayiqlar va sollarda Dunay daryosining o'ng sohiliga kechib o'ta boshlaydilar. Ulkan daryodan kechuv vaqtida juda ko'p kishilar daryoga g'arq bo'lib ketadilar. Gotlar daryodan o'tib Meziya va Frakiya bo'ylab joylashadilar. Imperator odamlari gotlarni oziq-ovqat bilan ta'minlashni o'z zimmalariga oladilar. Lekin ular o'z va'dalarini bajarmaganlari bois, gotlar orasida ocharchiliklar boshlanib ketadi. Rim amaldorlari bundan foydalanib, gotlarga oziq-ovqat mahsulotlarini yuqori bahoda sotadilar, yoki ularni qimmatbaxo buyumlar, qullarga va xatto bolalarga ayirbosh qilganlar. Gotlar tarixchisi Iordanning aytishicha istalgan bir qulni bitta nonga yoki o'n paysa miqdordagi mol go'shtiga sotishgan, so'ngra gotlar o'zlarini bir qultum bemaza vinoga, bir burda nonga qul qilib sotishga majbur bo'lganlar. Gotlarning qahr

g'azabi qo'zg'olonga aylanib ketdi: Fritegem bilan Alaviva qo'zg'olonga boshchilik qildilar. Qo'zg'olonchilarga gotlarning qul qilib sotilgan qabiladoshlari, mahalliy kolonlar, kon ishchilari darhol qo'shiladilar. Ular notanish joylarda qo'zg'olonchilarga yo'l boshlab, bekitilgan g'alla o'ralarini, boylarning maxfiy joylarini ko'rsatib, o'zlarini tutib beradilar.

Goh u tomon, goh bu tomon g'alabasi bilan nihoyalangan bir necha jangdan so'ng imperator Valit Rim armiyasining eng yaxshi qismlariga bosh bo'lib, qo'zg'olonchilarga qarshi o'tlanadi. 378-yili Adrianopol yonida jang bo'lib, bu yerda Rim qo'shinlari tor-mor qilinadi, 35 nafar tribun-siyosatchi xamda Valitning o'zi ham halok bo'ladi. Fritegem var-var qabilalaridan katta birlashma tuzib, ittifoqqa xun va alan qabilalarini ham jalb qilgan edi. Uning armiyasi butun Bolqon yarim orolini ishg'ol qilib Konstantinopolga yaqinlashib qoladi. Shu vaqtda german qabilalari bo'lgan allemanlar Galliyaga bostirib kiradilar. Imperator deb e'lon qilingan lashkarboshi Feodosiy gotlar bilan sulh tuzishga majbur bo'ladi. Gotlar rimliklar qo'shinida hizmat qilish majburiyatini oladilar. Gotlarning Imperiyada joylashishi saltanat uchun ham xavfli edi. IV asr oxirida boshqa varvar qabilalari ham Rim chegaralariga yaqinlashib, ularga taxdid sola boshlaganlar. Katta boylik berish evaziga rimliklar ular bilan shartnoma tuzib, ulardan yollanma qo'shin sifatda foydalanganlar. Ko'p o'tmay imperator saroyi va qo'shinidagi nufuzli o'rinlarni varvar zodagonlari va harbiylari egallab ola boshlaydilar.

Imperiyaning bo'linib ketishi. Gotlarning Italiyaga bostirib kirishlari. Rim saltanatining varvarlashuvi viloyatlardagi separatchilik harakatlarini yanada kuchaytirdi, xukmron doiralari ichida ziddiyatlarni chuqurlashtirdi va imperiyani bo'linib ketishiga zamin tayyorlaydi.

Imperator Feodosiy I (379-335) ko'p kuch sarf etib, saltanatning g'arbiy qismida o'z xokimiyatini arang tiklab oladi. Uning o'limidan so'ng imperiya poytaxti Konstantinopol shahri bo'lgan sharqiy qismga va avval poytaxti Mediolan, so'ng esa Ravenna bo'lgan g'arbiy qismga uzil-kesil ajralib ketadi. Feodosiy I ning o'g'illari – Ganoriy g'arbda, Arkadiy sharqda imperator edilar. Saltanatni bo'linib ketishi uni yanada zaiflashtirib yuboradi. Shu munosabat bilan G'arbiy saltanatning ko'p

joylarida qo'zg'olonlar boshlanib ketadi. Imperiyaning har ikkala qismida ham varvar aslzodalari va harbiylarining ta'siri kuchayib boradi.

Saltanatning zaifligidan foydalangan gotlar Italiyaga uch marta hujum qiladilar. Ularning Italiyaga birinchi hujumi 402 yilda bo'lgan edi. Ammo vandal sarkardasi Stilixon boshchiligidagi Rim qo'shinlari gotlarning hujumini qaytarganlar. Tez orada Stilixon armiyasining ancha qismi unga qarshi bosh ko'tarishi natijasida o'g'li bilan birga (408-yili) qatl qilinadi.

Stilixon o'ldirilgandan keyin varvarlarga qarshi partiya kuchayib ketib Alarix bilan tuzilgan sulh bitimini bekor qildiradi. Shundan keyin vestgotlar yana Italiyaga bostirib kirib, 408 yili Rimni qamal qiladilar. Rim qamali vaqtida Alarixning talabi bilan vestgotlarga 40 ming qul ozod qilib beriladi, shu bilan birga katta tovon to'laydi.

Ammo 410 yili Alarix o'z qo'shinlari bilan yana Rimga yaqinlashib keladi. Afsonaga ko'ra qullar Rim darvozasini ochib qo'yib, vestgotlarni shaharga kirgizganlar. Varvarlar va ularga qo'shilgan qullar uch kun davomida shaharni talaganlar, so'ng Italiya janubiga yo'l olganlar. Ular o'rta va janubiy Italiya shaharlarini talab xonavayron etganlar. Alarix Bruttiyada to'satdan o'lib qoladi. Vestgotlar Alarixning jasadini juda ko'p xazina bilan daryo o'zaniga ko'madilar, o'zlari voris Ataul'f boshchiligida Rimga qaytib kelib, uni yana shipshiydon qilib talab ketadilar. Ular Rimdan janubiy Galliya va Ispaniyaga yo'l oladilar. Rim hukumati Ataul'fning yurishiga to'sqinlik qilmaydi va uning Galliya bilan Ispaniyani bosib olishiga tan beradi. Vestgotlar 418 yili Ispaniyada Vestgot qirolligini tashkil qildilar.

Italiyaga vestgotlar bostirib kirib Rimni tor-mor qilgandan so'ng amalda g'arbiy imperiyaning umri tugagan edi. G'arbiy Rim imperiyasi tasarrufidagi o'lkalar birin-ketin uning ta'siridan chiqib keta boshlaydilar.

Xunlar va vandallar istilosi. G'arbiy Rim imperiyasining barham topishi. Bu vaqtda Sharq tomondan yana bir yangi xavf vujudga kelgan edi. Attila birlashtirgan xunlar va boshqa qabilalarning bosqinchi qo'shinlari "Qor bo'roni" deb Yevropaga yog'ilib kiradilar, bu qo'shinlar o'zlarining qaxri qattiqligi va

vaxshiyliklari bilan qit'a aholisini daxshatga soldilar. Sharqiy imperiya xukmdori Attilaga ko'p miqdorda oltin berib, xunlar hujumidan saqlanib qoladi. Shundan so'ng xunlar Galliya tuprog'igacha bostirib kiradilar. G'arbiy imperiyaning iste'dodli sarkardasi, varvarlarning urush olib borish usullaridan yaxshi xabardor bo'lgan patritsiy Aetsiy Attilaga qarshi o'zining siyosatchilik mahoratini ishga solib imperiyaning azaliy dushmanlari bo'lgan vestgotlar, franklar, sarmatlar, burgundlar, saklar, alanlar va boshqa qabilalarni ham xunlarga qarshi ittifoqqa jalb qiladi. 451-yili hozirgi Frantsiyaning Luara daryosi shimolidagi markaziy rayonda joylashgan Katalaun maydonida ittifoqchilar bilan xunlar o'rtasida katta jang bo'ladi. Xunlar maydonni tashlab, o'z lagerlariga chekinishadi. Lekin xunlarga qarshi ittifoq shundan keyin ko'pga bormay tarqalib ketadi.

Attila qo'shinlari 452-yili Italiyaga bostirib kirib, uning shimoliy shaharlarini talab, Dunay daryosining orqasidagi viloyatlarga qaytib ketadilar. 458-yili Attila o'lgandan so'ng unga tobe qabilalar qo'zg'olon ko'taradilar va shu tariqa xunlar ittifoqining umri bitadi.

429-yilda Ispaniyani egallagan vandallar va alanlar Gibraltar bo'g'ozini o'z qo'liga olib, shimoliy Afrikaga ko'chib o'tgan edilar. Ular 439 yili poytaxt Karfagen bo'lgan Alan-Vandal podshohligini tuzadilar.

Rim imperator saroyida partiyalar kurashi davom etayotgan bir paytda 455-yili Rimni vandallar juda qattiq taladilar. Varvarlarning Rimga qilgan bu bosqinchiligi ko'p vaqtlargacha xalq xotirasida saqlangan.

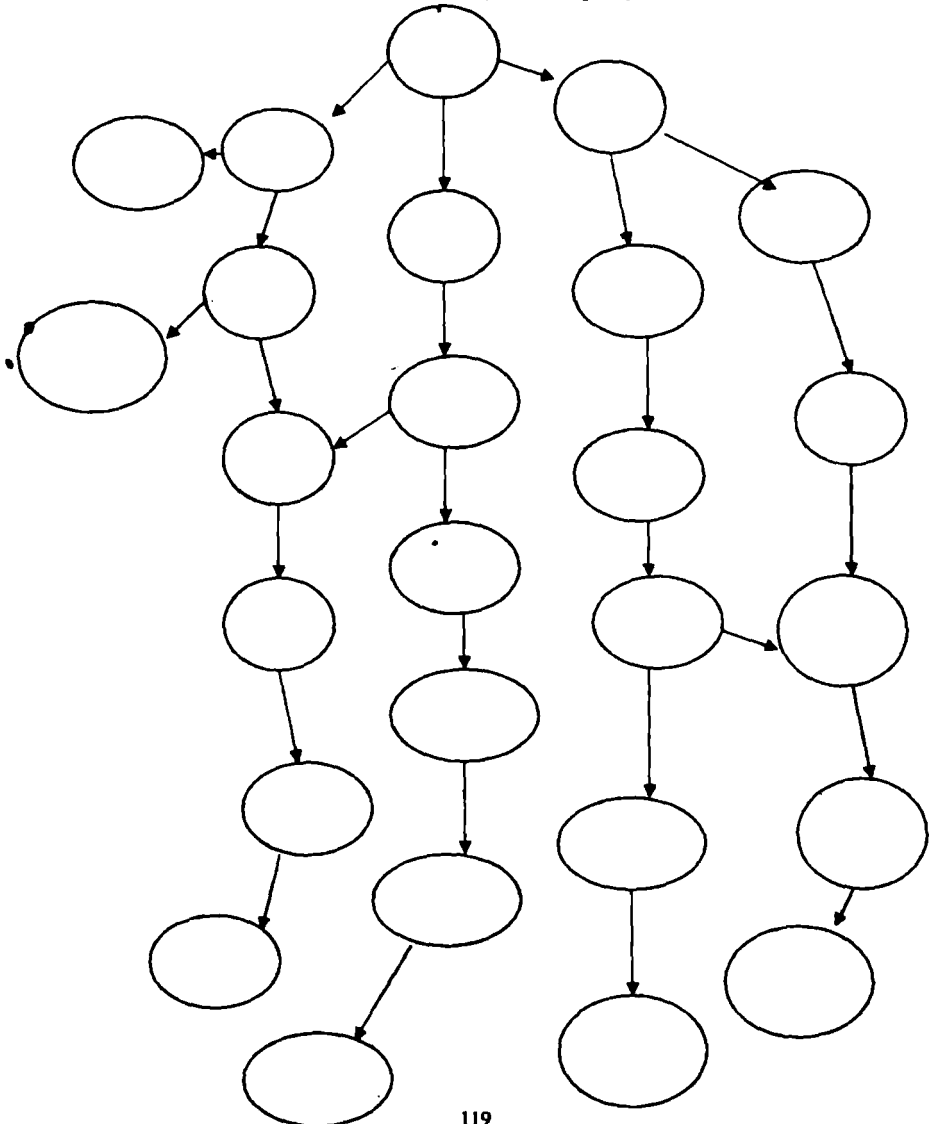
Rim o'z tarixida bu qadar vayronaga aylanmagan edi. Vandallarning Rimni vayron qilishi oqibatida vujudga kelgan "vandalizm" so'zi insoniyat yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarni buzib yo'q qilish ma'nosini bildiradi.

476-yili german qabilalarining Rimdagi yollangan qo'shini sarkardasi Odoakr G'arbiy Rim saltanatining so'ngi imperatori 15 yoshli Romul Avgustulni taxtdan ag'darib tashlaydi. Germanlar o'z lashkarboshilari Odoakrni imperator deb e'lon qiladilar. Ular imperator unvoni nishonini sharqiy saltanat poytaxti Konstantinopolga jo'natib yuboradilar. Shu bilan G'arbiy Rim imperiyasining loaqal soyasini saqlab qolish yo'lidagi urinishlarga ham barham beriladi. Ilgari unga tobe

bo'lgan o'lkalar, viloyatlarda mustaqil podsholiklar va davlatlar qaror topadi. G'arbiy Rim imperiyasi ichidagi o'tkir qarama – qarshiliklar, varvar qabilalarining to'xtovsiz vayronalik keltiruvchi hujumlari imperiyani halokatga olib kelgan edi. G'arbiy Rim saltanatining halokati bilan insoniyat tarixidagi qadimgi davr o'z poyoniga yetadi.

Ushbu mavzuni o'qitishda **“Klaster” (Tarmoqlar)** texnologiyasidan foydalanish mumkin (savollarga javob bering).

“Klaster” (Tarmoqlar)

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. – T.: SHarq, 1998
2. Albedil M.F. Indiya, bespredelnaya mudrost'. 2-izd. –M.:Alteyya, 2005
3. Al'bedil' M.F. Zabytaya tsivilizatsiya v doline Inda. – SPB.,1991.
4. Antichnaya Gretsiya. Pod. red. Ye. S. Golubtsovoy. – M., 1983.
5. Antichnaya tsivilizatsiya. Pod. red. V. D. Blavatskogo. – M., 1973.
6. Arutyunyan N. Biaynili (Urartu). – Yerevan, 1970.
7. Avdiev V.I. Qadimgi sharq tarixi. – T., 1964.
8. Bongard-Levin G.M. Drevneindiyskaya tsivilizatsiya: istoriya, religiya, filosofiya, epos, literatura, nauka, vstrecha kul'tur. – M., Vostochnaya literatura, 2007.
9. Boynazarov F. Antik dunyo. – T., 1989.
10. Byutten A.M. Klassicheskaya Gretsiya. – M.. Veche, 2006.
11. Dandamaev M.A, Lukonin V.G. Kul'tura i ekonomika drevnogo Irana. – M., 1980.
12. Devid R. Drevniy Yegipet (entsiklopedicheskiy spravochnik) M., Veche,Universitet Manchestera, 2008.
13. Djeym's P Rimskaya tsivilizatsiya. – M.. Grand,Fair-Press,2000.
14. Dogerti P Aleksandr Velikiy. Smert' boga. – M.:AST Moskva:Tranzitkniga, 2005.
15. Dovatur A. I. Rabstvo v Attike v IV-V vv. do n. e. – L: LGU, 1980.
16. Drevnie kitaytsy v epoxu tsentralizovannykh imperiy. – M.,1983.
17. Drevniy Vostok.Uchebnoe posobie dlya vuzov /Rukovoditel' proekta A.O.SHubar'yan.M; AST, Astrel', 2007.
18. Drevnyaya Gretsiya,ucheb.posobie dlya vuzov / Rossiyskaya akademiya nauk, Gosudarstvennyy un-t gumanitarnykh nauk: Nauchno-obrazovat. tsentr po istorii; S.V.Novikov, L.L.Selivanova, A.V.Strelkov; ruk-l' proekta A.O.SHubar'yan. M.; Astrel', AST: Xranitel', 2006.
19. Dubnov S.M. Kratkaya istoriya yevreev. – M., 1996.

20. Дьяконов И.М. Урартские письма и документы. – М – Л., 1963.
21. Fray R. Nasledie Irana. – М., 1972.
22. G'iyosov T. Qadimgi Hindiston tarixi. – Т., 2008.
23. Геродот. Историya. – М., 1972.
24. Gluskina L, N. Проблемы социально- экологической истории Афин в IV в. до н. е. – Л., 1975, 1980.
25. Goldsuorsi A. Yuliy TSezarъ (polkovodets, imperator, legenda) – М.: Eksmo, 2007.
26. Grexy D.G. Историya Древнего Кита́я. – М. ТSentrpoligraf, 2006.
27. Gulyaev V.I. SHumer. Vavilon. Assiriya: 500 let istorii. 2-e izd. – М.: Alteyya, 2005.
28. Gyuiz F. Drevnyaya Persiya. – М.. Veche, 2007.
29. Indiyskaya mifologiya (Indiyskiy panteon. Geroicheskiy epos. Обычай и ритуалы. Vedicheskaya kul'tura. Jertvoprinosheniya. Prazdniki.): entsiklopediya. – М.: Eksmo, SPb, Midgard, 2006.
30. Iofan N.A. Kul'tura Drevney Yaponii. – М., 1974.
31. Историya древнего Востока. / учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений. / V.I.Kuzиmиn, S. Kuchera; pod red. V.I.Kuzиmиnа. -М.. "Izdatel'skiy tsentr Akademiya", 2007.
32. Историya древнего Востока: ot ranix gosudarstvennykh obrazovaniy do drevnix imperiy. – М., 2004.
33. Историya Древней Греции / V.S.Sergeev: pod red. prof. E.D.Frolova. / Izd-e ispr. dop. -М.: AST.: SPb, Poligon, 2007.
34. Историya древней Греции. Pod. red. V. I. Kuzиmиnа. – М., 1986.
35. Историya древнего мира // Pod red. I.M. Дьяконова, V.D. Neronovoy, I. S.Sventsitskoy. – М., 1983.
36. Историya древнего мира // Pod red. V.I. Kuzиmиnа. – М., 1979.
37. Историya Израиля и Иудей. (общественная и политическая жизнь). – М.: Kraft+, 2004.

38. Istoriya Kitaya /Uchebnik. /Pod redaksiyey A.V.Meliksetova. –4-e izd.–M.: Izd-vo MGU, 2007.
39. Istoriya pervobytnogo obshchestva. Ucheb. dlya studentov vuzov po spets: “Istoriya” V.R. Alekseev, A.I. Pershits. – M.: AST, Astrel, 2007.
40. Istoriya Vostoka. T.1. Vostok v drevnosti. – M., 1997.
41. Kolum P. Velikie mify narodov mira. – M.: TSentrpoligraf, 2007.
42. Krol A. Yegipet pervykh faraonov: Xeb-Sed i stanovlenie drevneegipetskogo gosudarstva. M. Rudomino, 2005.
43. Kryukov M.V., Perelomov L.S., Safronov M.V., CHEbokсарov N.N. Lаdуmіn I.A. i dr. Istoriya drevnogo mira: Vostok, Gretsіya, Rim. – M., 2005.
44. Kryukova V.Yu. Zoroastrizm. SPb.: Azbuka-klassika: Peterburgskoe Vostokovedenie, 2005.
45. Kvennel M. Gomerovskaya Gretsіya: byt, religiya, kul'tura. – M. TSentrpoligraf, 2005.
46. Lыsenko V.G. Oпыt vvedeniya v buddizm: rannaya buddiyskaya filosofiya. Uchebnoe posobie. – M., 1994.
47. Matъe M.E. Iskusstvo drevnego Yegipta. – SPb., 2001.
48. Melanchenko I.V. Afinskaya demokratiya. –M.. Kraft+, 2007.
49. Melikishvili G.A. Urartskie klinoobraznye nadpisi. – M., 1960.
50. More A. Nil i yegipetskaya tsivilizatsiya. – M: TSentrpoligraf., 2007.
51. Nerodo J. P Avgust. – M.. Molodaya gvardiya, 2003.
52. Oldenburg S.F. Kul'tura Indii. – M., 1991.
53. Pjetrovskiy B.B. Vanskoe tsarstvo (Urartu). – M., 1959.
54. Qadimgi dunyo tarixi. Y.S. Krushkol tahriri ostida. II qism. –T., 1975.
55. Radhakrishnan S. Indiyская filosofiya. T.1-2. – M., 1956, 1957.
56. Rajabov R. Qadimgi dunyo tarixi. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2009.
57. Reder D. G., CHerkasova Ye.A. Qadimgi dunyo tarixi. 1-qism. Yu.S. Krushkol tahriri ostida. – T., 1974.
58. Robber J.N. Etruski. – M.: Veche, 2007.
59. Serebryakov I.D. Ocherki drevneindiyskoy literatury. – M., 1971.

60. SHarma R.SH. Drevneindiyskoe obshchestvo. – M., 1989.
61. SHifman I. SH. Aleksandr Makedonskiy. – SPb: Izd-vo SPbGU, 2007.
62. Slovar' antichnosti. – M., 1989.
63. Tiberger F. TSar' Solomon. – M.: TSentrpoligraf, 2005
64. Tri velikix skazaniya drevney Indii. – M., 1978.
65. Turaev B.A. Yegipetskaya literatura. – SPb., 2000.
66. Tyulina Ye.V. Garuda - purana. CHelovek i mir. – M., 2005.
67. Tyulyaev I.S. Iskusstvo Indii. – M., 1983.
68. Uiller M. Drevniy Indostan: . ranneindiyskaya tsivilizatsiya. – M., TSentrpoligraf, 2005.
69. Vasil'ev K.V. Istoki kitayskoy tsivilizatsii. – M.: Izd.firma "Vostochnaya literatura" RAN, 1998.
70. Vasil'ev L.S. Istoriya Vostoka. V 2 t. Uchebnik. /L.S.Vasil'ev-4-e izd., ispr.i dop. – M.: Vyssh.shk., 2005.
71. Vigasin A.A. Drevnyaya Indiya: ot istochnika k istorii. – M.: Vostochnaya literatura, 2007.
72. Volkov A.V. Sparta: so mitom ili na mite. – M.: Kraft+, 2005.
73. Xins V. Gosudarstvo Elam. – M., 1977.
74. Xouell G. Drevniy Rim. – M.: Eksmo, 2006.
75. Yemel'yanov V.V. Drevniy SHumer. Ocherki kul'tury. – SPb., 2003.
76. Yuan K.E. Mify drevnego Kitaya. M., 1987.
77. Zelinskiy F.F. Rimskaya respublika. – SPb: Alteya, 2002.
78. Qosimov E. Nuriddimov E. Jaxon tarixi. (qadimgi va o'rta asrlar davri) Darslik. T.TDPU. 2013.

Testlar

Qadimgi Yunoniston

1. Afina shaxri qachon vujudga kelgan
 - a) mil. avv. 3-mingyilikda
 - b) mil. avv. 2-mingyilik
 - c) mil. avv. 1-mingyilik
 - d) mil. avv. 1-mingyilik o'rtalarida
2. Qadimgi Yunon shaxarlari ichida eng yiriklarini anqlang
 - a) Attika va Sparta
 - b) Sparta va Afina
 - c) Afina va Attika
 - d) Tanais va Fasis
3. Qadimgi Yunonistonda kimlar Afina fuqorasi bo'la olmagan
 - a) faqatgina harbiy ilmdan xabardor bo'lgan erkaklar
 - b) aqli rosa barcha afinada yashovchilar
 - c) aqli rosa barcha afinada yashovchi erkaklar
 - d) otasi va onasi ozod afinalik bo'lgan erkaklar
4. Qachonda boshlab Afina Fuqoralari uchun davlat organlarida ishlashga muayyan haq to'langa boshlangan
 - a) mil. avv. VII asrdan
 - b) mil. avv. IV asrdan
 - c) mil. avv. V asrdan
 - d) mil. avv. IX asrdan
5. Qadimgi Afina aholisining qaysi guruhi barcha huquqlardan foydalanib, og'ir mehnat va salomatlikka zarar yetkazuvchi ishlardan ozod qilingan edilar?
 - a) meteklar
 - b) fuqoralar
 - c) quldorlar
 - d) amaldorlar
6. Qadimgi Afina asosiy portiga aylangan Pirey bandargohi o'zining nimasi bilan mashhur bo'lgan
 - a) qul savdosi bilan
 - b) gazlamalar savdosi bilan
 - c) qayiqsozlikning rivojlanganligi bilan
 - d) yirik savdo markazi bilan
7. Afina dengiz ittifoqi g'aznasi qaysi shahar bo'lgan
 - a) Afina
 - b) Korinf
 - c) Agros
 - d) Epis
8. Afinada bolalarga necha yoshdan boshlab yozuv va hisob o'rgatilgan

- a) 7
 - b) 8
 - c) 9
 - d) 10
9. Qadimgi yunon hududi qaysi dengiz o`rab turgan
- a) Egey
 - b) O`rtayer
 - c) Ioniya
 - d) Qizil dengiz
10. Afinada puldor ota –onalarning farzandlari qayerda tahsilni davom ettirgan
- a) oykumenalarda
 - b) forumlarda
 - c) nekropollarda
 - d) palestrlarda
11. Afinada o`g`il bolalar necha yoshdan boshlab gimnastika bilan shug`ullanishgan
- a) 14
 - b) 12
 - c) 15
 - d) 16
12. Afina shaxrida markaziy maydon bo`lib, uning tevaragini turli tuman imoratlar qurshab turgan. Ushbu markaziy maydon qanday atalgan
- a) akropol
 - b) Agema
 - c) agora
 - d) forum
13. Agora nima?
- a) ustida shaxarga suv quyadigan anhuri bo`lgan tepalik
 - b) Qadimgi Yunoniston shaharlarida xalq yig`ilishi joyi, markaziy maydon
 - c) Qabriston, makbara
 - d) Yunonistondagi kichik kichik davlatlarning umumiy nomi
14. Quyidagi qaysi atama Qadimgi Afina xalq umumiy nom bilan izohlangan
- a) ellin
 - b) strateg
 - c) metek
 - d) demos
15. “Demokratiya” o`zining manosi nima
- a) konstitutsiyaviy hokimiyat
 - b) xalq yig`ini
 - c) aslzodalar hokimiyati \
 - d) xalq hokimiyati
16. Afina erkak fuqorolari oyiga 4 marta yig`ilib, yuzaga kelgan muammolar va yangi qonunlarni muhokama qilishgan. Afina fuqorolari qayerda yig`ilib muhokamalarini hal qilgan
- a) forum
 - b) agema

- c) akropol
 - d) agora
17. Afinada barcha qonunlar erkak fuqoralar ovoz berish yo'li bilan qabul qilingan. Davlat boshqaruvining bu shakli nima deilgan
- a) konstitutsiyaviy monarxiya
 - b) monorxiya
 - c) demokratiya
 - d) aristokratiya
18. Mil avv 621- yilda...
- a) Afinada Solon demokratiya hokimiyatini o`rnatdi
 - b) Skiflar kichik osiyoga bostirib kirdi
 - c) Dastlab Bobil, so`ngra Midiya Ossuriya podsholidan ajralib chiqdi
 - d) Afinada Drakon qonunlarini amalgam oshishi
19. Joxon taixida qanday qonun "siyox qolib, qon bilan yozilga" deya tariff bera o`tilgan
- a) Doro I qonunlari
 - b) Solon qonunlari
 - c) Xammurapi qonunlari
 - d) Drakon qonunlari
20. Drakon qonuni nechanchi yilda amalgam kirgan
- a) mil avv. 720 yil
 - b) mil. avv. 621 yil
 - c) mil avv 594 yil
 - d) mil avv 443 yil
21. Qadimgi Afinada joriy etilgan Drakon qonunlariga ko`ra, o`zga kishining bog`idan narsa o`g`rillagan odam uchun qanday jazo berilgan?
- a) umirbod qul qilish
 - b) qo`lini kesib tashlash
 - c) jazo beruvchining hohishiga qarab
 - d) o`lim jazosi
22. Aristokratiya bu-...
- a) yakka hokimlik
 - b) eng yax shi odamlar hokimiyati
 - c) xalq hokimiyati
 - d) xalq yig`ini
23. Nechanchi yilda zodogonlardan Salon Afina arxonti etib saylandi?
- a) mil avv 594-yil
 - b) mil avv 62-yil
 - c) mil avv 443-yil
 - d) mil avv 594-yil
24. Ma'lumki, mil avv 594- yilda Afina hokimi Salon davlatni idora qilishning oldingi tizimini o`zgartirdi. U qanday ishni amalgam oshirdi?
- a) avvalgi boshqaruv tizimi- demokratiyani monarxiyaga aylantirdi
 - b) avvalgi boshqaruv tizimini- monarxiyani demokratiyaga almashtirdi
 - c) avvalgi boshqaruv tizimini- demokratiyani aristokratiyaga amalshtirdi

- d) avvalgi boshqaruv tizimini-aristokratiyani demokratiyaga almashtirdi
25. Afina hokimi Salon islohatlari asosan qanday masalalarga qaratilgan edi
- davlat boshqaruvi va jangavor kuchni oshirish
 - qullarni bekor qilish hamda davlat boshqaruvi
 - dehqonlar qarzlari va davlat boshqaruvi
 - dehqonlar qarzlari va qarzdorlikdan qullikni bekor qilish hamda davlat boshqaruvi
26. Afina erkak jinsiga mansub barcha fuqoralar necha yoshdan boshlab Xalq yig'iniida ishtirok etgan
- 19
 - 20
 - 18
 - 21
27. Qadimgi Afina qanday organ kundalik joriy masalalarni hal qilardi?
- beshyuzlar kengashi
 - xalq majlisi
 - xalq sudi
 - senat
28. Quyidagi qaysi organ strateg rahbarlik qilgan?
- Senat
 - Xalq yig'ilishi
 - Xalq sudi
 - Beshyuzlar kengashi
29. Strateg bu-...
- Afinaning harbiy boshlig'i
 - Afinaning oddiy axolisi
 - O'g'ir qurollangan piyoda jangchi
 - Afina xalq majlisi a'zosi
30. Afina har yili saylanadigan Beshyuzlar kengashi kundalik joriy masalalarni hal qilardi.? Bu kengashning rahbari nima deb atalgan
- strateg
 - pilot
 - demos
 - legion
31. Afina Perikl hukumronligi-"Perikl asri" nechanchi yillarni o'z ichiga olgan
- mil avv 443-429 yillar
 - mil avv 594-573 yillar
 - mil avv 443-435- yillar
 - mil avv 435-421 yillar
32. Kimning hukumronlik davrida Afina demokratiya ravnaqi topdi?
- Miltiad
 - Drakont
 - Salon
 - Perikl

33. Afina kimning hukumronligi davrida Akropoldagi Parfenon – iloha Afina ibodatxonasi qurildi?
- Drakont
 - Perikl
 - Salon
 - Miltiad
34. Afinadagi mashxur Parfenon ibodatxonasi qachon qurilgan?
- mil avv IV asrda
 - mil avv VI asrda
 - mil avv V asrda
 - mil avv III asrda
35. Kimning davrida Afinada Xalq majlisidagi lavozimlarga ish haqi to'lash joriy qilingan
- Salon
 - Drakont
 - Miltiad
 - Perikl
36. Quyidagi qaysi me'yoriy asar Polikletning ijod mahsuli hisoblanadi
- “Afina va Marsiya”
 - “Diskobol”
 - “Nayzabardor”
 - “Afina”
37. Afinadagi Parfenon ibodatxonasi va Akropolning qayta qurilishiga rahbarlik qilgan mashxur yunon haykaltaroshi aniqlang.
- Detal
 - Fidiy
 - Miron
 - Poliklet
38. Qadimgi Afinada oily ma'lumot beriladigan o'quv yurtlarida qanday fanlar o'qitilgan
- fizika, geografiya, astronomiya, tarix
 - geometriya, geografiya, astronomiya
 - tarix, geodeziya, astronomiya
 - astronomiya, geometriya
39. Nima sababdan Afina davlati fuqorasi bo'lish faxrli va foydali
- fuqoralar davlat ishlarid aishlashda muayyan haq olardilar
 - fuqoralar barcha huquqlardan foydalanardilar
 - fuqoralar barcha huquqlardan foydalanardilar va davlat organlarida ishlashga haq olardilar
 - faqtgina Afina Fuqorolari davlat organlariga ishga olinardi
40. Qachondan boshlab Afinadagi quldorlar qullar hayotini qadrlamay qo'yishdi
- Makedoniya yunonistoni bosib olishidan so'ng
 - Forslar ustidan qozonilgan galabadan song
 - Afinada Perkil hukumronligi davridan boshlab
 - Drakont qonunlaridan so'ng

41. Afinada faqat kimlar uchun ta'lim olish majburiy
- qizlar uchun
 - 7 yoshdan oshgan o'g'il bolalar uchun
 - Puldor ota-onalarning farzandlari uchun
 - O'g'il bolalar uchun
42. Afinada puldor ota-onalarning farzandlari palestrlarda tahsil davom ettirishgan. Palestrlarda nima o'rgatilgan
- adabiyot, sh'ri yozish, musiqa
 - adabiyot astronomiya va har yozish
 - astronomiya geometriya, geografiya
 - sher yozish musiqa tarix
43. Afinada mol-mulk va boylikning deyarli hammasiga egalik qilgan aholining bir qismi qanday nomlangan
- aristokratlar
 - arxontlar
 - demokratlar
 - senatorlar
44. Qachon Afinada davlat O'rtayer dengizi havzasidagi eng qudrati davlatga aylandi?
- mil avv III asrda
 - mil avv V asr boshlari
 - mil avv IV asr oxiri
 - mil avv V asr o'rtalari
45. Afina davlatida Salon hukimronlik davrida kimlar qabul qilinayotgan qonunlar muhokamasida va ovoz berishda ishtirok eta olmasdilar
- ayollar va meteklar
 - Afina fuqoralari
 - Ilotlar va periyeklar
 - Periyeklar va ajnabiylar
46. Yunonlarning Parfenon- iloha Afina ibodatxonasi peshtoqining yuqori qismida nima tasvirlangan
- hayvonlar tasviri
 - gimnastika bilan shug'ullanayotgan bolalar
 - odam va hudo siymolari
 - xudolar siymosi
47. Yunoniston-Eron urishidan so'ng Yunonistonning qaysi shaxsi O'rtayer dengizi havzasida eng kuchli davlatga aylangan
- Afina
 - Sparta
 - Korinf
 - Megara
48. Kalliy sulxi nechanchi yilda tuzilgan
- mil avv 447 yilda
 - mil avv 448 yilda
 - mil avv 378 yilda

- d) mil avv 264 yilda
49. Kalliy sulxidan keyin Afina dengizi ittifoqi azozolar soni nechtaga yetgan
- 200
 - 300
 - 400
 - 500
50. Hunarmandchilik restaxonalari va ishxonalar nima deyilgan
- ustaxona
 - isoniya
 - astinom
 - ergasteriya

Qadimgi Afina

- 1) Barcha tomonlari dengiz va tog'lar bilan o'ralgan Attika Uchun noqulay edi?
- dehqonchilik
 - chorvachilik
 - savdo-sotiq
 - siyosatning rivoji
- 2) Attikada qanday tilda so'zlashadigan qabilalar guruhi filga bo'lingan edi?
- doriy tilining yunon shevasida
 - yunon tilida
 - yunon tilining ioniy shevasida
 - doriy tilida
- 3) Gomer davrida Attika aholisini boshqarib, oliy hukmdor, sudya, kohin va harbiy boshliq vazifasini kimlar bajargan?
- deropag
 - basiliy
 - oqsoqollar kengashi
 - to'rt urug'
- 4) Afsonalarga ko'ra kim Afina aholisini birlashtirgan?
- Drakon
 - solon
 - Klisfin
 - tersziy
- 5) Quyidagi atamalarni bir biriga malab qo'ying? 1-yer egalari. 2-Dehqonlar 3-Hunarmandlar.
- 1-d, 2-b, 3-c
 - 1-c, 2-a, 3-b
 - 1-c, 2-b, 3-a
 - 1-b, 2-c, 3-a
- 6) Er. av. V|| asr davomida xo'jalik va xususiy mulkchilikni rivojlanishi natijasida...?
- Yevpatridlar basiliylarning huquqini chekladilar
 - arxontlarning talablari kuchaydi
 - xalqqa xechqanday yengillik bo'lmadi
 - basiliylarning obro'yi oshdi
- 7) Afina fil bu?
- dehqon
 - qabila
 - boshliq
 - kohin
- 8) Afina hokimiyatni boshqaradigan 9 arxont kimlardan saylangan?
- oqsoqollardan
 - xalqdan
 - basileylardan
 - yevpatridlardan
- 9) Afina er. av. V||-V|| asrlarda eng obro'li hokimiyat oragani?
- areopog
 - oqsoqollar kengashi
 - to'rt urug'
 - diniy organ
- 10) 60 yoshdan yuqori bo'lgan aslzoda-yigirma sakkiz helsadan tuzilgan kengash nima deb atalgan?
- Appela
 - Gerusiya
 - Xarond
 - Kifera
- 11) Attikada ijtimoiy-siyosiy vaziyat keskinlashib ketgan vaqtni ko'rsating?
- er. av. V| asr boshlari
 - er. av. V|| asr oxirlari
 - er. av. V|| asr 2-yarmi
 - er. av. V| asr 1-yarmi
- 12) Drakon qachon qonunchilikni yozma to'plamga keltirdi?

- a)er.av.622 b)er.av.621 c)er.av.630 d)er.av.594
- 13) Drakon qonunlariga ko'ra jazolash funksiyasi qaysi organga o'tdi?
a)arxontga b)appelaga c)aeropagga d)gerusiyaga
- 14) Attika aholisining eng katta muammolaridan biri... ?
a)qarz b)qulchilik c)soliqlar d)o'g'irlik
- 15) Drakon qonunlaridan nechchi yil o'tib Solon islohotlari amalga oshirildi?
a)18 b)28 c)38 d)48
- 16) Solon aslida kim edi?
a)dehqon b)faylasuf c)pedagog d)shoir
- 17) Solon qonunlarining qaysi biri alohida oilalarni iqtisodiy kuchayishiga shart-sharoit yaratdi?
a)Vasiyatlar erkinligi to'g'nsidagi b)Ijtimoiy-siyosiy sohadagi qonun c)G'alla chiqarishni taqiqlagan qonun d)Oila himoyasi qonuni
- 18) Solon Attikani barcha erkin aholisini nimasiga qarab 4 toifaga bo'ldi?
a)Yer hajmiga b)Daromad hajmiga c)nasl-nasabiga d)qiladigan yumushlariga
- 19) Seysaxteyya bu.....?
a)Qarzlarni olib tashlash b)qarzi uchun qul qilish c)qullikdan bekor qilish d)qullarga qarz berish
- 20) Solon islohotlaridan keyin nechchi yoshga yetgan erkin Afina fuqarolaridan sud maslahatchilari gemey joriy qilindi?
a)25 b)30 c)28 d)35
- 21) Afinada fuqarolar ishi bo'yicha oliy appelatsiya huquqiga ega bo'lgan organ?
a)appela b)gemey c)aeropag d)gerusiya
- 22) Afinada suyuqlik o'lchov birligi bo'lgan 1 metret necha litr?
a)39 b)47 c)53 d)25
- 23) Atamalar mosligini aniqlang.1-zevgitlar,2-gippeylar,3-fetlar
a-hunarmand b-piyoda c-suvoriylar
a)1-a 2-b 3-c b)1-c 2-a 3-b c)1-b 2-c 3-a d)1-c 2-b 3-a
- 24) Afinada polisni bevosita boshqaruvdan chetlashtirilgan tifa?
a)gippeylar b)pentakosiomedimnlar c)zevgitlar d)fetlar
- 25) Afinada maslahatchilar sudi nima deb nomlangan?
a)gelieya b)bule c)ekklesiya d)tiraniya
- 26) Afinada Solon islohotlaridan so'ng otasi hunar o'rgatmagan o'g'il... ?
a)qul qilib yuborildi b)saylov ishlariga aralasholmadi c)jang payti qo'shinga qabul qilinmadi d)keksa otasiga g'amxo'rlik qilishdan ozod qilindi.
- 27) Afinada Solon islohotlaridan keyin boshlangan ijtimoiy ziddiyatlar nimaga olib keldi?
a)Pisistrat tiraniyasini o'matilishiga olib keldi b)xalq qo'zg'olonlariga c)Afina iqtisodiyotining pasayishiga d)zodagonlarning kuchayishiga
- 28) Klisfen islohotlaridan keyin qanaqa siyosiy yangilik bo'ldi?
a)ostrokizm tamoyili b)demos va zodagonlarning huquqlari qisman tenglashdi c)demokratik qoidalar o'zgardi d)tiranlar vujudga keldi
- 29) Er.av.VI asrda Afinada nimaning natijasida demokratik tartib qoidalar g'alaba qildi?

a)siyosiy talimning kuchayishi natijasida b)demosning zodagonlarga uzoq kurashi natijasida c)oddiy aholiga yengilliklar berilishi natijasida d)zodagonlarning tobora zaiflashuvi natijasida

30) Afinada er. av. V asrda harbiy flot matrosi kimlardan tashkil topgan?

a)Pentakosiomedimnlardan b)gippeylardan c)zevgitlardan d)fetlardan

31) Afinada ostrakizm tamoyili qachondan-qachongacha qo'llanilgan?

a)er. av. 478-446 b)er. av. 455-412 c)er. av. 487-417 d)er. av. 464-428

32) Afinada ostrakizm davrida tiraniyaning nechta tarafdori Afinadan haydab yuborilgan?

a)3 ta b)5 ta c)8 ta d)11 ta

33) Afinada zodagonlar tayanchi hisoblangan organ?

a)Bule b)Aeropag c)ekkleziya d)gelieya

34) To'laqonli barcha vakolatlarga ega bo'lgan boshqaruv organi?

a)Gelieya b)ekkleziya c)aeropag d)bule

35) Er. av. V asrda bir yilda necha marta xalq yig'ini yig'ildi?

a)15 b)22 c)38 d)40

36) Solon davrida sudyalardan kimlardan saylangan?

a)zodagonlardan b)harbiylardan c)barcha fuqarolardan d)yevpatridlardan

37) Zodagonlardan bo'lgan Pisistrat hokimiyatga qachon keldi?

a)er. av. 560-yil b)er. av. 550-yil c)er. av. 570-yil d)er. av. 580-yil

38) Pisistrat nimaning rivojlanishiga shart-sharoit yaratdi?

a)dengiz savdosining b)shoirilar va qo'shiqchilarning c)me'morchilikning d)zodagonlar hokimiyatining

39) Er. av. 527-yilda...?

a)oddiy aholi qo'zg'olon ko'tardi b)Afinada iqtisodiyot yuksalib ketdi c)Pisistrat vafot etdi d)zodagonlar va aholi o'rtasida urush boshlandi.

40) Pisistrat va uning o'g'illari tiraniyasidan so'ng qaysi toifa hokimiyatga chiqishga urindi?

a)harbiylar b)gippeylar c)bosiliylar d)yevpatridlar

41) Klisfen nechinchi yillarda islohot o'tkazgan?

a)er. Av. 511-510 b)er. av. 513-512 c)er. av. 509-507 d)er. av. 505-503

42) Klisfen qanday islohotlarni amalga oshirdi?

a)ma'muriy, hududiy b)harbiy, pul c)siyosiy, harbiy d)ma'muriy, pul

43) Attika urug'chilik tashkiloti o'rniga nechta yangi hududiy filga ajratildi?

a)13 ta b)8 ta c)10 ta d)15 ta

44) To'rt yuzlar kengashi tarkibiga nechta fuqaro kiritildi?

a)250 b)500 c)600 d)330

45) Har yangi 10 hududiy fildan nachta kishi to'rt yuzlar kengashiga saylandi?

a)20 b)30 c)50 d)10

46) Yangi beshyuzlar kengashi (Bule) tarkibi necha yilda bir to'la yangilandi?

a)har 5 yilda b)har 3 yilda c)har 6 yilda d)har yili

47) Besh yuzlar kengashi a'zolari qanday saylangan?

a)arxont tomonidan tayinlangan b)xalq yig'ini saylagan c)qura tashlangan d)yevpatridlar saylagan

48) Qaysi organ a'zosi 2 martadan ortiq saylanishi mumkin emas edi?

- a) Xalq yig'ini b) Maslahatchilar sudi c) to'rt yuzlar kengashi d) besh yuzlar kengashi
- 49) Klisfen isloxotlaridan so'ng fuqarolik nima bilan belgilandi?
- a) Qadimgi urug' filiga mansublik bilan b) eng kichik hududiy birlik demga mansubligi bilan c) zodagonlarning xohish istagi bilan d) davlat lavozimlarida ishlashi bilan
- 50) Klisfen islohotining ahamiyati shundaki bu islohotlar....?
- a) urug'chilik munosabatlarining gullab yashnashi uchun sharoit yaratdi
 b) Afinada urush munosabatlariga chek qo'ydi c) Afinani Sparta bilan urushlarini tezlashtirib yubordi
 d) urug' zodagonlarining hokimiyati qoldiqlarini to'la tugatdi/

Qadimgi. Sparta

1. Qachon Sparta davlatiga asos solinadi?
- a) mil avv 2-mingyillikda
 b) mi avv XII asrda
 c) mil avv VIII asrda
 d) mil avv IX asrda
2. Sparta davlati qaysi viloyat tarkibiga kirgan?
- a) Beotiya
 b) Messaniya
 c) Lakonika
 d) Attika

Qachon doriylar tomonidan Messaniya bo'ysundirigan?

- a) mil avv VII asrda
 b) mil avv IX asrda
 c) mil avv XII asrda
 d) mil avv VII asrda

Qaysi davrda Sparta eng yirik yunon davlatlaridan biri aylangan?

- a) mil avv VII asrda
 b) mil avv IX asrda
 c) mil avv XII asrda
 d) mil avv VII asrda

Ajnabiylar Spartada qanday mavqeaga ega edi?

- a) Spartada ajnabiylar faqat qul qilinardi
 b) Barcha ajnabiylar Sparta fuqorasi bo'lishi mumkin edi
 c) Ajnabiylar Spartaga kiritilmagan
 d) Spartada ajnabiylar eng quyi mansabga tayinlanar edi

Spartada madaniyatning sustlashishiga qanday omil o'z ta'sirini o'tkazadi?

- a) doimiy ilotlarning qo'zg'oloni
 b) axeylarning doimiy hujumi
 c) Spartaliklarning doimiy bosqinchilik ishlari bilan mashg'ul bo'lganligi
 d) Yalqi harbiy tayyorgarlik

Spartada kimlar faqatgina harbiy ishlar bilan shugullanganlar?

- a) ajnabiylar
 - b) ilotlar
 - c) periyeklar
 - d) doriylar
8. Spartada to`la-to`kis huquqlarga ega bo`lmagan fuqarolar qanday nomlangan?
- a) meteklar va ajnabiylar
 - b) ilotlar va periyeklar
 - c) patritsiylar va plebiylar
 - d) italiklar va lotinlar
9. Qadimgi Spartada qaysi aholi butun boshli davlatning mulki hisoblangan?
- a) meteklar
 - b) plebeylar
 - c) patritsiylar
 - d) ilotlar
10. Sparta davlati odatda nima deb atalgan
- a) Lakedemon
 - b) plebeylar
 - c) patritsiylar
 - d) ilotlar
11. Ilot so`zining manosi?
- a) galaba
 - b) asir olinganlar
 - c) dexqonlar
 - d) hunarmand
12. Sparta manzilgozlari nechanchi asrda qayerda paydo bo`ladi?
- a) mil avv X asrda Janubiy Italiyada
 - b) mil avv VIII asrda Peloponnes janubidagi Lakonikada Yevrot daryosida
 - c) mil avv X asrda Peloponnes janubidagi Lakonikada Yevrot daryosida
 - d) mil avv XI asrda Peloponnesda
13. Nechanchi asrga bu yerda miken madaniyatiga mansub bir qancha markazlar bo`lgan
- a) mil avv X asrda
 - b) mil avv XI asrda
 - c) mil avv XII asrda
 - d) mil avv IX asrda
14. Miloddan avvalgi necenchi asrda Lekonikani doriylar istilo qiladilar?
- a) mil avv XIII asr oxiri- XII asr boshlarida
 - b) mil avv XII asr oxiri- XI asr boshlarida
 - c) mil avv XI asr oxiri- X asr boshlarida
 - d) mil avv X asr oxiri- IX asr boshlarida
15. Qul qilingan axoli nima deb atalgan
- a) plebeylar
 - b) patritsiylar
 - c) ilotlar
 - d) metek

16. Ilotlar ustidan hukmronlikni saqlash uchun spartaliklarga davlatzarur edi.
- qoshin,qonunlar,qamoqxona va sud
 - yanada ko`k asirlar
 - takomillashgan qurollar
 - ko`p asir,qonunlar,sud
17. Aslzoda Spartaliklardan kimlar saylangan
- strateg
 - oqsoqollar
 - senatorlar
 - demokratlar
18. Spartaliklar o`ziga tegishli bo`lgan ekin yerlarini nechta ulushga bo`lgan
- 3000
 - 6000
 - 9000
 - 12000
19. Sparta Peloponnes yarim orolining nechta qismini bevosita o`z hukmronligi ostida olgan edi.
- 1/5
 - 1/2
 - j
 - 1/3
20. Yosh yigit necha yoshga yetgach Sparta(<tenglar jamiyati>)azosi bolgan
- 50
 - 40
 - 30
 - 20
21. Sparta davlati..... xarakteiriga ega?
- arestokratik
 - demos
 - ilotlar
 - patritsiylar
22. Eramizdan avvalgi nechanchi asrda Axaya qabilalari tomonidan Peloponnes yarim orolining bosib olinishi.
- XII asr
 - VIII asr
 - VI-V asr
 - VI asr
23. Eramizdan avvalgi nechanchi asrda Sparta davlati janubiy Lakoniya viloyatlarini, Kifera va Messeniyani bosib olinishi
- XII asr
 - VIII asr
 - VI-V asr
 - VI asr
24. Qadimgi ananaviy xolatini o`zgarmasligi uchun Sparta nimani muomalaga kiritgan

- a) temir tangani
 - b) qullar savdosini
 - c) shoxona kiyimni
 - d) axoli uchun ekin erlarini
25. Butun hokimiyat kimlar ustidan hukumronlikni o`rnatgan tor doiradagi spartaliklar qo`lida edi
- a) Periek va ilotlar
 - b) Ilotlar va patritsiylar
 - c) Aristocrat va ilotlar
 - d) Faqat ilotlar
26. Davlat tepasida qaysi urug`ga mansub bo`lgan ikkita podsho turgan
- a) ashad
 - b) yevrionit
 - c) ilot
 - d) ashad va yevrionit
27. Maxalliy axoli nima deyilgan
- a) ilotlar
 - b) demoslar
 - c) arestakratlar
 - d) pelebeylar
28. Spartaning o`ziga xos davlat tuzimini donishmand kim tomonidan joriy etilgan
- a) Likurg
 - b) Attal
 - c) Demokrit
 - d) Demosfen
29. Sparta qishlogining har biridan 1tdan efor necha yil muddatga saylangan
- a) 4
 - b) 3
 - c) 2
 - d) 1
30. Eforlar qanday vazifani bajargan
- a) Spartaning ichki va tashqi siyosatini boshqaradilar hamda ilotlarga qarshi jazo chiqarish tadbirlarini amalgam oshirilişhiga rahbarlik qilgan
 - b) Xalq yig`inlarini eng muhim masalalari yuzasidan qaror chiqarish huquqlariga ega bo`lganlar
 - c) Davlat moliyasi, tashqi ishlari ukarning qo`lidan bo`lgan
 - d) Qullar ustidan rahbarlik qilishgan
31. Spartaliklar necha yoshdan harbiy ta`limni o`rganishgan
- a) 7 yoshdan 18-20 yoshgacha
 - b) 8 yoshdan 18-20 yoshgacha
 - c) 9 yoshdan 18-20 yoshgacha
 - d) 10 yoshdan 18-20 yoshgacha
32. Spartaliklar necha yoshdan harbiy xizmatda bolishgan
- a) 20 yoshdan 60 yoshgacha
 - b) 30 yoshdan 60 yoshgacha

- c) 40 yoshdan 60 yoshgacha
 - d) 50 yoshdan 60 yoshgacha
33. Qo`shin necha qismga bo`lingan
- a) 10ta
 - b) 12 ta
 - c) 30ta
 - d) 40 ta
34. Sparta nechanchi asrlarda Yunonistondagi eng yaxshi tashkil etilgan itizomli va kuchli qo`shin bo`lgan
- a) Er avv VI-V asrlarda
 - b) Er avv IV-V asrlarda
 - c) Er avv VII-V asrlarda
 - d) Er avva VIII-V asrlarda
35. Zangda qo`shining oldingi qismida kimlar turgan
- a) yosh Spartaliklar
 - b) 60 yoshgacha bo`lgan keksa jangchilar
 - c) Ilotlar
 - d) Ilotlar,perieklar
36. Spartada harbiy qo`shin nima deyilgan
- A) gaplit
 - B) folonga
 - C) lox
 - D) gippey
37. Qo`shinga qomondonlikni kim amalga oshirgan
- a) loxak
 - b) podsho
 - c) efor
 - d) periek
38. Qo`shin tarkibida nechta suvoriy askar bo`lgan
- a) 300
 - b) 200
 - c) 400
 - d) 100
39. Suvoriy qanday vazifani bajargan
- a) Urush paytida podsholarni qo`riqlaydigan gvardiyani tashkil etgan
 - b) Tinchlik vaqtlarida esa mamlakatni xavfsizligini ta`minlagan
 - c) Urush paytida podsholarni qo`riqlaydigan gvardiyani tashkil etgan va Tinchlik vaqtlarida esa mamlakatni xavfsizligini ta`minlagan
 - d) Qo`shinni himoya qilgan
40. Spartada qaysi soha rivojlanish bo`yicha orqada bo`lgan
- a) ilm ma`rifat
 - b) kemasozlik
 - c) qurolsozlik
 - d) dehqonchilik

41. Miloddan avvalgi nechanchi asrga kelganda Yunonistondagi eng kuchli polislar biriga aylangan.
- a) VI b) V c) IV d) III
42. Sparta qoshinlari nechanchi yilda Attikaga bostirib kirganlar
- a) 431
b) 432
c) 433
d) 435
43. Nechanchi yilda Sparta bilan Afina o`rtasida sulx shartnomasi imzolandi .
- a) 421
b) 422
c) 423
d) 424
44. Bu sulx necha yil muddatga imzolangan
- a) 20
b) 30
c) 40
d) 50
45. Bu sulx qanday atalgan
- a) Nikiy
b) Kalliy
c) Fiva
d) Salla
46. Spartaliklarning asosiy mashg`uloti nima bol`gan
- a) harbiy xizmat
b) dexqonchilik
c) kemasozlik
d) hunarmandchilik
47. Xalq yig`inida necha yoshdan oshgan aslzoda spartaliklardan oqsoqollar kengashi saylangan
- a) 30
b) 40
c) 50
d) 60
48. Spartaning asosiy raqibi Yunonistonning qaysi shaxari bo`lgan
- a) Megara
b) Afina
c) Attika
d) Korinf
49. Necha asrda Spartada qattiq zilzila va ilotlarning qo`zg`oloni bo`lib o`tgan
- a) mil avv III asr
b) Mil avv IV asrda
c) Mil avv V asr o`rtalarida
d) Mil avv VI asrda

50. Messeniyada spartaliklarning jabr-zulmiga qarshi ilotlarning qo`zg`olon ko`rargan

- a) mil avv VIIasrda
- b) mil avv VI asrda
- c) mil avv V asrda
- d) mil avv IV asrda

Qadimgi Rim

1 Tarixchilar Rimda respublika boshlanishini qaysi yil deb belgiladilar?

- a) 307 - yil
- b) 408 - yil
- c) 509 - yil
- d) 610 - yil

2 Tarixchilar Rimda respublika boshlanishini kimning Rimdan haydalishi bilan belgiladilar?

- a) Mark Antoniy
- b) Tarkviniy Mag`rur
- c) Odoakr
- d) Serviy Tulliy

3 So`nggi Rim podshosi asli qayerlik bo`lgan ?

- a) Etrusk
- b) Lotiniy
- c) Latun
- d) Samniy

4 Respublika tuzumi o`mailishi bilan oliy hokimiyat qancha muddatga saylanadigan konsullar qo`liga o`tdi?

- a) 1yil
- b) 2yil
- c) 3yil
- d) 4yil

5 Respublika tuzumi o`mailishi bilan oliy hokimiyatga saylanadigan konsullar soni nechta edi?

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 4

6 Pretor so`zining ma`nosi?

- a) Himoyachi
- b) Qo`riqchi
- c) Orqada turuvchi
- d) Oldinda yuruvchilar

7 Konsullar qanday yig`inlarda saylanardilar?

- a) Senturiy
- b) Plebey
- c) Kvestor
- d) Amoriy

8 Konsullar kimlar ichidan saylanar edilar?

- a) Plebeylar
- b) Patritsiylar
- c) Senturiylar
- d) Senatorlar

9 Konsullar roziligisiz qanday komissiyalar to`plana olmas edilar?

- a) Plebey
- b) Patritsiy
- c) Senturiy
- d) Senat

10 Veto – bu

- a) Ta`qiq
- b) Ruxsat
- c) Keyinga qoldirish
- d) Joriy etish

11 Ilk davrlarda konsullarning yordamchilari

- a) Senturiy
- b) Plebey
- c) Kvestor
- d) Amoriy

12 Kvestorlar nima ish qilganlar?

- a) Arxivni boshqardilar
- b) Soliq yig`ganlar
- c) Sarkarda vazifasini o`tagan
- d) Vazifachi

13 Qachondan boshlab kvestorlar mustaqil bo`ldilar?

- a) V asr
- b) VI asr
- c) VII asr
- d) VIII asr

14 Favqulodda vakolatlar beilgan shaxs

- a) Protektor
- b) Invektor
- c) Diktator
- d) Kvestor

15 Diktatorni rasman kim saylagan?

- a) Senat b) Liktorlar c) Konsullar d) O'zini o'zi tayinlagan
16 Diktatorni amalda kim saylagan?
- a) Senat b) Liktorlar c) Konsullar d) O'zini o'zi tayinlagan
17 Konsulga nechta liktor hamrohlik qilar edi?
a) 12 b) 24 c) 32 d) 48
- 18 Diktatorga nechta liktor hamrohlik qilar edi?
a) 12 b) 24 c) 32 d) 48
- 19 Ilk respublika davrida Rim respublikasi qanday xarakterda edi?
a) Demokratik b) Aristokratik c) Oligarxik d) Anarxik
- 20 Rimda Patritsiy qatlamlari vakili kim edi?
a) Konsul b) Senat c) Knesset d) Liktor
- 21 Qachondan plebey yig'inlari chaqirila boshlandi?
a) er.avv. 471-yil b) er.avv. 479-yil c) er.avv. 481-yil d) er.avv. 492-yil
- 22 Plebey yig'inlari qaysi yig'inlar namunasi misolida chaqirila boshlandi?
a) Kuriya va Senturiya b) Kuriya va Plebey
c) Konsuliya va Senturiya d) Sentkuriya
- 23 Faqat plebeylar uchun majburiy bo'lgan qatorlar
a) plebs b) Konsulat c) Patritsit d) Plebitsit
- 24 Rim davlatchiligi shakllanishini tezlashtirgan omil?
a) Etrusk istilolari b) Saylovlar c) moliyaviy islohotlar d) janglar
- 25 Kimlar Rimda ilk yunon tiraniyasiga o'xshash monarxiya rejimini tashkil etdilar?
a) Ilotlar b) patritsiylar c) etrusklar d) samniylar
- 26 Rimda oily davlat organi?
a) Tribun b) Senat c) Forum d) Xalq yig'ini
- 27 Rimda oily sud tashkiloti?
a) Tribun b) Senat c) Forum d) Xalq yig'ini
- 28 Rimda xalq yig'inlarini necha ko'rinishi mavjud edi?
a) 6 b) 4 c) 3 d) 1
- 29 Kimning islohotlarighacha Kuriya komissiyalari mavjud edi?
a) Serviy Tulliy b) Tribut c) Litsiniy d) Liviy
- 30 Nima kuriya komissiyalarini siqib chiqardi?
a) Xalq yig'ini b) Senturiy komissiyalari c) Liktorlar d) Sentrivat
- 31 Senturiy komissiyalari qayerda chaqirilar edi?
a) Merkuriy maydonida b) Vulkan maydonida c) Venera maydonida d) Mars maydonida
- 32 Ovoz berishning mulk senziga asoslanishi kimlarning norozilighiga uchradi?
a) aristokratlar b) plebeylar c) demokratlar d) patritsiylar
- 33 Qachon senturiy komissiyalari islohoti o'tkazildi?
a) er.avv. 241 b) er.avv. 244 c) er. avv. 233 d) er.avv. 322
- 34 Rim huquqi hududiy okrug- trib nechta shahar va qishloq tribiga bo'lingan edi?
a) 3-77 b) 4-31 c) 21-92 d) 13-03
- 35 Tribut komissiyalarida kimlar saylanar edi?
a) plebeylar, askarlar b) edillar, kvestrlar, plebey tribunlari
c) askarlar, patritsiylar, senatorlar d) edillar, senatorlar, senatorlar
- 36 Xalq yig'ini nimani muhokama qilar edilar?

- a) senatorlar kiritgan masalalar b) magistratlar kiritgan masalalar
 c) patritsiylar kiritgan masalalar d) liktorlar kiritgan masalalar
- 37 Rimda senatorlar soni necha edi?
 a) 300 b) 200 c) 100 d) 250
- 38 er. avv. nechanchi yilgacha har qanda qonn loyihasi senatda muhokama qilingandan keyin xalq yig`ini muhokamasiga olib chiqilar edi?
 a) 288 b) 287 c) 289 d) 286
- 39 Rimda qonunlar qachon kuchga kirar edi?
 a) plebeylarning maslahati bilan b) liktorning maslahati bilan
 c) tribun qarori bilan d) senat tasdiqlaganidan keyin
- 40 Xalq ig`ini faoliyatiga kim rahbarlik va nazorat qililar edi?
 a) plebeylar b) liktor c) senat d) tribun
- 41 Magistratlar kimga xisobot berar edilar?
 a) diktator b) liktor c) tribun d) senat
- 42 er. avv. nechanchi asrdan vakolatlari tugagan oily magistratlar senat tarkibiga kirar edilar?
 a) VI asr b) V asr c) IV asr d) III asr
- 43 Senatorlar ro`hatini kimlar tuzgan?
 a) liktorlar b) tribunlar c) senzozlar d) senatorlar
- 44 Eng keksa va obro`li senator nima deb atalgan?
 a) perius senatos b) kolonkus svintus c) chuvkus senatos d) prinseps senatus
- 45 Senat ro`yhatida kim birinchi bo`lib turar edi?
 a) senzozlar b) senatorlar c) pretorlar d) tribunlar
- 46 Senatning qarori nima deyilgan?
 a) dekret b) tribunlar c) krosfillar d) predsullar
- 47 Rim oligarxiyasining tayanchi nima edi?
 a) plebeylar b) patritsiylar c) tribun d) senat
- 48 Rimda ijroiya hokimiyat kimga tegishli edi?
 a) dementrus b) promenoros c) magistratlarga d) kvestor
- 49 Oliy magistratlarga kimlar kirgan?
 a) pretorlar, tribun, plebeylar b) asirlar, liktorlar, diktorlar
 c) konsullar, senzozlar, pretorlar d) diktorlar, senzozlar, penzorlar
- 50 Rim fuqarolarini qarzi uchun qul qilish er. avv. Nechanchi yilgi qonun bilan bekor qilingan edi?
 a) 321 b) 159 c) 326 d) 327

MUNDARIJA

1. Yunon-Eron urushlari.....	4
2. Miloddan avvalgi V-IV asrlarda Yunonistonning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi.....	11
3. Afina quldorlik demokratiyasi.....	16
4. Peloponnes urushi.	20
5. Makedoniyalik Aleksandr davlatining vujudga kelishi	27
6. Ellinizm va uning tarqalish geografiyasi	31
7. Qadimgi Rim tarixiga kirish. Tarixiy manbalar	38
8. Miloddan avvalgi VIII- IV asrlarda Rim	47
9. Miloddan avvalgi IV-III asrlarda Rimning davlat tuzumi	55
10. Rimning Sharqiy O'rta yer dengizidagi ekspansiyasi. Karfagenning yengilishi..	61
11. Miloddan avvalgi II-I asrlarda Rimning iqtisodiy va ijtimoiy tuzumi.....	76
12. Respublika tuzumining inqirozi	82
13. II - III asrda Rim saltanati	94
14. Qadimgi Rim hududida german qabilalari bosqini	111
15. Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati.....	120
16. Testlar	124

**Adadi 100 nusxa. Hajmi 9 b/t.
Nizomiy nomidagi TDPU Rizografida nashr qilindi.**

